

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра теорії і методики дошкільної освіти

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

РОЗВИТОК ДУХОВНОСТІ В ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
ЗАСОБАМИ ДУХОВНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Виконала: Бірюк І.Ф.
магістрантка спеціальності
012 Дошкільна освіта
ОПП Дошкільна освіта

Допущено до захисту:
«28» листопада 2023 року

Науковий керівник:
к. п. н., доцент **Н.В. Лісневська**

Завідувач кафедри
_____ А.П.Дмитренко

Дата захисту: « » грудня 2023 р.

Оцінка _____

Підписи членів ЕК:

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ДУХОВНОСТІ В ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ДУХОВНОЇ ПЕДАГОГІКИ	7
1.1. Огляд літературних джерел з проблеми розвитку духовності у дітей дошкільного віку	7
1.2. Особливості розвитку духовності в дітей дошкільного віку	15
1.3. Духовна педагогіка як засіб розвитку духовності в дітей дошкільного віку	25
Висновки до першого розділу	31
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ДОСЛІДНА РОБОТА З РОЗВИТКУ ДУХОВНОСТІ В ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ДУХОВНОЇ ПЕДАГОГІКИ.....	33
2.1. Дослідження сучасного стану розвитку духовності в дітей дошкільного віку	33
2.2. Розробка системи роботи з розвитку духовності в дітей дошкільного віку засобами духовної педагогіки.....	53
2.3. Перевірка ефективності розробленої системи роботи	62
Висновки до другого розділу.....	79
Методичні рекомендації вихователям щодо розвитку духовності в дітей дошкільного віку засобами духовної педагогіки.....	80
ВИСНОВКИ	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	85
ДОДАТКИ.....	90

ВСТУП

Актуальність проблеми духовного виховання підростаючого покоління незаперечлива. Всеохоплююча духовна криза, вплинула і на дошкільну освіту, у змісті якої можна помітити світоглядний хаос, орієнтацію на бездуховний інтелектуалізм, що негативно впливає на духовний та фізичний розвиток дитини, на його здоров'я.

Поняття «духовність» у педагогіці має особливе значення, оскільки у процесі виховання дитина залучається до цінностей культури задля її розвитку, вдосконалення. Духовність вважається найвищою силою внутрішнього світу людини, яка проявляється в турботливості, сердечності, доброті, щирості, повазі інших людей. Духовний розвиток відноситься до найскладнішого напрямку у педагогічній роботі з дітьми дошкільного віку. Перед педагогами постає завдання правильно й ненав'язливо відкрити дітям духовні цінності, прищепити їм прагнення творити добро і красу, спрямувати їх на шлях постійного самовдосконалення

Проблема духовного розвитку дитини на християнських цінностях є актуальна як для батьків і педагогів, так і для суспільства в цілому, оскільки засвоюючи християнські моральні цінності дошкільнята навчаються добру, милосердю, доброчинності, співчуттю, турботливості, навчаються відповідати за свої вчинки.

На необхідність формування духовності в дітей дошкільного віку звертається увага в державних нормативних документах, зокрема в Законі України «Про освіту» [25], Національній програмі «Діти України» [34], Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді [26]. У програмах дошкільної освіти «Дитина» [18], «Українське дошкілля» [5], в яких передбачається формування основ духовності з перших років життя. В документах озвучені вимоги до розвитку духовності: сприяти засвоєнню дитиною уявлень про духовний ідеал людини, збагачувати власний емоційний досвід та формувати певне ставлення до самої себе. Вихователі повинні дати

дошкільникам уявлення про те, що народ засуджує негативні вчинки людей, називаючи їх словом «гріх»; вчити дітей поводитися відповідно до норм моралі, формувати вміння оцінювати власні вчинкам, негативно ставитися до поганих вчинків.

Тему духовно-морального розвитку порушували в своїх працях відомі педагоги-класики: Г. Ващенко, І. Огієнко, С. Русова, К. Ушинський, В. Сухомлинський та ін., а також сучасні науковці І. Бех, А. Богуш, Н. Гавриш, О. Низовська, В. Жуковський, Л. Лохвицька, О. Сухомлинська та інші. Так, В. Сухомлинський розглядав духовне життя людини як двобічний процес. Він писав: «Багатство духовного життя особистості залежить значною мірою від того, як глибоко людина не лише розуміє, а й відчуває благородство ідей, гуманності, людяності» [45, с. 218]. Більше ста років тому видатний педагог К. Ушинський підкреслив, що виховна сила виходить тільки з живого джерела людської особистості, показав все значення народної педагогіки у вихованні дітей [55, с. 48]. А. Богуш нагадувала, що дорослі (батьки і вихователі), які опікуються вихованням дитини, не повинні забувати про третій бік життя дитини – духовне життя, яке вимагає виховання, оскільки дитина не народжується християнином, вона стає ним після народження, якщо духовність виховують як особливу цінність для дитини [9].

Отже, принципи духовної педагогіки, які поєднують моральні ідеали та загальнолюдські цінності, пріоритет духовного виховання над інтелектуальним, значення душі та духовного виховання особливо актуальні сьогодні в нашій державі. Потреба віри, духовного самовдосконалення, за словами К. Ушинського, є вродженою і особливо яскраво простежується в дітей. Саме тому ці потреби необхідно розвивати, наповнювати християнським змістом.

Незважаючи на пильну увагу науковців до проблеми духовного розвитку молоді, залишається недостатньо вивченим питання розвитку духовності у дітей дошкільного віку засобами духовної педагогіки.

Отже, актуальність, соціальна та педагогічна значущість проблеми, практична потреба в її вивченні та науково-методичному обґрунтуванні

обумовили вибір теми нашого дослідження: **«Розвиток духовності в дітей дошкільного віку засобами духовної педагогіки».**

Мета дослідження: розробити та апробувати систему роботи з упровадження духовної педагогіки як засобу розвитку духовності в дітей дошкільного віку.

Об'єкт дослідження: духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження: система роботи з упровадження духовної педагогіки як засобу розвитку духовності в дітей дошкільного віку.

Гіпотеза дослідження: розвиток духовності в дітей дошкільного віку відбуватиметься ефективніше, якщо:

- враховувати рівень розвитку духовності в дітей;
- зважати на інтерес дошкільників до певної тематики духовної педагогіки;
- доцільно добирати їх та органічно поєднувати з іншими засобами розвитку духовності в дошкільників.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати психолого-педагогічну літературу з проблеми розвитку духовності в дітей дошкільного віку засобами духовної педагогіки, визначити термінологічний апарат дослідження.
2. Визначити критерії, показники та рівні розвитку духовності в дітей дошкільного віку.
3. Дослідити сучасний стан розвитку духовності в дітей дошкільного віку.
3. Розробити та апробувати систему роботи з упровадження духовної педагогіки як засобу розвитку духовності в дітей дошкільного віку.
4. Розробити методичні рекомендації вихователям щодо розвитку духовності в дітей дошкільного віку засобами духовної педагогіки.

Методи дослідження: теоретичні: вивчення психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження, аналіз монографічної літератури,

дисертаційних досліджень, статей; порівняння, узагальнення, класифікація; експериментальні методи: проведення педагогічного експерименту; емпіричні методи: анкетування вихователів, діагностичні бесіди з дітьми, кількісний та якісний аналіз експериментальних даних.

Теоретична значущість дослідження: уточнено поняття «духовність», «духовний розвиток дітей дошкільного віку»; теоретично обґрунтовано та експериментально досліджено вплив духовної педагогіки на розвиток духовності в дітей дошкільного віку; визначено критерії, показники та рівні розвитку духовності в дітей дошкільного віку.

Практична значущість: полягає в створенні навчально-методичного забезпечення процесу розвитку духовності в дітей дошкільного віку засобами духовної педагогіки, а саме: підібраний та апробований перелік творів духовної педагогіки, спрямованих на розвиток духовності в дітей старшого дошкільного віку; розроблений комплекс занять з розвитку духовності в старших дошкільників; оформлена добірка методичних матеріалів для вихователів та батьків з питань використання духовної педагогіки у розвитку духовності в дітей; узагальнені напрацювання у вигляді методичних рекомендацій щодо розвитку духовності у дітей старшого дошкільного віку засобом духовної педагогіки.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, 2 розділів, висновків; містить 139 сторінок тексту, 13 додатків. Список джерел включає 54 найменування.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ДУХОВНОСТІ В ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ДУХОВНОЇ ПЕДАГОГІКИ

1.1. Огляд літературних джерел з проблеми розвитку духовності у дітей дошкільного віку

Пильна увага держави до проблеми духовного розвитку пояснюється тим, що вона не має остаточного вирішення, її розуміння й розв'язання значно залежить від соціально-економічного і культурного стану суспільства. Особливої актуальності ця проблема набуває в часи трансформації, коли змінюються не лише вимоги до освіти и виховання, а саме суспільство, його ідеологія. Саме ці процеси спостерігаються зараз в Україні.

Аналіз літературних джерел засвідчив, що дане поняття має складне філософське, психологічне, педагогічне трактування, завдяки чому воно нечітко розуміється педагогами і батьками. Практика духовного розвитку дітей дошкільного віку нерідко зводиться до прилучення дитини до релігійних традицій. Для подальшого нашого дослідження з'ясуємо сутність поняття «духовність».

У філософії поняття «духовність» розглядається з двох позицій: ототожнюється духовність із поведінкою людини в соціумі, яку вона засвоює впродовж всього життя, завдяки освоєнню духовного змісту культури – це її друге духовне народження. З іншого боку, духовність розглядається як внутрішня якість особистості, один із чинників свідомої людини, як її духовні цінності. Тобто, духовність з філософської точки зору виступає як внутрішній і зовнішній вимір буття в їх єдності, який співвідноситься з Вічністю, з вічним Абсолютом, а не з повсякденністю, з устремлінням особистості до Істини, Добра, Краси [42].

У великій українській енциклопедії поняття «духовність» трактується як «філософський концепт, який характеризує сукупність ціннісних надбань людства в процесі суспільно-історичного розвитку та акумуляцію

особистісного людського досвіду в процесі ціннісного сходження у духовних формах; цілісний феномен людського життя і культури»[14].

З точки зору античних мислителів, духовність – це розумові здатності людини розглядалися, а також вона розглядалася як вияв космічного Розуму й розумності світопорядку. Представники неоплатонізму (Плотін, Ямвліх, Прокл) вбачали найвищі щаблі піднесення духу в Еросі, Істині та Вірі. Особливими формами духовності вони вважали інтуїтивний, творчий характер пізнання, мистецтва та моралі [42].

У часи середньовіччя християнські традиції поєднали з містичною (Аврелій Августин) та раціоналістичною тенденціями (Тома Аквінський). Духовність стали розуміти як закріплення універсальних істин буття в особливій духовній субстанції, пов'язаної з Богом, Красою, Істиною, Добром як вищими цінностями; досягненнями духовної єдності людей через «одухотворення згори», прилучення їх до Святого Духу завдяки вірі, діяльній волі, духовній ясності розуму, інтуїції, екстазу. За християнським учінням, щоб спастись людині треба прикласти духовні зусилля, зокрема: віри, надії і любові як складових характеристик духу. Релігійне осмислення духовності сприяло її ототожненню з релігійністю, релігієзацією та ідеалізацією духовності [14].

В епоху Відродження духовність тлумачиться в антропоцентричному вимірі, визначивши тим основний нерв людського буття: людина постає як духовно-тілесний індивід із власними прагненнями і устремліннями, здатністю до досягнення вищої досконалості в земному житті. Співвідношення духу, душі й тіла пов'язується зі здійсненням духовності як поєднанням розумної душі й тіла, акцентовано відповідальність людини за реалізацію власної свободи у формуванні своєї духовності.

У філософії Нового часу саме свідомість стає універсальною характеристикою життєдіяльності людини і визначенням її духу, феномена духовного в цілому. Це призводило до гносеологізації духу, втрати теоретичної автономності в дослідженні цієї проблеми [14].

Г. Гегелем була здійснена діалектична раціоналізація й систематизація духовного своєї філософії духу. Індивідуальну духовність філософ пов'язував з зі свободою. Духовне він розумів як синтез душі з духом, тобто дух оживав завдяки творчій діяльності самої людини. Гегель виокремив три форми абсолютного духу, які з часом змінювалися: мистецтво (здіяння почуття людини), релігію (здіяння уявлення) і філософію (людина мислить поняттями). Ці форми духу поєднують красу, ідеї Бога та ідеї абсолютної істини [42].

У класичному розумінні духовність пов'язували з Абсолютом [Богом, Божим образом в людині, абсолютним «Я» (Фіхте) чи Абсолютним духом (Гегель)]. Це означає, що людина повинна оволодіти цими цінностями та смислами та дотримуватися їх, щоб бути духовною [14].

Радянські філософи розглядали духовність як «духовне виробництво», суспільну свідомість, пізніше – як духовну культуру та духовні цінності. Увагу звертали на детермінацію духовного виробництва і духовної культури матеріальними і соціальними причинами й передумовами [14].

У сучасних філософів спостерігається декілька підходів до розуміння поняття «духовність». Основними характеристиками духовності виступають:

- онтологічність (духовність розуміється і сприймається як особистісно-буттєва і соціально-буттєва складові);
- телеологічність (духовність характеризується як мета розвитку особистості);
- аксіологічність (духовність розуміється як триєдина ідея істини-добра-краси, що актуалізує розумове, моральне та естетичне виховання) [14].

Враховуючи вищезазначене, у наш час склалося два напрями розвитку духовності особистості: світський (культурологічний) та суспільно-релігійний (конфесійний), в яких одночасно перебувають духовно-моральні цінності, яких повинна дотримуватися людина.

Проаналізуємо погляди психологів на сутність поняття «духовність».

З точки зору психологів [3; 20; 24; 57] духовність – це творча здатність особистості до самореалізації та самовдосконалення, яка визначається певними

особливостями когнітивно-інтелектуальної, чуттєво-емоційної та вольової сфер, які необхідні для успішної реалізації потреби у цілеспрямованому пізнанні істини, загальнолюдських духовно-моральних цінностей, розумінню єдності себе і Всесвіту . І. Бех розуміє духовність як інтегровану якість особистості, ієрархію мотивів та потреб, завдяки яким людина оцінює себе, інших, довкілля. Він вважає, що для духовного розвитку особистість повинна прагнути до пізнання світу, самої себе, сенсу життя, повинна сприймати і створювати красу, здійснювати добро та справедливість, прагнути психічної досконалості [4].

Л. Нечаєва розглядає духовність як духовний потенціал людини, який допомагає усвідомити необхідність творчої життєдіяльності, самопізнання, співвідносити своє життя з абсолютними цінностями [35].

С. Репетій при дослідженні філософсько-психологічного змісту поняття «духовність зазначив, що всі автори одностайно відносять духовність до суто людської характеристики, яка відрізняє людину від тваринного світу завдяки розвитку в неї самосвідомості, усвідомлення єдності буття та життєвого смислу, прагненню до саморозвитку, гуманізму [40]. Аналогічної думки дотримується і О. Шапран, який вважає духовність специфічне людською якістю, яка проявляється в усвідомленні єдності Буття, в прагненні людини до гармонії внутрішнього та зовнішнього світу, спрямованні особистості до пізнання і самопізнання, творчості, самовдосконалення та гуманної поведінки [53].

Ж. Юзвак духовність розуміє як божественну одухотвореність, особливу силу внутрішньої чистоти і внутрішнього благородства, піднесеність внутрішнього світу людини, яка дозволяє їй піднятися над матеріальною суєтою корисливої життєдіяльності [57].

Отже, психологи розглядають духовність як людську якість, яка дозволяє особистості усвідомити єдність себе та Всесвіту, викликає в людині прагнення до гуманної поведінки, самопізнання, творчої діяльності, сприяє покращенню внутрішнього світу людини.

З врахуванням вищезазначених поглядів вчених, у своєму дослідженні духовність будемо розглядати як *духовне «Я», яке спрямоване на духовне самовдосконалення, життєтворчість за законами Краси, Добра, Істини та розвиток своєї причетності до Всесвіту.*

Розглянемо поняття «духовність» з педагогічної точки зору. Так, С. Гончаренко дане поняття трактує як індивідуальну вираженість в системі мотивів двох потреб: потребу ідеального пізнання й соціальну потребу діяти для інших. Автор зазначає, що духовність на сучасному етапі розвитку суспільства – це не релігійність, це наукові знання, вміння розбиратися в світі, в якому ми живемо [17].

З педагогічної точки зору, духовність вважається вищим рівнем розвитку людини, на якому вона регулює свою поведінку відповідно до вищих людських цінностей. До основних функцій духовності належать практична, розвивальна, виховна. Виховна її функція реалізується під час виховання духовності в дітей дошкільного віку.

Морально-духовному вихованню дітей значну увагу приділяв В. Сухомлинський, який під духовністю розумів [10]:

- сферу духовного життя дитини, культуру її почуттів, потребу в іншій дитині [46; с. 307-308];
- громадську свідомість [46; с. 587];
- почуття радості від творіння добра для інших людей; гуманне ставлення до інших [46, с. 589];
- симпатію до близьких, повагу до людей похилого віку, дружелюбність до друзів, ненависть до ворогів Батьківщини, співчуття до тих, хто опинився в біді [45, с. 244];
- свідому працю на користь людей [45, с. 219];
- мрію про подвиг [45, с. 224].

Видатний педагог вважав, що духовне життя людини – це двобічний процес. На його думку, багатство духовного життя людини залежить від того,

як глибоко вона розуміє й відчуває благородні ідеї, гуманність, людяність [45, с. 218].

Отже, на думку В. Сухомлинського, духовно вихована людина – це високоморальна, гуманістично спрямована, фізично досконала і естетично розвинена, не байдужа до горя і біди інших людей, готова прийти на допомогу тому, хто її потребує, яка віддана своєму народу, своїй Батьківщині.

Отже, педагоги вважають, що духовність – це ставлення людини до природи, суспільства, інших людей, до самої себе; у духовної людини мотиви спрямовані на життєдіяльність, вона прагне пізнати світ, себе, призначення свого життя, діяти для інших.

І. Сулова вважає духовність найбільш загадковою характеристикою людини, її життя. Вона стверджує, що її сутність не можливо визначити через рід і видові ознаки, можна лише окреслити її певні контури, такі як здатність і потреба у пізнанні вищих, універсальних цінностей Істини, Добра, Краси в їх єдності [44]. У цьому випадку духовність – це ідеал, до якого прагне людство у процесі власного духовного самовдосконалення. Авторка відносить духовність не до якісної характеристики людини або риси її характеру, а до своєрідного інтелектуально-чуттєвого, емоційного стану особистості, який відбувається на позитивному тлі поведінки і діяльності людини і характеризує її як цілісну особу [44].

На думку О. Сухомлинської, духовність у людини є тоді, коли вона відчуває її наявність у себе та оточуючі люди теж відчувають у ней людину високої духовності за її життєдіяльністю та життєтворчістю. Саме духовністю людини, як ціннісним змістом і спрямованістю її життя, визначаються та спрямовуються всі її психічні процеси – почуття та емоції, воля, уява, мислення, мовлення [51]. Отже, духовна людина цікавиться цінностями життя, розрізняє добро і зло, створює світ цінностей і орієнтується на них. Духовна людина спрямована на духовний саморозвиток, самоставлення, самореалізацію, самодіяльність, яка відповідає за свої дії і вчинки.

Людина набуває духовності у процесі духовного розвитку – залучення її до духовної культури суспільства, оволодіння загальнолюдськими, соціокультурними, національними цінностями й досвідом людства під час здійснення духовно-практичної діяльності та творчого саморозвитку [53].

Ю. Туженкова під духовним розвитком розуміє усвідомлення людини власного духовного світу, тобто складових духовної культури людства: освіти, науки, мистецтва, релігії, моралі та етики. Від духовного розвитку залежить подальший розвиток людини, її психічний і фізичний розвиток, він визначає життєві цілі особистості [54].

Під духовним розвитком дітей дошкільного віку будемо розуміти *опанування загальнолюдськими моральними, духовними, етичними та естетичними цінностями; сприймання краси, здійснення добра, справедливості, усвідомлення себе і Всесвіту.*

Духовний розвиток відбувається у процесі формування духовно-моральних цінностей. У сучасному психолого-педагогічному словнику цінності трактуються як будь-який предмет, який життєво важливим для людини або колективу. А ціннісні пріоритети – це позитивна значущість об'єктів навколишнього середовища, які залучаються в сферу діяльності, інтересів, потреб людини, у взаємовідносини у соціумі [53].

Цінність, за визначенням О. Сухомлинської, утворення, основою якого є почуття людини, спрямованими на ідеал, до якого вона прагне. Цінності відображають позитивну або негативну якість людини. Авторка нагадує, що до моральних цінностей належать загальноприйняті уявлення про Добро і Зло, чесність, чуйність, справедливість, духовно-моральні норми тощо [50].

Відомий сучасний український педагог та психолог І. Бех духовні цінності трактує як життєдіяльність людини за законами Істини, Добра і Краси. Науковець вважав, що духовні цінності у дитині треба розвивати методами, в основі яких лежить взаємна повага, розуміння, любов і співтворчість вихованця і вихователя; треба заохочувати дошкільнят до відповідей, які педагог хотів би почути від вихованця; схвалювати дитину, надавати їй свободи вираження

думок, почуттів тощо [3].

О. Долинна визначила структурні компоненти духовного розвитку дошкільника [19]:

- ціннісно-орієнтовний компонент;
- знаннево-діяльнісний;
- морально-етичний;
- емоційно-естетичний;
- оцінно-рефлексивний.

До ціннісно-орієнтовного компоненту вона віднесла сформованість у дітей духовних потреб і ціннісних орієнтацій, опанування загальноприйнятими духовно-моральними цінностями (людяність, добро, краса, справедливість тощо) та використовувати їх у своїй поведінці.

До знаннево-діялісного компоненту віднесено прагнення дитини до набуття нових знань, її спостережливість, допитливість, самостійність, здатність критично мислити, свідомо керувати своїми почуттями в негативних ситуаціях.

До морально-етичного компоненту віднесено прагнення дитини засвоїти морально-етичні категорії (прагнення бути чесною, справедливою, ввічливою, скромною, дисциплінованою, правдивою, чемною) та набутти вмінь керуватися ними у своїй поведінці, в духовно-моральних вчинках. Морально-духовний вчинок – це її безкорисна дія, спрямована на підтримку, допомогу, співчуття іншій дитині, прояв турботи про близьких людей, друзів, живих істот, навколишнього середовища.

До емоційно-естетичного компоненту віднесено робота педагога, спрямована на розвиток естетичних почуттів у дитини, на сприймання дитиною краси довкілля, його гармонії; на вдосконалення своїх дій в естетичному напрямі, здатність переживати почуття естетичного задоволення від сприймання музики, художніх творів, природи тощо.

Для розвитку у дошкільників емоційної сфери робота вихователя спрямована на формування у дитини здатності переживати різноманітні почуття й емоції: почуття совісті, провини, сумніву, любові, надії, довіри; досягнення духовної цілісності та гармонії.

До оцінно-рефлексивного компоненту віднесено сформованість у дитини вміння адекватно оцінювати результати своєї діяльності, власної поведінки.

Отже, на основі огляду літературних джерел, можна зробити висновок про те, що духовність вважається складним, багатокомпонентним поняттям. З психологічної точки зору – це внутрішня якість особистості, її духовні цінності. З точки зору педагогів – це високоморальна, фізично досконала і естетично розвинена особистість, віддана своєму народу, яка не байдужа до горя і біди інших людей, співчуває іншому і в разі потреби надає дієву допомогу.

1.2. Особливості розвитку духовності в дітей дошкільного віку

Проблема розвитку духовності в дітей дошкільного віку надзвичайно актуальна в наш час. У цьому контексті проведена велика кількість досліджень (І. Бех, А. Богущ, Г. Ващенко, Н. Гавриш та інші), створено низка програм («Українське дошкілля», «Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку на християнських цінностях» та інші), закладено базові положення особистісного зростання до БКДО. Водночас ця категорія постійно вдосконалюється, розширюється, збагачується.

Розвитку духовності в дітей дошкільного віку сприяють їх вікові особливості. Старші дошкільники поступово переходять від оцінювання окремих вчинків як добрі або погані до узагальнених понять про гарну поведінку. Вадливим новоутворенням у цьому віці, як стверджує Т. Дуткевич, виступає здатність дитини оцінювати власну поведінку та поведінку інших людей. У цьому віці дитина потребує не лише уваги з боку дорослого, а й розуміння, визнання чеснот і досягнень вихованця. Іншим новоутворенням у старшому дошкільному віці є те, що в дитині виникає усвідомлення свого

соціального «Я». Вона усвідомлює ставлення до себе різних людей, прагне до визнання своєї значущості іншими людьми, з'являється схильність до прояву самоповаги [20].

Старші дошкільники вже мають уявлення про авторитет, вони прагнуть ввійти у дитячий колектив і посісти в ньому певне місце. Їм це вдається завдяки розвинутим комунікативним вмінням, більш гнучкішому їх використанню в спільній діяльності. Поведінка дитини стала більш самостійною, вона вміє диференціювати свої чесноти і вади, налагоджувати контакти з однолітками, товаришує з однолітками. Окрім дружніх стосунків з однолітками, у дитини виникає почуття групової солідарності. В колективі дошкільник може вникнути у суть конфлікту, порівняти позиції однолітків з власною та зробити спроби згладити або усунути конфліктну ситуацію. У цьому віці діти здатні диференціювати соціально схвалювану та несхвальну поведінку, можуть вчиняти по совісті, діяти справедливо, розрізняють добрі і погані вчинки. У процесі спілкування діти вміють довести свою правоту, відстояти власну гідність. У своїй поведінки керуються власними чеснотами і вадами. У поведінки дитини з'являються дисциплінованість, стриманість, вона здатна обмежити свої бажання, причому розуміє необхідність такого поводження [24].

Діти у старшому дошкільному віці здатні диференціювати такі духовно-моральні якості, як «доброта», «гуманність», «сердечність», «любов», «турботливість», «справедливість», «дружба», «чесність», «товариськість» тощо [5].

Діти старшого дошкільного віку духовно-моральні якості пов'язують із почуттям обов'язку. Вони прагнуть поводитися згідно духовно-моральним нормам не тому, що цього від них вимагають дорослі, а тому, що їм самим приємно таке поводження й іншим теж. [5].

Таким чином, до вікових особливостей дітей старшого дошкільного віку психологи відносять [5; 20; 24]:

- появу перших суджень і моральних оцінок;

- первісне розуміння змісту духовно-моральних норм;
- сформованість уявлень про добро та зло;
- появу свідомої моральності;
- здатність підпорядковувати свою поведінку духовно-моральним нормам;
- розуміння духовно-моральних норм не означає їх дотримання у повсякденному житті;
- наявну розбіжність між вербальною та реальною поведінкою.
- здатність дитини оцінювати свою поведінку і поведінку інших людей;
- усвідомлення свого місця в системі суспільних відносин, що породжує готовність дитини до суспільно значущої діяльності.

Усі духовно-моральні норми закріплюють поведінку дитини у соціумі. У дошкільників вони уявляються як: «Не можна обманювати дорослих», «Маленьких не можна кривдити», «Слабких треба захищати», «Про літніх треба турбуватися», «Тим, хто потрапив у біду, треба допомогти», «Не можна зрадити другу» тощо. Тобто дошкільнята пояснюють, що можна робити, а що – ні. Про морально-духовний розвиток можна говорити лише в тому випадку, якщо дитина пояснює, чому загальноприйняті духовно-моральні норми необхідно дотримуватись [9].

У процесі духовно-морального розвитку старших дошкільників вихователю треба досягнути такого розвитку, при якому дитина у повсякденному житті в ситуаціях, які містять моральний зміст, робила б морально-духовний вибір вчинку й проявила б вольове зусилля для його здійснення.

Такий результат, на думку Л. Лохвицької, досягається, якщо у дитини [29]:

- достатньо знань стосовно духовно-моральних вчинків, які відповідають духовно-моральним нормам;
- наявні знання про їх значущість у регуляції своєї поведінки;

- не формальні знання, а вона зрозуміло робить духовно-моральні вчинки, намагається стримувати негативні почуття;
- достатньо вольових зусиль у ситуаціях, які вимагають духовно-морального вибору, дитина реалізує позицію «Я сам»;
- накопичено достатньо практичного досвіду використання духовно-моральних норм завдяки систематичної різноманітної діяльності.

Для формування такої поведінки у дошкільників Л. Лохвицька пропонує систематично ознайомлювати вихованців з загальноприйнятими духовно-моральними нормами на прикладі поведінки людей, які подобаються дітям, персонажів улюблених казок, художніх творів тощо. При цьому дитина усвідомлює духовно-моральні норми відносно різних сторін оточуючого світу: людей (гуманізм, доброзичливість), праці (працьовитість, взаємодопомога, усвідомлення значущості праці у суспільстві), соціальної дійсності (любов до Батьківщини, свого міста), природи (турбота про тварин, рослини, посильна участь у збереженні природи), себе (відповідальне ставлення до справи, наполегливість у праці, почуття власної гідності, саморегуляція поведінки) [29].

С. Репетій нагадує, що духовно-моральні норми носять узагальнений характер, тому дитина не може їх усвідомити у повному обсязі, щоб регулювати власну поведінку. Дошкільнятам важко використовувати духовно-моральні норми в ситуаціях, які вимагають морального вибору. Наприклад, якщо дорослий скаже дитині «Будь гарним другом», вона запам'ятає вказівку, але скористатися нею не зможе. Якщо вихователь ще додає: «Гарні друзі завжди приходять на допомогу одним одному» і поясне це правило конкретними прикладами дій, то діти це правило зрозуміють. Наприклад, «порадь другу як краще розфарбувати малюнок», «допоможи знайти загублену річ», «покажи другу як краще зробити аплікацію», «допоможи однолітку розв'язати вузол», «допоможи заспокоїтися другу, який відчуває емоційний дискомфорт» тощо [40].

Старші дошкільники вже вміють проявляти духовно-моральні почуття: співпереживати, співчувати, жаліти, радіти. Вони можуть зрозуміти емоційний стан співрозмовника, його почуття. Дитина сама починає відчувати ті переживання, що відчуває інша дитина. Це свідчить про сформованість у неї гуманних почуттів. Вони спонукають дитину до здійснення духовно-моральних вчинків не за вказівкою вихователя або очікування похвали, а за прищеплене гуманне ставлення до оточуючих [54].

У процесі духовно-морального розвитку перед батьками і вихователями постають такі завдання:

- збагатити уявлення дошкільника про духовно-моральні якості, чесноти та добру поведінку;
- добитися розуміння дитиною значення дотримання духовно-моральних норм;
- навчити вихованців розрізняти добрі й погані вчинки, давати їм оцінку;
- закріпити навички духовно-моральної поведінки у повсякденному житті;
- удосконалити уявлення дошкільників про чуйність, доброзичливість, турботу, доброту, допомогу тим, хто її потребує;
- розвивати позитивні емоції та почуття;
- розвивати вміння розуміти і відчувати внутрішній емоційний стан іншої людини;
- використовувати морально виправдані засоби протидії злу.

Для виконання цих завдань, А. Богуш пропонує використовувати наступні засоби та методи [9]:

- читання творів духовно-морального змісту з наступним їх обговоренням під час бесіди;
- колективне обговорення вчинків персонажів духовно-моральних творів;
- розглядання ілюстративного матеріалу Біблії та складання за ним розповідей;
- створення духовно-моральних проблемних ситуацій;

- входження в роль позитивного героя духовно-морального твору «А що би зробив ти?»;
- дидактичні ігри та інтерактивні вправи на розв'язання завдань духовно-морального змісту;
- театралізація за змістом морально-духовних творів;
- розв'язання суперечностей «Що добре, а що погано?», «Добрий вчинок – поганий вчинок»;
- використання приказок, прислів'їв про добро, працелюбність, турботу;
- конкурси на краще знання норм духовно-моральної етики;
- нетрадиційні методи: мозковий штурм, карусель, розв'язання кросвордів, ребусів.

Вітчизняні психологи [2; 3; 4; 20; 24; 37; 44] і педагоги [8; 9; 11; 12; 15; 19; 40; 47; 50] у своїх дослідженнях намагалися дати відповіді на запитання «Чи можливо у дитини розвинути моральні якості, навчити її бути доброю, турботливою, чуйною, але вони вже закладені природою й не піддаються педагогічному впливу?». Науковці присвятили свої праці проблемам формування, розвитку та можливої корекції духовно-моральних якостей у дітей дошкільного віку.

Р. Павелків зазначає, що норма слугує еталоном, зразком поведінки, яку треба усвідомити дитині. Вона повинна бути привабливою для дитини, емоційно значущою, спонукати її до соціально схвалюваних вчинків. Наприклад, дитині треба знати, що турбуватися, допомагати слабким і літнім людям – це добре, що кривдити, ображати, заздрити іншим людям – це погано. Такі норми повинні стати внутрішніми, «рідними» і регулювати поведінку дошкільника. У цьому разі дитина поступає згідно духовно-моральних норм не примусово, а самостійно, за власним рішенням.

У своїх дослідженнях І. Бех довів, що у процесі духовно-морального розвитку провідна роль належить моральній саморегуляції. В ситуації саморегуляції дошкільник всупереч своїм інтересам примушує себе вчинити

так, як вимагають правила духовно-морального етикету, а не так, як йому хочеться. При цьому вимоги й тиск з боку дорослих відсутні. У дитини виникають протиріччя інтересів у формі суперечки між власним бажанням і власною духовно-моральною оцінкою. Духовно-моральна регуляція поведінки містить вимоги дитини до самої себе. Вона прагне бути гарною, а не поганою, тобто оцінює свої вчинки й поводитися згідно загальноприйнятих духовно-моральних норм. Таким чином, оцінювання духовно-морального вчинку стає для дитини самооцінюванням, саморегуляцією. Духовно-моральна саморегуляція припускає зразок, еталон, за яким дитина оцінює свою поведінку. Зразком поведінки може бути дорослий, на якого дитина хоче бути схожою або еталоном може стати казковий персонаж. В процесі духовно-морального виховання у дітей формують уявлення про мораль як про форму нормативної регуляції їх поведінки, а духовно-моральний розвиток розглядають, як засвоєння духовно-моральних норм і правил поведінки [4].

Іншим напрямом духовно-морального розвитку є емоційно-орієнтований. У цьому напрямку дослідники ставлять на перше розвиток соціальних емоцій і духовно-моральних почуттів (співпереживання, турботливість, співчуття, доброти), а не формування уявлень про загальноприйняті норми духовно-моральної поведінки. Основним методом формування духовно-моральних почуттів і емоцій у дошкільників є усвідомлення й розуміння ним емоційного стану інших людей або персонажів духовно-моральних творів. При читанні цих творів, наступному обговоренні змісту прочитаного, розпізнаванні емоційного стану за фотографіями і люстраціями увагу дитини залучають до емоційного стану персонажів. Розкриття перед дітьми внутрішнього світу дорослих або однолітків сприяє формуванню в дитини морального світорозуміння. Воно виявляється в здатності дитини зрозуміти іншого, оцінити та пояснити духовно-моральний вчинок згідно з нормами і правилами духовно-морального етикету, самій відчувати переживання іншого [15].

Отже, духовно-моральні твори сприяють формуванню в дитини здатності співпереживати іншим людям і оцінювати їх і власні вчинки відповідно загальноприйнятим духовно-моральним нормам.

Л. Лохвицька вважає одним із ефективних методів формування духовно-моральних почуттів і моральних оцінок розв'язання духовно-моральних ситуацій. Наприклад, дітям пропонують розв'язати конфліктну чи проблемну ситуацію, що виникла під час розподілу привабливих ролей для театралізації казки. Можна запропонувати дитині обрати кому достануться солодощі або іграшки, яких на всіх дітей не вистачає, допомогти слабшому, молодшому тощо. Створені таким чином проблемні ситуації при відповідному керівництві дорослого формують у вихованців здатність розуміти духовно-моральні аспекти поведінки і потім самим робити позитивні вчинки.

Завдяки віковим особливостям, старші дошкільники розуміють ідею лише тоді, коли вона втілена в яскравих образах, тому сприймання дітьми духовно-моральних творів стає ефективним методом формування і розвитку почуттів. Під час сприймання духовно-морального твору дитина переносить почуття і емоції персонажа в реальне життя. Дитина розуміє емоційний стан персонажу, співпереживає йому, ставить себе на його місце, передбачає як би вона вчинила в цієї ситуації; діти обіграють окремі епізоди творів, які їм полюбилися, наслідуючи духовно-моральну поведінку. Усе це створює умови для розвитку в дітях здатності співпереживати, переносити свої сприймання в життєві ситуації, що аналогічні казковим за своєю духовно-моральною суттю. В дітей актуалізується потреба в прояві гуманних почуттів, любові, співчуття, що відповідають загальноприйнятим духовним нормам.

Серед методів, які сприяють духовно-моральному вихованню, Н. Бондаренко визначила два напрями [12]:

- створення умов для набуття дошкільниками практичного досвіду й формування правильних духовно-моральних оцінок;
- формування духовно-моральних уявлень, суджень і оцінок.

До методів, що забезпечують створення в дітей практичного досвіду загальноприйнятої духовно-моральної поведінки, належать:

- формування і розвиток духовно-моральних звичок;
- приклад дорослого або позитивного персонажу твору;
- цілеспрямоване спостереження за працею дорослого;
- організація спільної трудової, образотворчої, ігрової діяльності.

Авторка пропонує духовно-моральне виховання дошкільнят здійснювати в різних режимних моментах: під час прогулянок, занять, у самостійній художній діяльності, ігровій діяльності тощо.

До методів, які спрямовані на формування духовно-моральних уявлень, суджень і оцінок Н. Бондаренко віднесла гру, бесіду педагога на духовно-моральні теми, читання духовно-моральної літератури, розглядання й обговорення картин, а також методи переконання, заохочень, ритуали вітання й прощання, святкування днів народжень, допомога молодшим дітям, одноліткам, які потребують допомоги, нейтралізація агресивних проявів, демонстрування вихованцям загальноприйнятих духовно-моральних норм (справедливості, прояву доброти, чуйності, співпереживання, допомоги тощо) [12].

Про духовно-моральний розвиток дошкільника свідчать не лише сформовані у нього певні знання. Важливо, щоб дитина набула вмінь і навичок застосовувати на практиці морально-етичних норми та правила.

Для того, щоб відбувався духовно-моральний розвиток для дітей треба створити певні умови. В. Жуковський визначив такі умови [23]:

- необхідно створити емоційно-позитивне та виховуюче середовище, що спрямоване на розвиток у дитини оптимістичного світосприймання;
- змістовно наповнити це середовище: театралізованими виставами духовно-морального змісту, ситуаціями морального вибору, ситуаціями-провокаціями, заняттями Добра і Краси, іграми духовно-моральної спрямованості, художніми літературними творами тощо.

Щоб успішно сформувані моральні чесноти у дітей необхідно, щоб мотиви, які їх спонукають до сприймання та усвідомлення духовно-моральних якостей, були значимі, щоб у них простежувалося позитивне емоційне ставлення до моральних якостей, щоб у дітей була можливість проявити ці якості в певних життєвих ситуаціях. Дитині важливо знати не тільки, як треба поводитись, але й заради чого він повинен дотримуватися висунутих вимог. Осмислення позитивних і негативних вчинків своїх та однолітків, літературних персонажів сприяє формуванню в дитині узагальнених уявлень про добро і зло, про критерії їх розмежування. Згідно віковим особливостям, старші дошкільники можуть обґрунтувати, чому один казковий персонаж добрий, а другий злий. Свої обґрунтування діти будують не за основними зовнішніми ознаками образу, а на основі вчинків: добрий, тому що допоміг у біді, побудував хатинку, врятував життя, захищає слабших; злий, тому що робить шкоду, знищив хатинку, ні кого не слухає. Духовно-моральні твори сприяють формуванню у дітей етичних еталонів-зразків, як емоційно-когнітивних узагальнень щодо способів їх поведінки. Ці еталони виконують двояку функцію: відображають певну сферу життя дошкільника та містять у собі суспільну оцінку і емоційне ставлення до вчинків. Завдяки використанню етичних еталонів у дошкільнят формуються уявлення про образи людей : «невмійка» – нічого не вміє робити, все валиться з рук, «білоручка» – уникає важкої роботи, «трудівниця» – береться за будь-яку роботу, «розумниця» – багато читає, знає. Розвиток етичних еталонів відбувається поступово: від розуміння понять добре-погано, добро-зла, красиве-потворне до загальних етичних і естетичних оцінок-суджень [44].

Важливого значення у процесі духовно-морального розвитку, на думку О. Сухомлинської, набуває емоційна активність дітей. Емоційна активність проявляється в зацікавленому сприйманні пізнавального матеріалу, співпереживанні, співчутті, бажанні брати участь у подіях, давати їм оцінки. Крім того, емоційна активність характеризується експресивно забарвленою мовою, мімікою, жестами, рухами. За поведінкою дитини після заняття можна

судити про його вплив на вихованця. Якщо отримані знання вплинули на дитину, вона задає питання, прагне комусь щось переказати, змінюється зміст її ігор й образотворчої діяльності. Інформація, що подається дошкільнику у цікавій, емоційно забарвленій формі, робить його приймання живим, що свідчить про ставлення вихованця до отриманих знань. Тому, ефективним засобом духовно-морального розвитку буде той, що максимально зачіпає емоційну сферу дитини [50].

Отже, у процесі духовного розвитку дітей старшого дошкільного віку треба враховувати їх вікові особливості, а саме: здатність дитини до самооцінювання своєї поведінки та оцінювання поведінки інших дітей; потреба уваги, розуміння, визнання чеснот і досягнень дорослим; усвідомлення ставлення до себе інших людей, прагнення до визнання ними своєї значущості, схильність до прояву самоповаги. Діти старшого дошкільного віку можуть вчиняти по совісті, діяти справедливо, розрізняють добрі і погані вчинки. Вони більш дисципліновані, стримані, здатні обмежити свої бажання. У процесі духовного розвитку у дитини формуються духовно-моральні цінності, головною функцією яких є формування стійкої духовно-моральної поведінки і духовно-моральних почуттів, формування активної життєвої позиції кожного вихованця. формування духовно-моральних уявлень, суджень і оцінок. Духовно-моральний розвиток здійснюється різними засобами та методами: на прикладі дорослого, позитивного літературного персонажу, спостереженням за працею дорослих, під час ігрової, трудової, образотворчої діяльності, методами схвалення, спонукання, заохочення, створенням проблемних ситуацій тощо.

1.3. Духовна педагогіка як засіб розвитку духовності в дітей дошкільного віку

У нашому сучасному постатеїстичному суспільстві багато людей внутрішньо дезорієнтовані у своєму моральному виборі, усунуті християнські елементи із свідомості громадян. Десятиліттями радянська реальність підштовхувала громадян до демонстрації одного виду поведінки (дозволені) й

приховувала інші (недозволені) дії, особливо це відчувалося у питаннях, які стосувалися релігії й народних традицій. Наслідком цього стала загальноприйнятою звичка людей думати одне, говорити друге, а діяти по третьому. Саме тому, сьогодні основна проблема морально-духовного розвитку дітей дошкільного віку полягає не лише в тому, щоб навчити їх засадам християнської моралі, а й в тому, щоб дитина прийняла їх як власну життєву необхідність і моральний орієнтир, щоб відчула особисту потребу в духовному житті [21]. Тому метою і завданням духовного розвитку дітей засобом духовної педагогіки є формування у них віри, передачі віри для життя, навчання будувати свій внутрішній світ згідно з нормами християнської моралі.

На зв'язку духовної і світської педагогіки наголошував К Ушинський. Він писав, що є тільки один ідеал досконалості, перед яким схиляються всі народи, – це ідеал, який подає християнство. Воно дає життя і вказує найвищу мету всякому вихованню, воно ж і повинно служити для виховання кожного християнського народу джерелом світла й істини. Це негасимий світоч, що йде вічно, як вогненний стовп у пустелі, попереду людини і народів, за ним повинен прямувати розвиток кожної народності і будь-яке істинне виховання, що йде разом з народністю [55].

Отже, духовна педагогіка належить до галузі педагогічних знань і досвіду з виховання і навчання особистості засобами релігії [53].

Християнське виховання і навчання дітей – унікальне, йому немає аналогів. «Як скульптор із глини формує постать мистецького твору так священник працею не менш мистецькою, у м'якому воску дитячої душі виробляє образ і подобу самого Ісуса Христа» [13, с. 10].

Основою духовної педагогіки є історична практика організації життя, на реальному факті існування Ісуса Христа – Учителя і Вихователя всього людства, який заклав фундамент універсальної педагогіки. Століттями християнська педагогіка відшукувала оптимальні шляхи формування духовно-моральних якостей у людини та способи впливу на її свідомість, почуття, волю. Християни сприймали Євангельську правду, втілювали її у своє життя,

керувалися цими істинами у повсякденному житті, здійснювали згідно ним свої вчинки, звичаї, що впливало на характер виховання.

Найбільший розвиток духовна педагогіка набула в епоху середньовіччя, коли церква посідала на головному місці в житті суспільства і спрямовувала виховання в релігійному напрямку. Педагогічна думка до цього часу розвивалася на ґрунті філософії, а в часи середньовіччя стала складовим елементом теології. Виховання на Заході здійснювалося у церковних і монастирських школах, у мусульманських мектебах, у школах брахманів у Індії виховання носило яскраво виражений теологічний характер. У часи середньовіччя вагомий внесок у розвиток духовної педагогіки зробили відомі діячі церкви, філософи Тертуліан, Августин, Аквінат [23].

Тертуліан Квінт Септимій Флоренс був християнським теологом і письменником. Він був проти античної філософії, але симпатизував до стоїків, зокрема до Семени. До надбань Тертуліана віднесено його обґрунтування своєрідного містицизму: він довів, що душа і Бог – тіла особливі. Він стверджував, що якби душа була безтілесною, вона не могла би впливати на тіло. На його думку, Світ не вічний, він створений з нічого.

Августин Блаженний Аврелій був християнським теологом і церковним діячем. Він проаналізував становлення особистості. Його погляди християнського неоплатонізму панували у західноєвропейській філософії та католицькій теології до XIII ст.

Аквінат (Фома Аквінський) був філософом і теологом. Він сформулював п'ять доказів існування Бога як першопричини, кінцевої мети суцього. Він визнавав самостійність природи і людського розуму. На його думку, природа завершується в благодаті, розум – у вірі. Вчення Аквіната викладені у творах «Сума теології; «Сума проти язичників», які лежать в основі томізму й неотомізму [23].

Таким чином, можна зробити висновок, що перші спроби духовних педагогічних міркувань зроблені на початку III-IV століть. Неоцінима заслуга в цьому належить святим отцям і вчителям Християнської Церкви: Клименту

Олександрійському, Григорію Богослову, Василю Великому, Іоану Золотоустому, Блаженному Августину та ін. Загальною основою їх поглядів на виховання і освіти був релігійно-моральний принцип, який об'єднував усі педагогічні ідеї у своєрідну систему. Святі отці та вчителі створили християнську систему виховання, заклали міцний фундамент для розвитку власної оригінальної педагогічної теорії. В основу релігійної педагогіки покладені релігійні ідеї, тому її розглядають як історично-культурний феномен, спосіб релігійного впливу на людину; частину загальної педагогіки. Але їй притаманні свої специфічні, характерні особливості, зокрема: методологічна основа християнської педагогіки – це «патристична ідея виховання як ведення до богопізнання» [35, с. 10].

Разом з тим, містичні погляди на християнську ідею боголюдини, за якими головне в житті – це сходження до Бога, обожнення природи людини, надають релігійній педагогіці християнського змісту, перетворюючи її у християнську педагогіку. Згідно з християнською педагогікою, до компонентів виховання відносять свідомість, емоційно-чуттєву сферу, навички та звички поведінки; до структурних елементів процесу виховання відносять мету та завдання, зміст й методику організації виховного впливу на особистість, його результати та корекцію [23].

Визначимо основні методи формування перелічені компоненти духовного виховання. Так, до основних методів формування свідомості людини віднесено бесіди духовного змісту, лекції, диспути та метод прикладу. Суспільну поведінку формували педагогічною вимогою (проханням, схваленням, натяком, умовою), громадською думкою, створенням виховуючих ситуацій. Стимулювали до відповідної поведінки грою, проведенням змагань, заохоченням (нагородою), покаранням, але за умови їх правильного використання. Методи виховання поєднували минуле (бесіди, лекції, оцінку подій, які вже відбулися); теперішнє (організацію діяльності та формування досвіду суспільно-корисної поведінки); майбутнє (нагороду, покарання). Здійснювати керівництво християнським вихованням дитини, її духовним

розвитком, згідно принципів християнської педагогіки, повинен вихователь [23].

Основні принципи християнського виховання виокремлені О. Сухомлинською [50]:

- принцип ненасилля (неможливо вчиняти будь-яке насилля над душею, задля збереження особистої свободи);
- принцип своєчасності (людина розуміє слова, повчання та дії Божі по мірі здатності їх особистого сприймання);
- принцип єдності педагогічних впливів (враховувати наявні негативні впливи на дитину, намагатися пом'якшити наслідки цього впливу);
- принцип відповідальності (усвідомлювати наслідки своїх вчинків і невідворотність покарання за аморальні дії);
- принцип любові (любов вихователя повинна простежуватися во всіх його діях і почуттях, вона повинна підтримувати й систематично розвивати у дітей співчуття, милосердя та любов).

Духовне виховання й виховання релігійного почуття перебувають поруч, вони постійно готові надати допомогу й підтримку в боротьбі з гріхом. О. Сухомлинська нагадує, що не слід забувати про те, що процес становлення душі починається в дошкільні роки і тому дитині потрібен наставник, який допоможе їй звільнитися від влади гріха завдяки благодатному наповненню, що знаходиться у Святій Церкві, допоможе розкрити найкращі властивості людської душі, розвинути Образ Божий. У цьому полягає основна мета християнського виховання і відкриття шляху до вічного життя [51].

У процесі духовного виховання треба звернути увагу педагогів на зв'язок усіх сторін особистості, на важливість в розвитку духовного життя, фізичного, психічного та соціального життя дитини. У релігійному вихованні головне місце належить живому вільному, всеохоплюючому зануренню людини в життя Церкви: вона приймає участь у літургійному житті, постійне вдосконалює внутрішнє духовне життя, здійснює пошук правди. Кінцевим результатом християнського виховання є не вишколеність, а надбання внутрішньої системи

духовно-моральних цінностей, які лежать в основі всього життя людини. Духовно розвинута людина не лише перелічує дозволене і заборонене релігією, а моральні принципи проявляються у внутрішній її поведінці, прихильності і любові до Істини. Загально прийнято, що особистість сформована лише тоді, коли у вона не тільки розуміє поняття добра і зла, а коли вони керують її волею, поведінкою. Лише у цьому випадку особистість здатна вести справжній діалог зі світом, не розчинившись в ньому, не втратив власного сумління [21].

При такому підході, християнська система виховання є надзвичайно персоніфікованою. В її основі лежать євангельські цінності, тому вона має свої власні духовні норми й приписи. Центральний пункт у християнській системі – це виховання у людини почуття любові до Бога, як Батька для всіх і кожного, любові до людини, відчуття духовного братства, джерелом якого є спільний Отець [21].

Ставлення людини до Бога, її релігійна позиція формується з раннього дитинства і залежить від оточення. Особлива роль у цьому процесі надається сім'ї, що є первинною ланкою взаємин людини зі світом. Батьки повинні бути першими і головними вихователями дітей: вони знайомлять дитину з Богом, дають їй перші знання про Нього. З цією метою вдома треба проводити розмови про існування Бога, щоб малята довірливо й щиро сприймали цю інформацію. Дітям треба давати достовірні знання, намагатися дати відповіді на всі їх запитання так, щоб пізніше вони не втратили в них віру. А для цього батьки повинні самі оволодіти необхідними знаннями. Значний вплив на дитину має відвідування храму та участь у житті Церкви [23].

I. Сулова звертає увагу на те, що за своєю природою дитина вже схильна до гріха. Батьки повинні розуміти це і усвідомивши причини, більше уважно й обережно ставитися до своїх дітей. Але у повсякденному житті трапляються випадки, коли у дітей проявляється схильність до негативних якостей: недоброчливості, заздрості. У цьому випадку не треба залякувати дітей, плекати в них почуття помсти і користоловства та інші негативні риси, адже вони принесуть лише страждання як самій дитині, так і оточуючим її людям.

Християнське виховання починається з гармонізації внутрішнього світу дитини, з поступового формування в її свідомості християнського світогляду, а не з привчання до зовнішніх правил поведінки в Церкві. Треба відшукати специфічну систему довірливого діалогу з дитиною, вміти слухати, що відбувається в її душі, співпереживати й служити їй своїми порадами й реальними справами, а не вдаватися до заборон. Духовна педагогіка застерігає батьків від неграмотного й бездумного виховання, оскільки деякі діти легко приймають християнські норми поведінки, але коли залишаються на одинці, також легко приймають протилежні правила поведінки. Таким чином у дитини виховується лицемірство [44].

Лицемірство може бути породжено несвоєчасними (або невдалими й недоречними) закликами до високих цілей життя, «занадто правильними зразками», які дитина ще не може прийняти та засвоїти. Вона ще не має достатньо внутрішніх можливостей, але старанно приймає той зовнішній образ, який від неї вимагають. Одним із важливих правил релігійного виховання є особисте бажання дитини впроваджувати духовне життя. Навчити любити можна лише через досвід, а прикладом набуття такого досвіду може слугувати любов батьків між собою, батьків та дітей, братів та сестер. Саме це дає змогу наблизитися до Господа, Який, назагал і Сам є Любов'ю. «Коли ми любимо одне одного, то Бог у нас перебуває, і його любов у нас досконала» (1 Ін. 4:8).

Отже, поняття світського і релігійного виховання різняться між собою. Метою світського (секулярного) виховання є тимчасові, ситуативні, життєві цілі. Духовне (християнське) ж виховання прагне духовно розвинути дитину, щоб вона могла встояти перед різними негараздами й спокусами і крокувала по життю вірним шляхом, постійно дбаючи про свій духовний розвиток, який ґрунтується на вічних Божественних Істинах.

Висновки до першого розділу

На основі огляду літературних джерел, можна зробити висновок про те, що поняття «духовність» відноситься до складних, багатокомпонентних понять. Психологи розуміють дане поняття як внутрішню якість особистості, як її

духовно-моральні цінності. З педагогічної точки зору – це високоморальна, фізично досконала і естетично розвинена особистість, віддана своєму народу, яка не байдужа до горя і біди інших людей, співчуває іншому і в разі потреби надає дієву допомогу

Встановлено, що в процесі духовного розвитку старших дошкільників треба враховувати їх вікові особливості: вміння дитини оцінювати свою поведінку та інших людей; потребу в увазі, розумінні, визнанні чеснот і досягнень з боку дорослого; усвідомленість ставлення до себе інших людей, прагнення до визнання ними своєї значущості, схильність до прояву самоповаги. Духовному розвитку сприяють вміння дитини діяти по совісті, справедливо, розрізняти добрі і погані вчинки, добро від зла, її дисциплінованість, стриманість, здатність обмежувати свої бажання.

З'ясовано, що в процесі духовного розвитку в дитини формуються духовно-моральні цінності, основні функції яких полягають у формуванні стійкої духовно-моральної поведінки і духовно-моральних почуттів, формуванні активної життєвої позиції кожного вихованця, у формуванні духовно-моральних уявлень, суджень і оцінок.

Встановлено, що духовно-моральний розвиток здійснюється прикладі дорослого або позитивного літературного герою, за допомогою спостереження за працею дорослих, у процесі ігрової, трудової, образотворчої діяльності, за допомогою методів схвалення, спонукання, заохочення, створенням проблемних ситуацій тощо.

З'ясовано, що світське й релігійне виховання різняться між собою. Світське (секулярне) виховання ставить своєю метою тимчасові, ситуативні, життєві цілі. Мета духовного (християнського) виховання полягає у духовному розвитку дитини, щоб вона могла встояти перед різними негараздами й спокусами у житті, щоб крокувала по життю вірним шляхом, постійно дбаючи про свій духовний розвиток, який ґрунтується на вічних Божественних Істинах.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ДОСЛІДНА РОБОТА З РОЗВИТКУ ДУХОВНОСТІ В ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ДУХОВНОЇ ПЕДАГОГІКИ

2.1. Дослідження сучасного стану розвитку духовності в дітей дошкільного віку

Для дослідження сучасного стану розвитку духовності в дітей дошкільного віку засобами духовної педагогіки на нами був проведений педагогічний експеримент на базі ЗДО «Оленка» м. Конотопа у групах дітей старшого дошкільного віку.

Експеримент складався із трьох послідовних етапів: констатувального, формувального, контрольного. Метою констатувального етапу експерименту було з'ясування рівнів розвитку духовності в дітей контрольної та експериментальної груп. На формувальному етапі впроваджувалася система роботи з розвитку духовності у дітей експериментальної групи засобами духовної педагогіки. Метою контрольного етапу дослідження було перевірка ефективності впровадженої на формувальному етапі системи роботи (порівняння рівнів розвитку духовності в дітей старшого дошкільного віку констатувального етапу з контрольним).

На констатувальному етапі експерименту нами було проведено онлайн анкетування вихователів, проаналізовано чинні програми навчання та виховання дітей дошкільного віку, виявлені рівні духовного розвитку у дітей старшого дошкільного віку.

Аналіз стану означеної проблеми в практиці роботи ЗДО вважаємо за доцільне розпочати з аналізу Базового компоненту дошкільної освіти та чинних освітніх програм навчання та виховання дітей дошкільного віку («Дитина», «Українське дошкілля», «Стежини у Всесвіт», «Я у Світі») щодо розвитку духовності в старших дошкільників.

Базовий компонент дошкільної освіти ставить перед вихователями завдання щодо формування низки компетентностей, які притаманні духовно

розвиненої особистості. Так, освітня лінія «Особистість дитини» передбачає формування особистісної компетентності, сформованість якої виявляється в особистісних якостях дитини: від елементарних уявлень та позитивного ставлення дитини до свого внутрішнього світу (думок, почуттів, мрій, бажань, мотивів, планів, ідеалів, цілей, прагнень) до становлення основ її світогляду і розвиненості її свідомості (пізнавальної активності, емоційної сприйнятливості, позитивної налаштованості дій, думок, оптимістичними переживаннями, реалістичними намірами) [1, с. 7]. Результатом сформованої компетентності є:

– емоційно-ціннісне ставлення: демонструє інтерес, приналежність і повагу до своєї родини, її традицій і звичаїв. Виявляє інтерес до свого внутрішнього світу (думки, почуття, бажання, мрії, ставлення). Виявляє переважно оптимістичне світовідчуття щодо свого сьогодення і майбутнього;

– сформованість знань: орієнтується у своїх чеснотах і вадах, знає та усвідомлює свої права, права інших, обов'язки, статеву, родинну, соціальну приналежність та саму себе в часі, просторі тощо. Диференціює добро і зло, здатна управляти собою, власною поведінкою в різних життєвих ситуаціях, оперуючи усвідомленими ціннісними орієнтаціями, позитивними мотивами;

– навички: прагне досягати поставленої мети особистої діяльності. Адекватно реагує на різні життєві ситуації, управляє собою, намагаючись стримувати негативні емоції, співвідносить характер емоційної поведінки з її наслідками для інших.

Освітня лінія «Дитина у природному довкіллі» передбачає сформованість у дитини початкових уявлень про сталі дії і поведінку, усвідомленості необхідності збереження ресурсів планети й особистої причетності до цього; розвиненості ефективних звичок соціальної поведінки, економного споживання ресурсів та збереження природи. Дитина виявляє дружнє ставлення до близьких і знайомих, що проявляється у дотриманні мовленнєвого етикету, наданні допомоги тим, хто її потребує тощо; знає і називає різні формули звернення, вітання, подяки і вміє обирати одну з них у залежності від ситуації спілкування; співвідносить жести з добрими словами, виявляє доброзичливе ставлення до

людей, які її оточують, намагається підтримувати дружні стосунки з дітьми [1, с. 13].

Освітня лінія «Гра дитини» передбачає сформованість ігрової компетентності, згідно якої дитина мотивована на цінності групової солідарності у грі, а саме: людяності, відповідальності, справедливості, самовладання, дружності, позитивного спілкування, терпимості; з повагою відноситься до думки іншого, свідомо використовує норми та етикет спілкування в іграх, проявляє товариськість, толерантність, стримує агресивні прояви тощо [1, с. 14-15].

Освітній напрям «Дитина в соціумі» передбачає сформованість соціально-громадянської компетентності, згідно якої дитина демонструє повагу та любов до батьків, роду, Батьківщини, дружбу, доброту, проявляє людяність, справедливість у взаємодії з іншими людьми; виявляє зацікавленість культурою українського народу, його історичним минулим, мовою, звичаями, традиціями; співпереживає та співчуває людям, демонструє дружнє та неупереджене ставлення до дітей з особливими освітніми потребами, відповідальність за свої вчинки [1, с. 16-17]

Отже, Базовий компонент дошкільної освіти спрямовує освітній процес на духовно-моральний розвиток вихованців.

Морально-духовним розвитком наповнені усі освітні лінії програм виховання і розвитку дітей дошкільного віку «Українське дошкілля» [5], «Стежини у Всесвіті» [43], «Я у світі» [57]. Так, в освітній лінії «Особистість дитини» програми «Українське дошкілля» поставлено освітнє завдання «вчити адекватно реагувати на різні життєві ситуації, стримувати негативні емоції, які впливають на психічний розвиток, нервову систему. Сприяти прояву почуття щирості, приязності, співчуття. Закріплювати знання дітей про оздоровчу спрямованість побуту українського народу: облаштування хати, посуд, одяг, українські страви [5, с. 166-168], Виокремлено напрям «Формування основ духовно-моральних якостей» в освітній лінії «Особистість дитини». Вказано, що розвиток духовності у старшому дошкільному віці можливий завдяки їм

віковим можливостям: у дитини здійснюється перехід від понять «добре–погано» до узагальнених понять про гарну поведінку, вона може оцінити свою поведінку і однолітків. У цьому віці дитина потребує не лише доброзичливої уваги з боку дорослого, а й взаєморозуміння, визнання дорослим її чеснот [5, С. 181].

Програма ставить освітні завдання морального і духовного виховання, серед яких збагачення знань дітей про загальнолюдські цінності: справедливість, чесність, доброту, повагу; виховання культури поведінки у громадських місцях тощо. Сприяти засвоєнню дитиною уявлень про духовний ідеал людини, збагачувати її власний емоційний досвід та певне ставлення до себе. Давати уявлення про те, що народ засуджує негативні вчинки людей, називаючи це словом «гріх» і «грішити» – порушати норми співжиття; робити щось всупереч власній совісті. Навчати дітей поводитися відповідно до норм моралі, давати оцінку власним негативним вчинкам, формувати негативне ставлення до поганих вчинків. Вчити послуханню батьків, старших людей, не знущатися над тваринами тощо. У дошкільників треба формувати уявлення про духовні норми взаємин між людьми (доброзичливість, чесність, справедливість, повагу, відповідальність, співчуття. Розвивати у дітей здатність ставити себе на місце інших людей, не висловлювати негативних суджень стосовно однолітків та менших дітей, помічати у дітей позитивні якості. Вчити хлопчиків тактовного поводження з дівчатками, пояснювати, що таке толерантність (терпляче ставитись до чужих поглядів, звичок, враховувати думку інших дітей, дорослих) [5, с. 182–183].

Комплексна програма «Стежини у Всесвіт» передбачає розширення уявлень дітей про святкування свят християнської культури, ознайомлення дошкільників з основним релігійним змістом свят; створення умов для виховання морально-етичних, виявлення позитивних емоцій (поваги, доброзичливості, бажання надавати допомогу, ввічливості, слухняності, доброти, жалю); надавати дошкільникам орієнтири добра, істини, любові на

основі віри, надії, любові; навчати дітей чуйності до однолітків і старших, співпереживанню, умінню вирішувати конфлікти [43].

У програмі розвитку дитини від народження до шести років «Я у Світі» окремо духовний розвиток не виокремлений, духовно-моральне виховання передбачається в освітніх лініях «Особистість дитини», «Дитина в соціумі», «Дитина в природному довкіллі», «Діяльність дитини». Освітніми лініями передбачено формування у дітей гуманного, дружелюбного ставлення до однолітків, поважного ставлення до дорослих, виховання культури мовлення, дотримання правил культурного поведіння у суспільних місцях тощо. Програмою поставлені освітні завдання збагачувати внутрішній світ позитивними емоціями, формувати уявлення про свої чесноти, моральні цінності, вміння протидіяти егоїзму; вправляти в умінні з'ясовувати мотиви своєї поведінки, формувати навички конструктивного розв'язування конфліктів з іншими дітьми; виховувати ціннісне ставлення до природи, людей, предметів, творів мистецтва, до самої себе, виховувати вміння терпляче ставитись до негативних оцінок та критичних зауважень на свою адресу, виховувати впевненість у собі, вправляти в умінні контролювати та регулювати свою поведінку, плекати культуру поведінки в громадських місцях; закладати моральну основу соціальної поведінки тощо.

Отже, освітні програми розвитку і виховання дітей дошкільного віку, також спрямовані на розвиток у вихованців основних духовно-моральних якостей: доброти, любові, чуйності, слухняності, поваги до батьків, доброзичливого, гуманного ставлення до однолітків і дорослих тощо.

Наступним кроком нашого дослідження було анкетування вихователів з метою з'ясування чи достатньо уваги приділяється морально-духовному розвитку дітей старшого дошкільного віку та які засоби, методи використовують вихователі в цьому процесі. В анкетуванні взяло участь 8 вихователів середніх і старших груп ЗДО «Оленка» м. Конотопа. Складена анкета подана у додатку А.

Першим запитанням ми з'ясували чи розуміють педагоги сутність поняття «духовний розвиток». Аналіз відповідей засвідчив, що найбільш повну, правильну відповідь дало 75% вихователів. Отримано такі відповіді: «духовний розвиток – це залучення дитини до духовної культури суспільства, опанування ними загальнолюдськими, соціокультурними цінностями, набуття практичного досвіду в процесі духовно-практичної діяльності», «формування у дітей морально-духовних цінностей: доброти, чесності, любові, терплячості, милосердя, віри, стриманості». Решта 25% вихователів не чітко розуміють сутність духовного розвитку, наприклад, «це формування у дітей емпатії, відповідальності, культури мовлення, естетичного смаку тощо».

Із наступного запитання ми з'ясували, які саме базові духовні якості розвивають педагоги в дітях. Відповіді вихователів показали, що 50% респондентів розвивають у вихованців доброту, бажання надати допомогу тим, хто її потребує; чесність, гуманне ставлення до однолітків. 25% – більше уваги приділяє розвитку культури мовлення, відповідальності, стриманості; 25% – розвивають доброту, терплячість, любов до людей, природи, милосердя. Отже, вихователі розвивають основні духовні якості в дітей (милосердя, чесність, доброту, любов, терплячість). Методи розвитку перелічених якостей різноманітні. Так, 75% педагогів використовують бесіди за сюжетними картинками морального змісту, казками В. Сухомлинського, українськими народними казками; 50% – дидактичні ігри, бесіди моральної спрямованості; 25% – ситуаційні та проблемні завдання, 25% – ситуації з особистого досвіду. Відповіді вихователів засвідчили, що вони використовують різні методи та засоби роботи з розвитку базових духовних якостей у дітей дошкільного віку.

На запитання «Чи використовуєте Ви духовну літературу в процесі духовного розвитку вихованців?» лише 25% педагогів дало позитивну відповідь. 25% вихователів використовують дитячу Біблію, книжки «Розфарбуй Біблію», «Уроки виховання характеру» тощо. Отже, більшість вихователів не готові використовувати духовну літературу в даному процесі.

25% педагогів використовують духовну літературу 2-3 рази на тиждень, на заняттях з читання, образотворчої діяльності, розвитку мовлення.

Із відповідей на останнє запитання ми дізналися, що перепорою для використання духовної літератури є недостатня розробленість дидактичного матеріалу та методичних рекомендацій щодо її використання. Отже, для використання духовної літератури в процесі духовного розвитку дітей старшого дошкільного віку у педагогів виникають певні труднощі.

Проведене анкетування вихователів засвідчило значну їх увагу до проблеми духовного розвитку дітей дошкільного віку. З дітьми проводять бесіди за сюжетними картинками морального змісту, вихователі проводять з ними дидактичні ігри, розв'язують ситуаційні і проблемні задачі, які сприяють духовному розвитку дошкільників: розвивається гуманне відношення до навколишніх людей, любов до ближніх, співчуття, милосердя тощо. Але духовну літературу з цією метою використовує лише 25% педагогів, причиною є недостатня кількість дидактичного матеріалу та методичних рекомендацій її використання.

Наступним кроком констатувального етапу дослідження було виявлення рівнів духовного розвитку в дітей старшого дошкільного віку ЗДО «Оленка». Одна група взята як експериментальна (ЕГ), друга – як контрольна (КГ). Експериментальна і контрольна група налічували по 20 дошкільників.

Для досягнення мети констатувального етапу дослідження були визначені такі завдання:

- визначити критерії та їх показники;
- розробити рівні оцінювання духовного розвитку дітей експериментальної та контрольної груп;
- розробити діагностичний матеріал відповідно до обраних критеріїв та їх показників;
- визначити рівні розвитку духовності дітей ЕГ та КГ.

Керуючись вимогами Базового компоненту та чинними програмами розвитку і виховання дітей дошкільного віку («Українське дошкілля», «Я у

Світі» тощо), за критерії нами були взяті емоційно-ціннісний, інформаційно-пізнавальний, поведінко-діяльнісний. Для кожного критерію були визначені показники, які відображали ступінь духовності та підібрані методики для їх визначення.

За показники

– *емоційно-ціннісного критерію взято*: здатність дитини співчувати горю іншого, розуміння внутрішнього стану інших людей, усвідомлення чужих емоцій та відгуки на них, визнання загально прийнятих моральних цінностей як своїх власних;

– *інформаційно-пізнавального критерію взято*: наявність у дитини знань та уявлень про норми і правила моралі, способи їх прояву, умінь охарактеризувати моральні (аморальні) вчинки та давати їм адекватну оцінку;

– *поведінко-діяльнісного критерію взято*: демонстрація свідомого дотримання моральних норм, самоаналізу своєї поведінки; прояв гуманних відносин з однолітками, безкорисна допомога їм, поступається власними інтересами заради загального благополуччя тощо.

До кожного з обраних показників було підібрано діагностичні завдання для виявлення рівнів розвитку духовності в дітей ЕГ та КГ.

Визначені критерії, показники та діагностичні методики занесені до таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Критерії, показники та методики для визначення рівнів розвитку духовності в дітей старшого дошкільного віку

Критерій	Показники	Діагностичні методики
Емоційно-ціннісний	– здатність дитини співчувати горю іншого; – розуміння внутрішнього стану інших людей, усвідомлення чужих емоцій та відгуки на них. – визнання загально прийнятих духовно-моральних цінностей	Методика «Коробка пожертвувань» Бесіда за сюжетними картинками Методика «Знайди схожість»

	як своїх власних (позитивно реагує на моральні вчинки і негативно – на аморальні)	
Інформаційно-пізнавальний	<ul style="list-style-type: none"> – знання та уявлення дітей про норми і правила моралі, способи їх прояву; – розуміння моральних (аморальних) вчинків, пояснення та оцінка своєї поведінки; – вміння ініціювати допомогу та підтримку тим, хто її потребує 	<p>Методика «Оціни вчинок»</p> <p>Бесіда «Яку поведінку можна назвати доброю, а яку поганою?»</p> <p>Методика Г.Урунтаєвої та Ю.Афонкіної «Справжній друг».</p>
Поведінко-діяльнісний	<ul style="list-style-type: none"> – демонстрація свідомого дотримання духовно-моральних норм, самоаналізу своєї поведінки; – прояв гуманних відносин з однолітками, безкорисна допомога їм; – демонстрація вміння поступитися власними інтересами заради загального благополуччя 	<p>Методика Г.Урунтаєвої та Ю.Афонкіної «Чарівник»</p> <p>Спостереження за дітьми в режимних моментах.</p> <p>Розв’язання проблемних ситуацій</p>

Для кількісної оцінки результатів дослідження були визначені три рівні розвитку духовності (високий, середній, низький) відповідно до визначених критеріїв та їх показників.

Високий рівень має дитина, яка здатна співчувати горю іншого, розуміє внутрішній стан інших людей, визнає загально прийняті духовно-моральні цінностей як свої власні; добре ознайомена з нормами і правилами моралі, способами їх прояву; добре розуміє моральні (аморальні) вчинки, може пояснити і оцінити свою поведінку; вміє ініціювати допомогу та підтримку тим, хто її потребує; свідомо дотримується духовно-моральних норм, демонструє

гуманні відносини з однолітками, надає їм безкорисну допомогу; демонструє вміння поступитися власними інтересами заради загального благополуччя.

Середній рівень має дитина, яка частково співчуває горю іншого, не завжди розуміє внутрішній стан інших людей, частково визнає загально прийняті духовно-моральні цінності як свої власні; частково ознайомена з нормами і правилами моралі, способами їх прояву; частково розуміє моральні (аморальні) вчинки, не завжди може пояснити і оцінити свою поведінку; не завжди ініціює допомогу та підтримку тим, хто її потребує; не завжди свідомо дотримується духовно-моральних норм та демонструє гуманні відносини з однолітками, іноді надає їм безкорисну допомогу; іноді демонструє вміння поступитися власними інтересами заради загального благополуччя.

Низький рівень має дитина, яка не співчуває горю іншого, не може зрозуміти внутрішній стан інших людей, не визнає загально прийняті духовно-моральні цінності як свої власні; має обмежений обсяг знань норм і правил моралі, способів їх прояву; фрагментарно розуміє моральні (аморальні) вчинки, але не може їх пояснити; не може пояснити і оцінити свою поведінку, не ініціює допомогу та підтримку тим, хто її потребує; дотримується окремих духовно-моральних норм та правил морально-етичної поведінки але після нагадування дорослого; не демонструє гуманних відносин з однолітками, не надає їм безкорисну допомогу; не вміє поступитися власними інтересами заради загального благополуччя.

Діагностичний матеріал для виявлення рівнів розвитку духовності за емоційно-ціннісним критерієм подано у додатку Б, за інформаційно-пізнавальним критерієм – додатку В, поведінко-діяльнісним – додатку Д.

Для виявлення рівнів розвитку духовності в дітей старшого дошкільного віку за емоційно-ціннісним критерієм ми використали такі експериментальні завдання: «Коробка пожертвувань», «Знайти схожість», бесіду за сюжетними картинками(додаток Б)

Методика «Коробка пожертвувань» дозволила нам виявити здатність дитини співчувати горю іншого. Ми показали дітям ілюстрації, на яких були

зображені засмучені діти і задали низку запитань. Із відповідей дошкільників ми зробили висновок, що 20% досліджених із ЕГ та 25% – із КГ розуміють емоційний стан персонажів картинок, співчують їх горю, готові віддати свою улюблену іграшку цим дітям, щоб вони стали веселіше. Ці діти завжди помічають тих, хто потребує співчуття; від надання допомоги тим, хто потребує підтримки і турботи вони відчують задоволення, радість (Альона Є., Катерина Л., Андрій К., Альоша С. (ЕГ), Артем В., Влада Г., Кирило Ш., Тетяна М., Ангеліна Б., Максим М. (КГ)).

50% дітей ЕГ, та 55% – КГ готові допомогти засмученій дитині. Вони віддали свої улюблені іграшки, але без особливого бажання. При визначенні емоційного стану вони зробили незначні помилки, які виправили самостійно. Діти цього рівня не завжди можуть помітити тих, кому потрібна допомога, співчуття, але при наданні допомоги відчують себе добре.

30% дошкільнят із ЕГ та 20% – із КГ співчували персонажам картинок лише на словах, своїх іграшок вони не віддали. Ці діти не помічають тих, хто потребує допомоги, співчуття. Допомоги вони нікому не надавали, нікому не співчували (Марія Н., Єва П., Микита С., Ілля С., Сергій О. (ЕГ), Соня К., Маша Б., Віктор Л., Костя Ч. (КГ)).

Отже, здатність дітей співчувати горю інших знаходиться на середньому рівні (50% ЕГ, 55% КГ).

Бесідою за сюжетними картинками ми виявили зрозуміння внутрішнього стану інших людей, усвідомлення чужих емоцій та відгуки на них. Дошкільникам експериментальної та контрольної груп показували картинки, на яких були зображені діти у різному емоційному стані і запропонували визначити їх емоційний стан і передбачити, які події могли викликати цей стан.

15% дітей ЕГ та 20% – КГ правильно визначили емоційний стан персонажів картинок, виразив його словами «радість», «мрія», «подив», «гнів», «засмученість» тощо. Діти намагалися передбачити, які події викликали цей стан: «нова сукня», «посварилися з другом», «батьки відмовили у перегляді

мультфільму», «отримала гарний подарунок», «міркує, що подарувати подрузі на день народження» тощо. Відповіді цих дітей відповідають високому рівню.

Відповіді 55% дітей ЕГ та 60% – КГ відповідають середньому рівню. Вони не зовсім точно визначили емоційний стан персонажів картинок, в наслідок чого не змогли зрозуміти внутрішній стан деяких дітей та відгукнутися на нього. Важко їм було дати відповідь на друге запитання «Які події могли викликати у дітей цей стан?». Радість дівчинки вони пов'язали з отриманням подарунка, засмученість хлопчика – з втратою улюбленої іграшки, подив – з отриманням бажаного подарунку, озлобленість дівчинки – посварилася з подругою.

У 30% дітей ЕГ та 20% – КГ виконання завдання викликало значні труднощі. Вони не могли самостійно визначити емоційний стан персонажів картинок, відповісти, що могло викликати такий стан, тобто ці діти не здатні усвідомити емоції інших людей та відгукнутися на них.

За результатами другої методики розуміння дитиною внутрішнього стану інших людей, усвідомлення їх емоцій та відгуки на них також знаходиться на середньому рівні (50% у дітей ЕГ та 55% – у дошкільників КГ).

Методика «Знайди схожість» дозволила нам виявити чи сприймає дитина загальноприйняті духовно-моральні цінності як свої власні. Ми зачитали дітям розповідь про трьох хлопчиків, які дуже любили гратися, але у грі поводити себе по-різному: один був веселим, дружелюбним, ділився іграшками, намагався всіх здружити, пробачав кривдників. Поводження другого хлопчика залежало від його настрою: він міг поділитися іграшкою, а міг і приховати її, міг бути веселим, дружелюбним, а міг і посваритися з друзями. Кривдників пробачав, коли ті просили вибачення, але просив виховательку покарати їх, щоб більше так не робили. Третій хлопчик був похмурым, не привітним, часто ображав друзів у грі, мстив тим, хто його кривдив.

Після читання розповіді, з дітьми була проведена бесіда за змістом прочитаного. Аналіз відповідей на запитання бесіди засвідчили, що 20% вихованців ЕГ та 25% – КГ проявили позитивні емоції на поведінку першого

хлопчика та негативні – третього, тобто ці діти визнають загальноприйняті духовно-моральні відповіді. У грі вони самі намагаються поводитися дружелюбно, не ображати інших дітей, не мстити тим, хто їх образив у грі, пробачають їх, розуміючи, що така дія однолітків пов'язана з грою.

50% дітей ЕГ та 55% – КГ схвалили поведінку другого хлопчика, тобто вони частково визнають загальноприйняті духовно-моральні цінності як свої власні. Не досить яскраво виразили позитивні емоції на поведінку першого хлопчика і негативну – поведінку третього. У грі ці діти, як і їх персонаж, поводяться по-різному, теж можуть образити друга, але одразу просять вибачення.

30% дошкільнят із ЕГ та 20% – із КГ бажають бути схожими на третього хлопчика, вони не виразили ніяких емоцій стосовно поведінки перших двох персонажів. Ці діти не визнають загальноприйняті духовно-моральні цінності як свої власні.

Отже, визнання дитиною загальноприйнятих духовно-моральних цінностей як своїх власних знаходиться на середньому рівні (50% – ЕГ, 55% – КГ).

За результатами трьох методик високий рівень розвитку духовності за емоційно-ціннісним критерієм має дитина, яка набрала 8-9 балів; середній – 4-7 балів; низький – 0-3 бали

Узагальнені результати дослідження з виявлення рівнів розвитку духовності за емоційно-ціннісним критерієм подані у таблиці 2.2 та діаграмі (рис. 2.1.).

Таблиця 2.2.

Рівні розвитку духовності в дітей ЕГ та КГ за емоційно-ціннісним критерієм на констатувальному етапі дослідження

	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
ЕГ, 20 дітей	4	20	10	50	6	30

КГ, 20 дітей	5	25	11	55	4	20
--------------	---	----	----	----	---	----

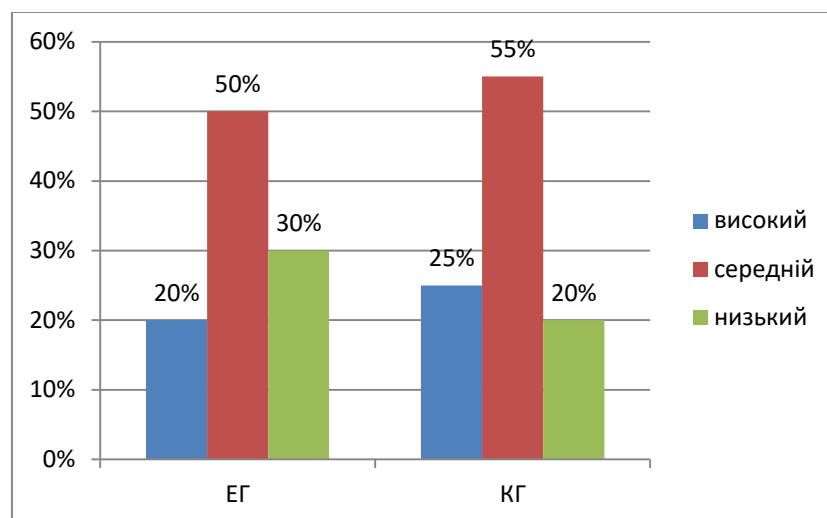

Рис. 2.1. *Рівні розвитку духовності в дітей EG та KG за емоційно-ціннісним критерієм на констатувальному етапі дослідження*

Дані таблиці 2.2. та діаграми на рис. 2.1. свідчать про те, що рівень розвитку духовності за емоційно-ціннісним критерієм в обох груп знаходиться на середньому рівні (50% – EG та 55% – KG). Тобто, засмучені діти у них частково викликають співчуття та відповідні емоції, вони не завжди розуміють внутрішній стан інших людей (Сергій К., Лена О., Олег Ш. – EG, Соня К., Альбіна Н., Вікторія Л. – KG). Відповідаючи на питання бесіди за сюжетними картинками, діти не завжди могли визначити емоційний стан персонажів, усвідомити чужі емоції та відгукнутися на них (Максим О., Саша Б., Саша С. (EG), Марина Ч., Андрій К., Костя Ч.), вони частково визнають загальноприйняті духовно-моральні цінності як свої власні.

Високий рівень розвитку духовності продемонструвало 20% дітей EG та 25% – KG, на низькому рівні перебуває 30% дошкільнят із EG та 20% – із KG.

Рівні розвитку духовності за інформаційно-пізнавальним критерієм ми визначили, використавши методики «Оціни вчинок», «Справжній друг», бесіди «Яку поведінку можна назвати доброю, а яку поганою?» (додаток В).

Методика «Оціни вчинок» дозволила нам виявити знання та уявлення дітей про норми і правила моралі, способи їх прояву. Під час проведення

методики ми показували дитині сюжетні картинки (10 штук) і просили оцінити вчинок персонажа картинки. Ми стежили за емоційним станом дитини: як вона реагує на моральний і аморальний вчинок. Високий рівень знань і уявлень про норми і правила моралі, способи їх прояву продемонструвало 25% дітей ЕГ та 30% – КГ. Ці діти схвалили хлопчика, який допомагає літнім людям, які дружно поводяться у грі, вступають місце у транспорті, та засудили дітей, які сваряться, віднімають іграшки, ображають дівчинок. Дітей, які на середньому рівні мають знання та уявлення про правила і норми моралі, знають способи їх прояву, виявлено 55% в ЕГ т 60% – в КГ. Діти не оцінили вчинок дівчинки, яка поливала квіти (прояв турботи про рослини), дівчинки, яка кидала фантик від цукерки у корзину для сміття; не відразу оцінили вчинок дівчинки, яка допомогла сліпому чоловіку перейти дорогу. Дітей, які мають низькі знання та уявлення про духовно-моральні норми та способи їх прояву, виявлено 20% в експериментальній та 10% – в контрольній групі.

Проведена бесіда «Яку поведінку можна назвати доброю, а яку поганою?» дозволила нам виявити розуміння дитиною духовно-моральних (аморальних) вчинків, пояснити та оцінити свою поведінку. Було встановлено, що 30% дітей ЕГ та 25% дошкільників із ЕГ добре розуміють добрі та аморальні вчинки, оцінюють та пояснюють свою поведінку. До добрих вчинків вони віднесли вчинок Котигорошка, який спас своїх братів і сестру, до аморальних – дії старого царя, який хотів знищити свого сина та його жінку із казки «Про вірного товариша». Вони змогли пояснити чим добрі вчинки відрізняються від поганих: добрі вчинки допомагають людям, від них люди добре себе почувають, а від поганих вчинків людині теж погано, вони спрямовані проти людини. Ці діти розуміють, що під час гри треба добре ставитися до однолітків, не сваритися, не ображати. Гуманне поводження у грі, на їх думку, проявляється у наданні допомоги іншим, уважному ставленні до них, поваги. Скромна дитина, на їх думку, це дитина, яка не хвастає своїми досягненнями, яка з повагою відноситься до інших дітей, вибачається, якщо неумисно образила когось. У грі така дитина спокійна, уважна до гравців. (Марія Н., Сва

П., Микита С., Ілля С., Сергій О. (ЕГ), Соня К., Маша Б., Віктор Л., Костя Ч. (КГ)). Переважна більшість дітей (55% –ЕГ, 60% – КГ) продемонструвала середній рівень розуміння духовно-моральних (аморальних) вчинків. Діти назвали добрі і погані вчинки, але змогли пояснити чому вони так вважають. Свою поведінку вони, звичайно, оцінили як добру, навіть, якщо, не вибачилися за образу однолітка (*«Він сам винен, чому мені треба вибачатися»*). Частково вони розуміють і різницю між добрими і поганими вчинками. Гуманні відносини у грі, для них – це не сваритися, не битися під час гри. Скромна дитина – це дитина, яка не хвалиться своїми добрими справами, у грі вона непомітна, тиха (Саша С., Лена О., Іра З., Іра М., Христя П. (ЕГ), Даша К., Настя М., Оля Т., Лариса Б, Кіра Т. (КГ)).

Решта дітей (20% – ЕГ, 10% – КГ) завдання виконали частково зі значною допомогою дорослого. Вчинки вони оцінюють «добре», «погано», навести приклади – не змогли, у грі, на їх думку, треба поводитися активно, не зважати на інших (Марія Н., Єва П., Микита С., Ілля С., Сергій О. (ЕГ), Соня К., Маша Б., Віктор Л., Костя Ч. (КГ)).).

Методикою Г. Урунтаєвої та Ю. Афонкіної «Справжній друг» ми виявили вміння дитини ініціювати допомогу та підтримку тим, хто її потребує. Дитині було поставлено 9 запитань. Аналіз відповідей показав, що 25% дітей ЕГ та 30% – КГ продемонстрували бажання, розуміння та вміння ініціювати допомогу друзям, надавати підтримку тим, хто її потребує, намагаються захистити менших, слабших за себе (тварин треба захищати тому, що вони маленькі, не можуть себе захистити; зимою їх треба підгодовувати, будувати шпаківні для них. Маленьких треба захищати – вони слабше. Справжні друзі завжди допомагають один одному). Діти цього рівня змогли навести приклади добрих справ для друга: *«купив хліба та молока для маленької сестри друга, поки він доглядав за нею»* (Ілля С.).

Відповіді 55% дошкільнят ЕГ та 60% – КГ відповідають середньому рівню: вони мають часткове поняття про дружбу, друга, правила дружби. Приклади доброго вчинка для друга вони не змогли навести. Відповіли, що слабших і

менших треба захищати, піклуватися про них. Вони доглядають за домашніми тваринами, підгодовують птахів узимку. 20% дошкільників ЕГ та 10% – КГ показали низький рівень ініціювання допомоги та підтримки тим, хто її потребує. Стосунки з другом у них зводяться лише до сумісної гри. Вони вважають, що не треба надавати допомоги та захищати менших, слабших.

Отже, знання дітей щодо ініціювання допомоги та підтримки тих, кому вони потрібні, також знаходяться на середньому рівні (55% – ЕГ, 60% – КГ).

Узагальнені результати діагностування за інформаційно-пізнавальним критерієм подані у таблиці 2.3. і діаграмі (рис. 2.2).

Таблиця 2.3.

Рівні розвитку духовності в дітей ЕГ та КГ за пізнавально-інформаційним критерієм на констатувальному етапі дослідження

	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
ЕГ, 20 дітей	5	25	11	55	4	20
КГ, 20 дітей	6	30	12	60	2	10

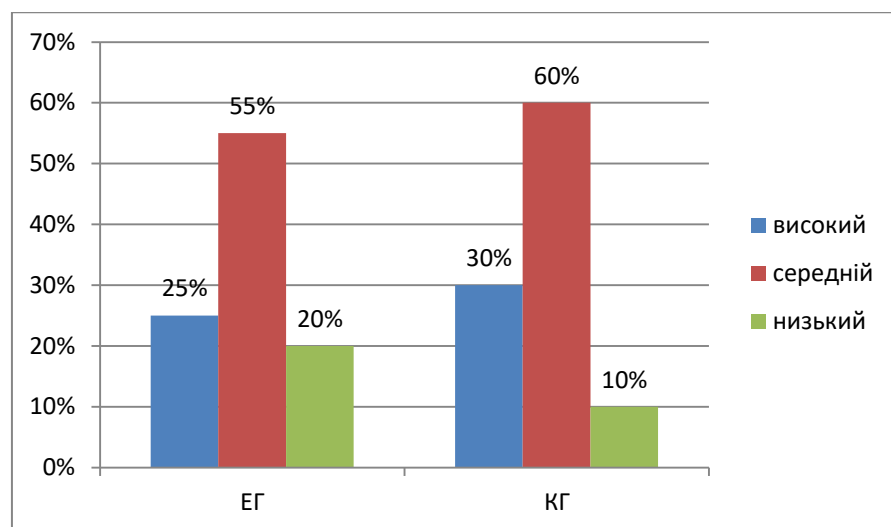

Рис. 2.2. Рівні розвитку духовності в дітей ЕГ та КГ за інформаційно-пізнавальним критерієм на констатувальному етапі дослідження

Дані таблиці 2.3. та діаграми на рис. 2.2. свідчать про те, що у переважній більшості дошкільників ЕГ та КГ рівень розвитку духовності за пізнавально-

інформаційним критерієм знаходиться на середньому рівні (55%– ЕГ та 60% – КГ). Високого рівня досягло 25% дошкільнят ЕГ та 30% дітей КГ, на низькому рівні перебуває 20% дошкільників ЕГ та 10% – КГ.

Діти експериментальної і контрольної груп виявили непогані знання і адекватно оцінили вчинки їх однолітків на сюжетних картинках, але не всі діти пояснили, чому саме так вони вважають. Діти цього рівня розуміють що таке дружба, яким повинен бути справжній друг, але не всі діти змогли розповісти про свій вчинок, який би поміг його другу, однак вважають себе справжнім другом. Діти намагаються захищати слабших та менших за себе. Діти цього рівня правильно усвідомлюють відмінності між добром і злом, уміють вказати на добру і погану дію, вчинок. Вони розуміють, що у грі треба поводитися дружно, не ображати іншого, надавати допомогу, бути скромним: не забирати все іграшки себе, не відштовхувати друга, не ображати партнерів по грі тощо.

З метою виявлення рівнів розвитку духовності за поведінко-діяльнісним критерієм була використана методика Г. Урунтаєвої «Чарівник», проведено спостереження за дитиною у режимних моментах, розв'язання ситуаційних задач (додаток Д).

Методикою «Чарівник» ми виявили вміння дитини свідомо дотримуватись гуманних, дружніх відносин, безкорисно надавати допомогу одноліткам. Дітям треба було відмітити жовтим кружечком усі бажання, які вони будуть здійснювати, а чорним кружечком – ті, які не будуть здійснювати.

Аналіз результатів проведеної методики показав, що лише 15% дошкільників ЕГ та 20% – КГ свідомо дотримуються гуманних, дружніх відносин, безкорисно надають допомогу одноліткам. 45% дітей ЕГ та 35% вихованців контрольної групи знають як потрібно себе вести, але не дотримуються гуманних, дружніх відносин у садочку тобто їх поведінка не відповідає морально-етичним нормам, прийнятих у суспільстві. 40% дітей ЕГ та 45% – КГ не завжди дотримуються цих норм, хоча добре розуміють їх.

Спостереження за дітьми в режимних моментах показало, що 40% дітей КГ та 35% дітей ЕГ під час ігрової діяльності поведуться дружелюбно,

гуманно: вони діляться іграшками, не ображають один одного, у разі потреби надають допомогу, тому, кому вона потрібна. 45% дітей КГ та 35% – ЕГ, навпаки, намагаються взяти себе кращі іграшки, виконувати кращі ролі. У ході гри вони сваряться між собою, ображають один одного і не вибачаються при цьому. Під час трудовій діяльності ці діти ухиляються від праці, або починають її виконувати після багаторазових нагадувань вихователя. На заняттях з образотворчої діяльності діти не надають допомоги, якщо у другу важко виконати завдання, не діляться олівцями, фарбами. У процесі спілкування вони не вживають ввічливих слів, ображають однолітків, не звертають уваги на емоційний стан співрозмовника.

З метою виявлення умінь дітей поступитися власними інтересами заради загального благополуччя ми запропонували їм розв'язати ситуаційні задачі.

Виконання цього завдання засвідчило, що лише 15% дітей ЕГ та 20% – КГ готові поступитися власним інтересом заради загального благополуччя: вони готові залишити цікаву гру задля запрошення молодших дітей на свято, готові поступитися власними принципами і вибачити кривднику задля спокою у групі, готові віддати іграшку другу, а самим взяти іншу.

40% дітей ЕГ та 45% – КГ не виявили особливого бажання поступитися власним інтересом заради загального благополуччя: спочатку вирішили дограти а потім виконати прохання виховательки, разом дітьми вимусили кривдника вибачитися, потім продовжили гру; с другом по черзі грали з однією іграшкою.

Решта дітей (45% - ЕГ та 35% – КГ) розв'язали ситуаційні завдання з вигодою для себе: передоручили іншій дитині віднести запрошення малюкам на свято; не зупинили сварку у групі, вимусили кривдника попросити вибачення; забрали іграшку себе, не поділившись з другом.

Узагальнені результати досліджень рівнів розвитку духовності за поведінко-діяльнісним критерієм подані у таблиці 2.4. і діаграмі 2.3.

Таблиця 2.4.

Рівні розвитку духовності в дітей ЕГ та КГ за поведінко-діяльнісним критерієм на констатувальному етапі дослідження

	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
ЕГ, 20 дітей	3	15	8	40	9	45
КГ, 20 дітей	4	20	9	45	7	35

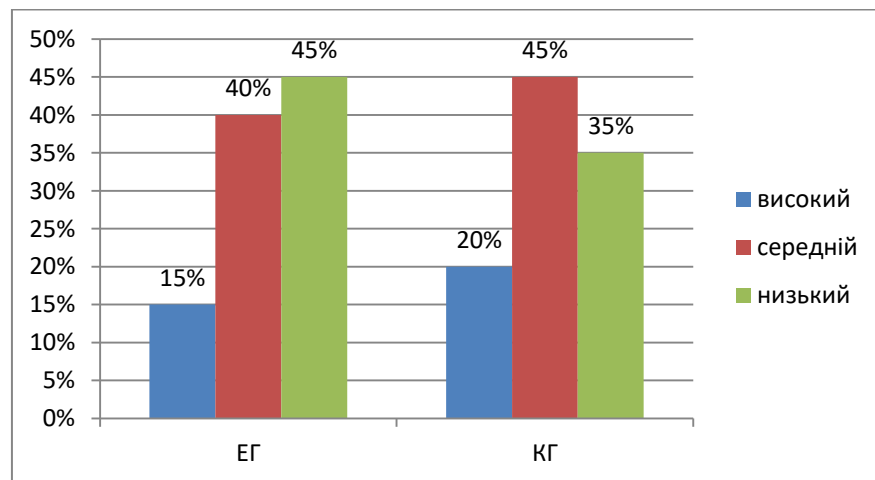

Рис. 2.3. Рівні розвитку духовності в дітей ЕГ та КГ за поведінко-діяльнісним критерієм на констатувальному етапі дослідження

Дані таблиці 2.4. та діаграми на рис. 2.3. свідчать про те, що рівень розвитку духовності за поведінко-діяльнісним критерієм у дітей ЕГ знаходиться на низькому рівні (45%), у дітей КГ – на середньому рівні – 45%. Високого рівня досягло лише 15% дітей ЕГ та 20% – КГ.

Середнє значення рівнів розвитку духовності в дітей експериментальної та контрольної груп за трьома критеріями подано на рис. 2.4.

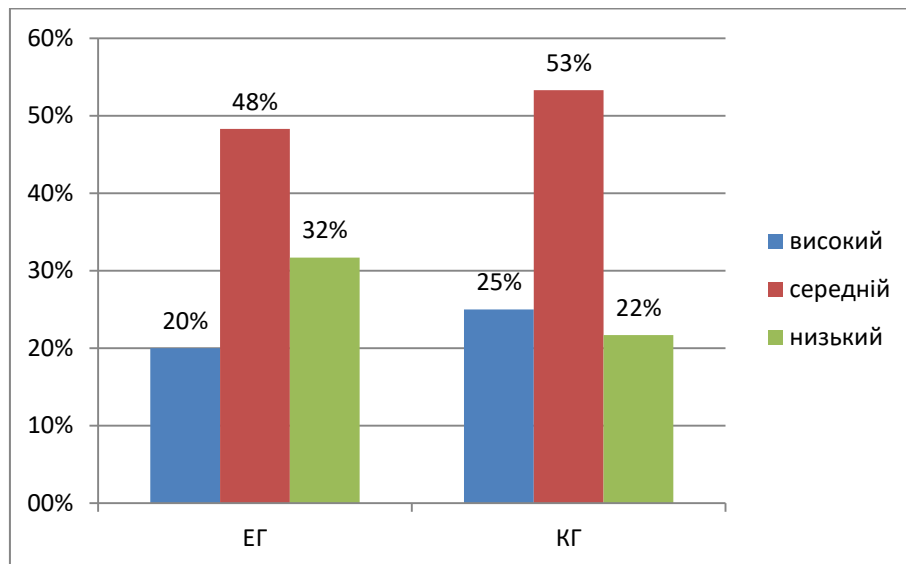

Рис. 2.4. *Рівні розвитку духовності в дітей ЕГ та КГ на констатувальному етапі дослідження*

Отже, за даними діаграми на рис. 2.4. рівень розвитку духовності в дітей ЕГ та КГ знаходиться на середньому рівні (48,3% – ЕГ та 53,3% – КГ), високого рівня досягло 20% дітей ЕГ та 25% дітей КГ, на низькому рівні перебувають 31,7% дітей ЕГ та 21,7% дітей КГ.

Отже, результати констатувального етапу дослідження свідчать про необхідність проведення системи роботи з підвищення рівнів розвитку духовності з дітьми експериментальної групи.

2.2. Розробка системи роботи з розвитку духовності в дітей дошкільного віку засобом духовної педагогіки

Метою формувального експерименту було підвищення рівня розвитку духовності в дітей старшого дошкільного віку експериментальної групи засобом духовної педагогіки.

Нами був розроблений план роботи, який відображений у таблиці 2.5. Оскільки у процесі проведення констатувального етапу дослідження діти показали низький рівень розвитку духовності за поведінко-діяльнісним критерієм і середній рівень за емоційно-ціннісним і інформаційно-пізнавальним критеріями, розробили заняття, які дозволять розвинути у дітей доброту,

чесність, дружелюбність, співчуття до навколишніх, гуманність, любов, взаємодопомогу один одному, морально-етичну поведінку у суспільних місцях, добре ставлення до тварин, турботу про них тощо.

Таблиця 2.5.

Перспективний план підвищення рівнів розвитку духовності в дітей експериментальної групи засобом духовної педагогіки

Дата, час проведення	Тема заняття	Мета
I половина дня	Людина починається з добра	Формувати у дітей поняття «доброта і добрі вчинки», вчити розрізняти «добре і погане», викликати бажання дарувати добро; розвивати в дитині духовно-моральні якості, вміння сприймати і створювати позитивні емоції; виховувати культуру спілкування (дод. К)
II половина дня	Бесіда за казкою «Добрі справи важкими не бувають (додаток Ж)	Закріпити поняття «добро», «добрі справи», виховувати бажання надавати допомогу іншим; розвивати вміння оцінювати свої вчинки.
I половина дня	Чарівна сила доброти	Розширювати знання дітей про емоції, добрі та погані вчинки, добро; вчити виражати свої думки про добро емоційний стан, вміння вислухати однолітків; сприяти емоційному розвитку вихованців; виховувати терпіння, доброзичливе ставлення до однолітків. (додаток Л)
II половина дня	Бесіда за казкою «Ось такі пироги» (додаток Ж)	Закріпити поняття «добрі справи», «дбайливість», виховувати бажання надавати допомогу іншим; розвивати

		вміння оцінювати свої вчинки.
I половина дня	Добро і милосердя Святого Миколая	Показати дітям велич світу, який для нас створив Господь, вчити жити у злагоді із собою, оточуючими та природою; розуміти добро, розрізняти добро і зло; виховувати бажання робити добрі вчинки на прикладі життя і милосердя Св. Миколая. Викликати в дітей позитивний емоційний настрій і поглиблювати знання про свято Миколая; розвивати комунікативну, інформаційну компетентності та компетентність творчої діяльності (додаток М)
II половина дня	Бесіда за казкою «Хто переможець?» (додаток Ж).	Виховувати повагу до інших, скромність, бажання захищати менших та слабших; Розвивати вміння надавати допомогу тим, хто її потребує
I половина дня	Вчимося мудрості	Вчити дітей розуміти поняття мудрості; виховувати вміння поступатися, поважати думку інших людей, виконувати ті справи, які до снаги виконати; розвивати логічне мислення; відповідальність за свої вчинки. (додаток Н)
II половина дня	Чуйність та милосердя Ісуса Христа. Зцілення сліпих	Познайомити дітей з чуйністю та милосердям Ісуса Христа на прикладі зцілення незрячих. Показати, що чуйність і милосердя полегшує тягар біди. Спонукає виявляти милосердя і бути чуйним до проблем однолітків і у власній

		сім'ї.
I половина дня	Люби ближнього, як самого себе	Пояснити значення слів «любити ближнього, як самого себе»; вчити не сваритися та не наполягати на своєму; виховувати в дітей любов та повагу до оточуючих людей, родини; розвивати вміння поступатися. (додаток П)
II половина дня	Турботливість Ісуса про народ. Насичення їжею 5 тисяч людей	Виховувати доброзичливість, чуйність, любов до ближніх; познайомити з євангельською історією про насичення Ісусом 5 тисяч людей. Показати, що Ісус турбувався не лише про духовні, а й про фізичні потреби людей; учити вчасно прийти на допомогу, виконати доручену справу
I половина дня	Заповідь «Не зазри і не бажай чужого»	Ознайомити дітей із заповідями Божими як джерелом моральних правил життя, отриманих через Мойсея на скрижалях; презентувати заповіді «Не говорити неправди», «Не заздрити»; виховувати чесність, правдивість, відкритість, поважати чужу власність, радіти за інших, вміння прощати; розвивати вміння використовувати знання Божих заповідей у житті
II половина дня	Святий Миколай	Ознайомити з традиційним святом, історією святого Миколая; виховувати співчуття, бажання допомагати, не потребує вдячності;

		викликати позитивні емоції від святкування.
І половина дня	Турбота про друзів. Друг пізнається в біді.	Пояснити, що дружні стосунки слід підтримувати турботою; нагадати, що дружба завжди є безкорислива; виховувати у дітей доброту, чуйність, любов до ближнього на прикладі біблійних історій.
ІІ половина дня	Різдво Христове	Закріпити знання дітей про Різдво Христове, відтворюючи дії на фланелеграфі; пояснити, що Немовлятко Ісус народився у бідній сім'ї, щоб бути доступним кожній людині; закріпити знання традицій українського народу: вітання колядками, розповідання віршів.
І половина дня	Послух та впертість. Ной та Йона	Показати наслідки послуху та впертості на прикладі біблійної історії про Йону; показати наслідки послуху на прикладі біблійної історії про Ноя; розвивати якості слухняності та лагідності.
ІІ половина дня	Великдень	Вчити розуміти значення Воскресіння Христового для людей; ознайомити дітей з подіями Воскресіння Ісуса Христа; нагадати про народні звичаї святкування Великодня; виховувати почуття милосердя, радості.
І половина дня	Заповідь «Не заздри і не бажай чужого»	Ознайомити дітей із заповідями Божими як джерелом моральних правил життя, отриманих через Мойсея на скрижалях; презентувати заповіді «Не

II половина дня	Самостійна художня діяльність. Ной та Йона	говорити неправди», «Не заздрити»; виховувати чесність, правдивість, відкритість, поважати чужу власність, радіти за інших, розвивати вміння прощати; використовувати знання Божих заповідей у житті Закріпити знання дітей Біблійських історій
I половина дня	Працелюбність і турботливість	Показати на прикладі біблійної історії про Давида-пастушка моральні чесноти: працелюбність та турботливість; навести приклади Божої турботи про світ; виховувати вдячність Богові за піклування. Розвивати мислення, пам'ять, увагу.
II половина дня	Самостійна художня діяльність. Ангел.	Закріпити знання дітей Біблійських історій
I половина дня	Старанність. Будівництво Храму Соломоном	Дати визначення поняттю «старанність»; розповісти про цю чесноту з біблійної оповіді про будівництво Храму Соломоном; формувати старанність у щоденному житті; мотивувати дітей будь-яку справу виконувати старанно
II половина дня	Благовіщення Діві Марії	Закріпити пройдений матеріал; надати дітям уявлення про такі поняття, як «Благовіщення», «Діва Марія», «ангел»; повідомити, що ця подія сталася навесні; виховувати у дітей любов до Бога

Розробляючи систему роботи, ми ставили перед собою завдання збагатити наявний досвід дітей щодо доброзичливих взаємин з однолітками,

турботливого ставлення до батьків, менших та слабших за себе, дотримання духовно-моральних та етичних норм у процесі спілкування, під час різних видів діяльності; розвинути у дітей вміння оцінювати свої вчинки та однолітків, критично ставитися до власної поведінки тощо.

На заняттях ми збагачували словник дітей формулами ввічливості, виховували у дітей відповідальність, турботливість, любов, людяність, чесність, працьовитість скромність, чуйність, бажання бути справедливим, надавати допомогу тим, хто її потребує.

Заняття проводили в першу половину дня. У другу половину дня закріплювали отримані знання шляхом проведення бесід за прочитаними казками, під час самостійній художній діяльності діти працювали над тематичною розмальовкою з серії «Розмалюй Біблію».

Основними формами роботи на формувальному етапі були: заняття; бесіди; розв'язання проблемних ситуацій; ігри, самостійна художня діяльність. Наприклад, нами було проведено заняття з теми «Людина починається з добра» (додаток К). На занятті ми дали дітям поняття «доброта і добрі вчинки», навчили розрізняти «добре і погане», розвинули вміння сприймати і створювати позитивні емоції; підвищили рівень культури спілкування. На занятті використаний метод «бесіда», проведені ігри «Так-таки-так, о-ні», «Ми з тобою одна родина». Під час проведення фізкультхвилинки «Дружби добрий знак» діти опановували вміннями виражати емоції добра посмішкою, ласкавим поглядом. На завершенні заняття навели приклади добрих і поганих вчинків, згадали ввічливі слова. У другій половині дня ми провели з дітьми бесіду за казкою «Добрі справи важкими не бувають» (додаток Ж). Після читання казки про мурашок Тіма і Тома, діти обговорили поведінку головних героїв казки за наступними питаннями:

- Як ви вважаєте, чи правильно вчинив Тім? Чим він керувався?
- Чому Том допоміг Сонечку? Що трапилось би, якщо Том не встиг виконати доручення Королеви?
- На кого з двох приятелів ви хотіли б бути схожими? Чому?

– Чому Тім втомився сильніше, ніж Тім?

– Як ви вважаєте, чи змінив би своє рішення Тім, якщо б знав, що Сонечко допоможе йому швидко дістатися до берези?

– Як ви розумієте прислів'я «Добрі справи душу гріють».

– Чому для Тома день видався легким і приємним?

Бесіда за казкою допомогла закріпити поняття «добро», «добрі справи», показала дітям, що треба надавати допомогу тим, хто її потребує.

На занятті «Чарівна сила доброти» (додаток Л) вихованці розширили свої знання про емоції, добрі та погані вчинки, навчилися виражати свої думки, уважно слухати однолітків. Заняття сприяло вихованню терпіння, доброзичливого ставлення до інших дітей. Перед заняттям була проведена попередня робота: діти розглядали сюжетні картинки, на яких були зображені позитивні і негативні персонажі, за картинками проведена бесіда про добрі і погані вчинки, про добро, визначали свій настрій, коли зробили добро і коли погано вчинили. На занятті уточнено, що таке доброта, добре та погане. Фізкультхвилинка проведена у формі комунікативної гри «Кращий друг». Дидактичною грою «Добре чи погано» дошкільники закріпили поняття «добрий», «поганий» вчинок, а гра дидактична гра «Маска», «Збери настрої» допомогла визначити свій настрій і товариша. За допомогою досліду діти дізналися, що з ними відбувається, коли у них поганий настрій і дорий.

Після проведення звичайних занять духовно-морального спрямування, ми почали проводити заняття з використанням дитячої Біблії. На занятті «Добро і милосердя Святого Миколая» (додаток М) дошкільнята зрозуміли усю велич світу, який створив Господь, зрозуміли, що треба жити у злагоді з собою, навколишніми та природою, що треба творити добро до тих, хто знаходиться поруч з тобою. Вони навчилися розрізняти добро і зло, у них з'явилося бажання робити добрі вчинки як Св. Миколай. Для того, щоб діти краще зрозуміли християнські чесноти, була проведена інтерактивна вправа «Скажи навпаки» і «Продовж думку..». Дошкільнята ознайомилися з життям Св. Миколая, дізналися як це свято святкують у нашій в країні, про те, що Св. Миколай

щорічно на свято приходять у кожний дім і малята зранку під подушкою знаходять подарунки. Свято Св. Миколая – це свято Милосердя, Доброти, Прощення, Любові до ближніх. Діти виказали свої думки щодо розуміння милосердя, щирості, добра, любові, чуйності. Наприкінці заняття діти виготовили подарунки для молодших дітей.

На занятті «Вчимося мудрості» (додаток Н) дошкільнята дізналися про Ярослава Мудрого, його заповіт, про те, що його прозвали Мудрим за любов до книг, за мудрість, яка полягала у єднанні синів. Діти зрозуміли, що жити треба в мірі та злагоді, згідно заповіту Ярослава Мудрого. Дошкільнята ознайомилися з новою заповіддю «Я вам даю: Любіть один одного! Як Я вас полюбив, так любіть один одного й ви!» (Ів. 13–34). У відповідь на заповідь діти розповіли кого вони люблять, пограли угру «Подаруй серденько», «Добре сонечко», врятували Сонечко, назвав позитивні якості людини. На завершенні заняття діти займалися тематичною розмальовкою (розмальовки взяті із видання «Розмалуй Біблію» К. Маккензі).

Сутність вислову «любити ближнього» діти зрозуміли на занятті «Люби ближнього, як самого себе» (додаток П). Заняття сприяло розвитку у дітей любові та поваги до оточуючих людей, до рідних, у дітей розвивалося вміння поступатися, не сваритися, прислуховуватися до думок інших. На початку заняття дошкільнята подякували Богу за тато, мати, сонечко, новий день, прочитали «Отче наш». На занятті обговорили люстрацію із дитячої Біблії «Бог і діти», прослухали пісню «Прийдіть, діти, до Ісуса», виказали свої думки хто такий Бог, ознайомилися з його головними заповідями «Люби Господа Бога свого всім серцем своїм», «Люби ближнього свого, як самого себе». Зміст заповідей закріплений грою «Я люблю тебе», «Чарівні слова», «Дім любові».

Вивчення заповідей продовжилося на наступному занятті «Не заздрі і не бажай чужого» (додаток Р). Обговорення цієї заповіді сприяло вихованню у дошкільнят чесності, правдивості, відкритості, поваги до чужої власності, формуванню вміння прощати, радіти за інших. Обговорені 9, 10 заповіді «Не свідкуй неправдиво на свого ближнього!» та «Не свідкуй неправдиво на свого

ближнього!». Діти зрозуміли, що заздрість вважається дуже небезпечним і недобрим почуттям. Через заздрість Каїн вбив свого брата Авеля; через неї загинув Ісус, через заздрість відбуваються крадіжки і вбивства. Діти прослухали оповідання «Ложка» і під час бесіди за змістом прослуханого зрозуміли, що краще завжди говорити лише правду, щоб потім не мучила совість. Ознайомившись з прислів'ями про заздрість, діти приступили до розмальовки Біблії.

Після проведених занять, ми помітили, що діти почали краще відноситися один до одного, під час гри виникало менше конфліктних ситуацій, діти навчилися поступатися, прислуховуватися до думок інших дітей. Покращилось в і мовлення дітей: вони сліdkували за своєю мовою, намагалися вживати ввічливі слова, не ображати однолітків.

На формувальному етапі дослідження була проведена і робота з вихователями. Ми провели для них консультацію «Розвиток духовності у дошкільників» (додаток С). У ході консультації ми обговорили з педагогами які завдання треба вирішити у процесі духовного розвитку дітей дошкільного віку, з'ясували яким чином проявляється духовний потенціал дитини, методи та засоби духовно-морального виховання; яку роботу треба проводити з батьками вихованців у цьому процесі. Пропонували матеріал із дитячої Біблії, який доцільно використати у процесі духовного розвитку дітей.

Після проведення формувального етапу дослідження ми провели контрольний етап з метою виявлення ефективності проведеної роботи з розвитку духовності в дітей дошкільного віку.

2.3. Перевірка ефективності розробленої системи роботи

На третьому, завершальному, етапі були поставлені такі завдання:

- провести анкетування вихователів;
- визначити рівень розвитку духовності дітей експериментальної та контрольної груп за критеріями, показниками та методиками констатувального етапу;

- порівняти рівні розвитку духовності, отримані на контрольному етапі дослідження з рівнями попереднього етапу;
- надати рекомендації щодо розвитку духовності в дошкільників засобом духовної педагогіки.

Першим кроком контрольного етапу дослідження було анкетування вихователів з метою з'ясування змін у їх поглядах щодо розвитку духовності дошкільників засобами духовної педагогіки.

Повторне анкетування вихователів показало, що вихователі стали більше уваги приділяти розвитку духовності в дітей засобом духовної літератури. З її допомогою 80% педагогів виховують доброту у дітей, любов, поступливість, бажання допомогти тим, хто потрапив у біду, що на 30% більше ніж на попередньому етапі. 65% використовують духовну педагогіку для розвитку чесності, гуманного ставлення до однолітків, відповідальності, стриманості – на 40% більше ніж на констатувальному етапі; 55% вихователів за допомогою духовної літератури розвивають у вихованців терплячість, любов до навколишнього середовища, милосердя – на 30% більше, ніж на попередньому етапі. Отже, на 30%–40% збільшилась кількість вихователів, які стали використовувати духовну літературу для формування і розвитку християнських чеснот у вихованців. Окрім духовної літератури вихователі використовують казки В. Сухомлинського, українські народні і авторські казки, які навчають дітей чесності, доброті, милосердя, наданню допомоги тим, хто її потребує (100% педагогів). Отже, відповіді вихователів засвідчили, що вони використовують різні методи та засоби розвитку духовності в дошкільників, зокрема і дитячу Біблію.

Дитячу Біблію 45% педагогів використовують 3-4 рази на тиждень, 30% – 2–3 рази, 25% педагогів – 1-2 рази на тиждень. Частіше її використовують на заняттях з розвитку мовлення, читання, малювання.

Відповіді на останнє запитання засвідчили, що частково перешкодою для використання духовної літератури залишилась недостатня розробленість дидактичного матеріалу та методичних рекомендацій щодо її використання.

Отже, після проведення роботи з вихователями на формувальному етапі дослідження на 30%–40% збільшилась кількість вихователів, які стали використовувати духовну літературу в процесі духовного розвитку дітей старшого дошкільного віку.

Наступним етапом контрольного етапу дослідження було повторне діагностування дітей експериментальної та контрольної груп. Для виявлення змін у рівнях розвитку духовності дітей за емоційно-ціннісним критерієм повторно використали методики: «Коробка пожертвувань», «Знайти схожість», бесіду за сюжетними картинками.

Результати проведеної методики «Коробка пожертвувань» засвідчили, що у дітей експериментальної групи збільшилась на 20% кількість дітей, які виявили співчуття горю іншого, в контрольній групі таких дітей виявлено на 5% більше. Тобто, 40% дошкільників із ЕГ та 30% – із КГ розуміють емоційний стан персонажів картинок, співчують їх горю, готові віддати свою улюблену іграшку цим дітям, щоб вони стали веселіше. Ці діти завжди відчують задоволення від того, що надали допомогу тим, хто її потребує, виявили турботу: *«Мені подобається допомагати маленьким дітям. Щоб вони не плакали я з ними граю, віддаю свої іграшки», «Мені подобається допомагати пташка взимку. Я насипаю їм насіння. Пташки мене дякують своїм співом, я від цього радію».* (Альона Є., Катерина Л., Андрій К., Альоша С., Таня К, Оксана М. (ЕГ), Артем В., Влада Г., Кирило Ш., Тетяна М., Ангеліна Б., Максим М. (КГ)).

60% дітей ЕГ, та 50% – КГ віддали свої улюблені іграшки, але без особливого бажання, вони не завжди можуть звернути увагу на те, що людина засмучена і їй потрібна допомога. Але, якщо вони комусь допомогли, то відчують себе добре.

Методика «Коробка пожертвувань» показала 20% дітей контрольної групи співчували персонажам картинок лише на словах, свої іграшки вони не віддали засмученим дітям, щоб їм стало веселіше. Ці діти не помітили персонажів, яким потрібна була допомога, співчуття. Допомоги вони нікому не

надали, нікому не виявили співчуття (Вітя Т. (ЕГ), Соня К., Маша Б., Віктор Л., Костя Ч.(КГ)).

Отже, здатність дітей співчувати горю інших залишилася переважно на середньому рівні (60% ЕГ, 50% КГ).

Бесіда за сюжетними картинками була повторно проведена з метою виявлення змін у здатності дошкільників розуміти внутрішній стан інших оточуючих, усвідомлювати їх емоцій та відгукатися на них. Дітям ЕГ та КГ потрібно було визначити емоційний стан персонажів картинок і передбачити, які події могли викликати цей стан.

Самостійно завдання виконало 40% дітей ЕГ та 25%. Емоційний стан персонажів картинок вони виразили словами *«радість»*, *«мрія»*, *«подив»*, *«гнів»*, *«засмученість»* тощо. Діти намагалися передбачити, що радість могла викликати нова сукня, засмученість викликала сварка з другом або покарання батьків, подив міг викликати неочікуваний, але бажаний подарунок тощо.

55% дітей ЕГ та 60% одразу не змогли визначити емоційний стан деяких персонажів картинок, зрозуміти їх внутрішній стан та відгукнутися на нього. Тому вони випробували деякі труднощі при відповіді на запитання «Які події могли викликати у дітей цей емоційний стан?». Легше всього їм було передбачити події, які викликали почуття радості персонажів: отримання нової іграшки, сукні; засмученість хлопчика, на їх думку, могло викликати розлучення з другом, втрата улюбленої іграшки, озлобленість дівчинки викликана образою подруги (Кіра Т., Іван М., Саша Б., Карина Д. та ін. (ЕГ), Вова П., Тамара Ш., Олег З. та ін. (КГ)).

5% дітей ЕГ та 15% КГ виконали завдання зі значною допомогою дорослого. Вони не могли самостійно визначити емоційний стан персонажів картинок, передбачити, що могло викликати такий стан, тому не відгукнулися на нього (Вітя Т. (ЕГ), Соня К., Маша Б., Віктор Л., Костя Ч. (КГ)).

Отже, повторне проведення другої методики, показало, що у дітей ЕГ та КГ відбулися позитивні зміни у здатності дітей розуміти внутрішній стан інших

людей, усвідомлювати їх емоцій та відгукатися на них. Але ці здатності залишилися розвинутими на середньому рівні (55% у дітей ЕГ та 60% – КГ).

Повторно проведена методика «Знайди схожість» дозволила нам виявити які зміни відбулися в здатності дитини сприймати загальноприйняті духовно-моральні цінності як свої власні.

40% дітей ЕГ та 30% – КГ виявили бажання бути похожими на першого хлопчика, вони виразили яскраві позитивні емоції на його поведінку та негативні – на поведінку третього хлопчика. Тобто, ці діти позитивно реагують на загальноприйняті духовно-моральні цінності. У грі вони негативно реагують на дітей, які поводяться недружелюбно, ображають інших дітей, мстити тим, хто їх образив у грі, самі намагаються уникати такого поводження, пробачають тих, хто їх скривдив у грі.

55% дітей ЕГ та 60% – КГ схвалили поведінку другого хлопчика, тобто вони частково визнають загальноприйняті духовно-моральні цінності як свої власні. Діти стримано відреагували на поведінку першого хлопчика, проявив не досить яскраві позитивні емоції на його поведінку та не засудили негативне поводження третього хлопчика. Поведінка цих дітей у грі, як і у другого хлопчика, різна: вони можуть образити однолітка, але потім вибачаються.

5% дітей контрольної групи та 15% – із КГ схвалили поведінку третього хлопчика, байдуже віднеслися до поведінки першого та другого хлопчиків. Вони не виразили ніяких емоцій стосовно поведінки перших двох персонажів. Це свідчить про те, що ці діти не визнають загальноприйняті духовні цінності.

Отже, проведена методика виявила позитивні зміни у визнанні дитиною загальноприйнятих духовно-моральних цінностей як своїх власних в обох групах: високого рівня досягло 40% дітей ЕГ та 30% – КГ, середній рівень виявлений у 55% дошкільнят ЕГ та 60% – КГ; на низькому рівні залишилося 5% вихованців ЕГ та 10% – КГ.

Узагальнені результати дослідження з виявлення рівнів розвитку духовності за емоційно-ціннісним критерієм за трьома методиками занесені до таблиці 2.6 та діаграмі (рис. 2.5.).

Таблиця 2.6.

Рівні розвитку духовності в дітей ЕГ та КГ за емоційно-ціннісним критерієм на контрольному етапі дослідження

	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
ЕГ, 20 дітей	8	40	11	55	1	5
КГ, 20 дітей	6	30	12	60	2	10

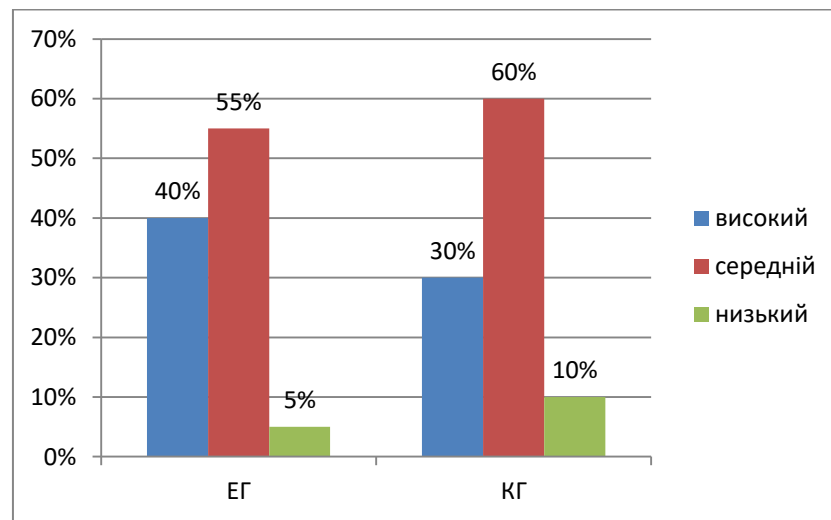

Рис. 2.5. Рівні розвитку духовності в дітей ЕГ та КГ за емоційно-ціннісним критерієм на контрольному етапі дослідження

Дані таблиці 2.6. та діаграми на рис. 2.5 свідчать про те, що рівень розвитку духовності за емоційно-ціннісним критерієм в обох груп знаходиться на середньому рівні (55% – ЕГ та 60% – КГ). Тобто, ці діти не досить яскраво проявляють позитивні емоції на поведінку, яка відповідає загальноприйнятим духовно-моральним цінностям: засмучені діти у них частково викликають співчуття та відповідні емоції, вони не завжди розуміють внутрішній стан інших людей, усвідомити чужі емоції та відгукнутися на них. Дошкільняти частково визнають загальноприйняті духовно-моральні цінності як свої власні (Олег Ш., Максим О., Саша Б., Саша С. – ЕГ, Альбіна Н., Вікторія Л., Марина Ч., Андрій К., Костя Ч – КГ).

Високого рівня розвитку духовності за даним критерієм продемонструвало 40% дітей ЕГ та 30% – КГ. Ці діти яскраво реагують на негативну поведінку інших дітей, виявляють співчуття постраждалим, засмученим дітям, розуміють їх емоційний стан.

На низькому рівні залишилося 5% дошкільників ЕГ та 10% – КГ. Діти цього рівня байдуже відносяться до оточуючих, не виявляють ніяких емоцій до позитивних та негативних вчинків інших, не співчують тим, хто потрапив у біду.

Простежимо динаміку змін, що відбулася за час проведення експерименту, для цього порівнюємо результати контрольного етапу дослідження з результатами констатувального (табл. 2.7. , рис. 2.6).

Таблиця 2.7.

Динаміка змін у рівнях розвитку духовності за емоційно-ціннісним критерієм за час проведення експерименту

	Високий		зміни	Середній		зміни	Низький		зміни
	до	після		до	після		до	після	
ЕГ	20	40	+20	50	55	+5	30	5	-25
КГ	25	30	+5	55	60	+5	20	10	-10

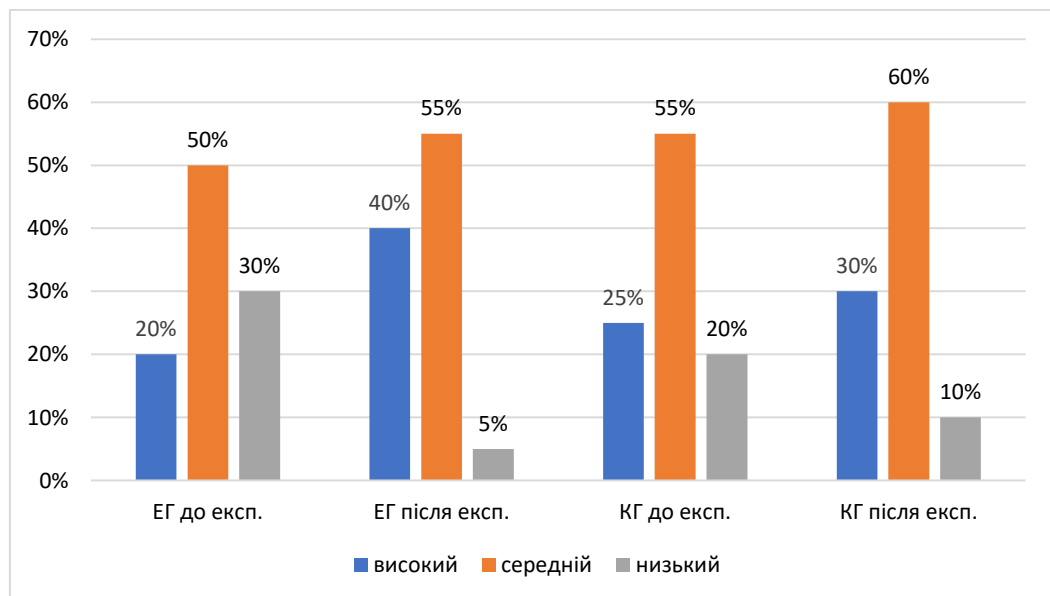

Рис. 2.6. Динаміка змін у рівнях розвитку духовності за емоційно-ціннісним критерієм за час проведення експерименту

Дані таблиці 2.7 та діаграми на рис.2.6 свідчать про позитивні зміни у рівнях розвитку духовності за емоційно-мотиваційним критерієм. Кількість дітей ЕГ з високим рівнем зросла на 20%, дітей КГ – на 5%, низький рівень у ЕГ знизився на 25%, у КГ – на 5%. Кількість дітей, з середнім рівнем збільшилась в обох групах на 5%.

Отже, повторно проведена методика за емоційно-ціннісним критерієм виявила позитивні зміни в експериментальній групі.

Повторне використання методик «Оціни вчинок», «Справжній друг», бесіди «Яку поведінку можна назвати доброю, а яку поганою?» дозволило виявити зміни, які відбулися у знаннях дітей щодо духовно-моральних якостей, поведінки тощо.

Методикою «Оціни вчинок» ми виявили яким чином змінилося знання та уявлення дітей про норми і правила моралі, способи їх прояву. Отримані результати свідчать про те, що у дітей значно покращилися ці знання. Високого рівня в контрольній групі досягло на 30% більше дітей порівняно з попереднім етапом, в контрольній групі покращення відбулося на 10%. Ці діти оцінили вчинки хлопчика, який допоміг літній жінці; дітей, які дружно гралися; хлопчика, який вступив своє місце у транспорті літньому чоловіку та засудили вчинки дітей, які не вміють дружно гратися – постійно сваряться, віднімають іграшки, ображають дівчинок.

Збільшилась і кількість дітей, які мають часткові знання і уявлення про норми і правила моралі, способи їх прояву. Ці діти не оцінили спочатку прояв турботи дітей про природу, людей, яким потрібна допомога. Їм потрібно було навідне запитання дорослого: *«А я ти оціниш вчинок дівчинки, яка допомогла незрячому чоловіку перейти дорогу? Як би ти вчинив?»*. Далі діти вже самостійно оцінили і вчинок дівчинки, яка доглядала за квітами, і дівчинки, яка турбувалася про чистоту навколишнього середовища. Решту вчинків діти оцінили відповідно до норм духовно-моральної етики. Дітей, які мають низькі знання та уявлення про духовно-моральні норми та способи їх прояву, в

експериментальній групі не виявлено, а в контрольній групі 5% дітей не продемонструвало таких знань. .

Повторно проведена бесіда «Яку поведінку можна назвати доброю, а яку поганою?» дозволила нам виявити як змінилося розуміння дитини щодо духовно-моральних (аморальних) вчинків, здатність пояснювати та оцінювати свою поведінку. Було встановлено, що в контрольній групі збільшилась на 25% та в контрольній на 15% кількість дітей, які можуть розрізнити добрі та аморальні вчинки, оцінити та пояснити свою поведінку. До добрих вчинків вони віднесли вчинок Котика, який спас свого друга Півника від хитрої Лисиці, Мишки, яка впустила в домок інших тварин, щоб вони не мерзлі на вулиці. Діти знають правила поводження під час гри. Скромна дитина, на їх думку, це дитина, яка *«не забирає себе всі іграшки, ділиться з іншими дітьми»; «яка не хвастає», «поважає інших дітей», «ввічлива, не ображає інших дітей», «признає свої помилки», «у грі скромна дитина спокійна, уважна до гравців».* (Марія Н., Єва П., Микита С., Ілля С., Сергій О. (ЕГ), Соня К., Маша Б., Віктор Л., Костя Ч. (КГ)). Переважна більшість дітей (60% – ЕГ, 55% – КГ) залишилися на середньому рівні. Покращили свої знання Ірина Т., Олена К., Саша Т., які на попередньому етапі продемонстрували низький рівень розуміння духовно-моральних (аморальних) вчинків. Діти назвали добрі і погані вчинки, не пояснили свою відповідь. Вони, як і раніше, можуть не вибачитися перед однолітком, вважаючи себе не винним у конфлікті. Діти середнього рівня частково розуміють різницю між добрими і поганими вчинками. (Саша С., Лена О., Іра З., Іра М., Христя П., Ірина Т., Олена К. (ЕГ), Даша К., Настя М., Оля Т., Лариса Б, Кіра Т., Саша Т. (КГ)).

5% дітей контрольної групи потребувало допомоги дорослого. Вчинки вони оцінили одним словом «добре» чи «погано», навести приклади добрих і поганих вчинків із казок не змогли, відповіли лише, що битися з дітьми – погано, грати разом – добре (Віктор Л.).

Повторно проведена методика Г. Урунтаєвої та Ю. Афонкіної «Справжній друг» допомогла виявити зміни у поглядах дітей щодо ініціювання допомоги та

підтримки тим, хто її потребує. 40% дітей ЕГ та 35% – КГ продемонстрували бажання, розуміння та вміння ініціювати допомогу друзям, надавати підтримку тим, хто її потребує. Вони розуміють що менших та слабших треба захищати (*«тварини не можуть себе захистити, бо людина сильніше їх, тому їх треба захищати»*), *«маленькі діти слабкі, їх можуть образити старші діти. Тому треба їх захищати»*. *«Справжні друзі – це діти, які завжди готові прийти на допомогу один одному»* – Микита С., Ілля С., Сергій О. (ЕГ), Соня К., Маша Б., Віктор Л (КГ)). Діти цього рівня змогли навести приклади добрих справ для друга: *«гуляв з собакою друга зранку, коли він хворів»* (Саша Т.).

Відповіді 60% дітей ЕГ та КГ відповідають середньому рівню: вони мають часткове уявлення про дружбу, друга, правила дружби. Діти розуміють, що слабших та менших треба захищати, але прикладів добрих вчинків для друга вони не навели. Дітей які не розуміють, що тварин треба захищати, другу допомагати, молодших дітей – не ображати, залишилося в контрольній групі 5%. Стосунки з однолітком у них зводяться лише до сумісної гри, *«щоб було не скучно грати»* (Віктор Л.). Отже, позитивні зміни у знаннях дітей щодо ініціювання допомоги та підтримки тих, кому вони потрібні, відбулися в обох група, але залишилися переважно на середньому рівні (60% – ЕГ та КГ).

Узагальнені результати діагностування за інформаційно-пізнавальним критерієм на контрольному етапі дослідження подані у таблиці 2.7. і діаграмі (рис. 2.6).

Таблиця 2.7.

Рівні розвитку духовності в дітей ЕГ та КГ за пізнавально-інформаційним критерієм на контрольному етапі дослідження

	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
ЕГ, 20 дітей	8	40	12	60	–	0
КГ, 20 дітей	7	35	11	60	2	5

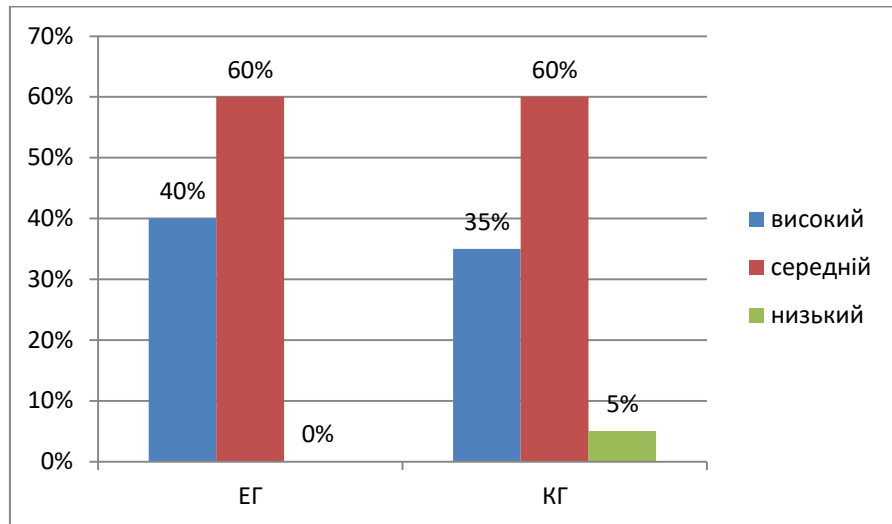

Рис. 2.6. *Рівні розвитку духовності в дітей ЕГ та КГ за інформаційно-пізнавальним критерієм на контрольному етапі дослідження*

Дані таблиці 2.7. та діаграми на рис. 2.6. свідчать про те, що рівні розвитку духовності за пізнавально-інформаційним залишилися на середньому рівні (60% – ЕГ та КГ). Високого рівня досягло 40% дошкільнят ЕГ та 35% дітей КГ, на низькому рівні залишилося 5% дітей контрольної групи.

Діти експериментальної і контрольної груп виявили непогані знання і адекватно оцінили вчинки їх однолітків на сюжетних картинках, але не всі діти пояснили, чому саме так вони вважають. Діти цього рівня розуміють що таке дружба, яким повинен бути справжній друг, але не всі діти змогли розповісти про свій вчинок, який би поміг його другу, однак вважають себе справжнім другом. Діти намагаються захищати слабших та менших за себе. Діти цього рівня правильно усвідомлюють відмінності між добром і злом, уміють вказати на добру і погану дію, вчинок. Вони розуміють, що у грі треба поводитися дружно, не ображати іншого, надавати допомогу, бути скромним: не забирати все іграшки себе, не відштовхувати друга, не ображати партнерів по грі тощо.

Простежимо динаміку змін, що відбулися в рівнях розвитку духовності за інформаційно-пізнавальним критерієм. Порівняємо дані контрольного етапу дослідження з констатувальним (табл. 2.8., рис. 2.7).

Таблиця 2.8.

Динаміка змін у рівнях розвитку духовності за інформаційно-пізнавальним критерієм за час проведення експерименту

	Високий		зміни	Середній		зміни	Низький		зміни
	до	після		до	після		до	після	
ЕГ	25	40	+15	55	60	+5	20	0	-20
КГ	30	35	+5	60	65	+5	10	5	-5

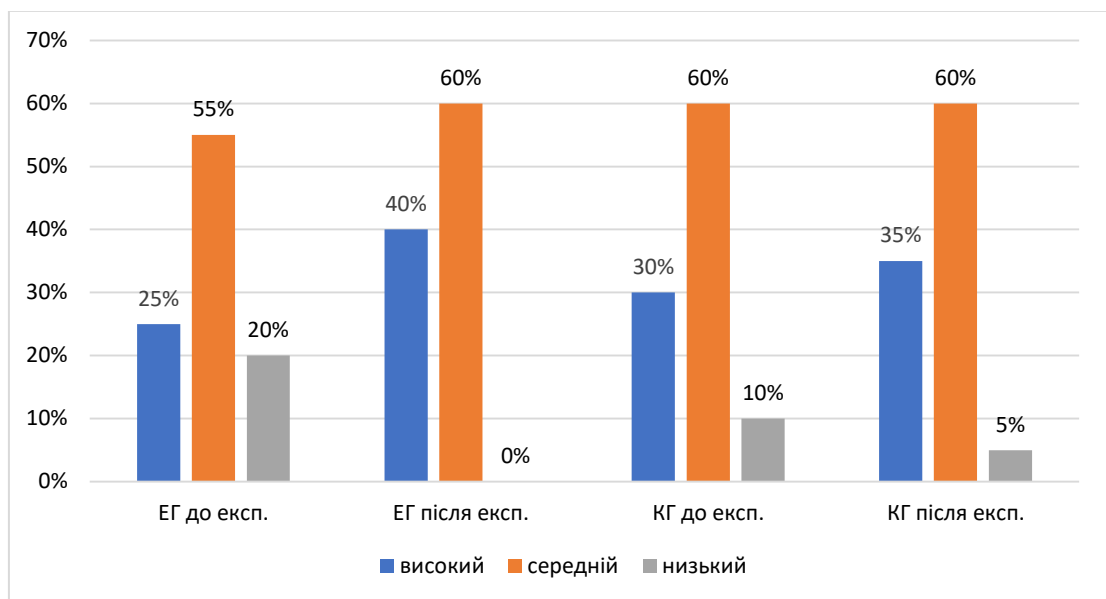

Рис. 2.7. Динаміка змін у рівнях розвитку духовності за інформаційно-пізнавальним критерієм за час проведення експерименту

Дані таблиці 2.8. та діаграми на рис. 2.7. свідчать про позитивні зміни в обох групах: високий рівень розвитку духовності в дітей експериментальної групи зріс на 15%, контрольної – на 5%; середній рівень збільшився в обох групах на 5%, низький рівень у дітей ЕГ зменшився на 20%, у дітей КГ – на 5%. Отже, позитивні зміни за інформаційно-пізнавальним критерієм більш суттєві відбулися у дітей експериментальної групи.

З метою виявлення змін у рівнях розвитку духовності за поведінково-діяльнісним критерієм була повторно використана методика Г. Урунтаєвої «Чарівник», проведено спостереження за дитиною у режимних моментах, розв'язані ситуаційні задачі.

Методикою «Чарівник» ми виявили зміни, що відбулися у поведінці дитини щодо свідомого дотримання гуманних, дружніх відносин, безкорисного надання допомоги одноліткам. На контрольному етапі збільшилась кількість дітей експериментальної групи, які виявили бажання допомагати батькам, одноліткам, дотримуватися норм етикету під час ігрової діяльності. Вони виявляють турботу про тварини, допомагають літнім людям, приходять на допомогу тим, кого образили, завжди виконують свої обіцянки. Таких дітей було виявлено 35% в ЕГ та 25% в КГ.

60% дітей ЕГ та 55% дошкільнят із контрольної групи добре знають як треба поводитися під час гри, у суспільних місцях, але не завжди дотримуються загальноприйнятих духовно-моральних норм. Вони не завжди проявляють турботу про тварин, рослини; можуть не виконати свою обіцянку; але завжди приходять на допомогу тим, кого образили, допомагають батькам, уважно поводяться зі старшими, з однолітками.

Поведінка 5% дошкільнят ЕГ та 20% дітей контрольної групи не відповідає духовно-моральним нормам, прийнятих у суспільстві. Вони не виявляють бажання надавати допомогу молодшим, тваринам, допомагати батькам, одноліткам, не звертають уваги на тих, хто плаче, кому боляче. Отже, позитивні зміни у поведінці дітей відбулися в обох групах, але свідоме гуманне ставлення дітей до однолітків, надавати допомогу літнім, захищати молодших залишилося на середньому рівні (60% – ЕГ, 55% – КГ).

Спостереження за дітьми в режимних моментах було повторно проведено з метою виявлення змін у поведженні дітей з однолітками, дорослими у різних режимних моментах. Спостереження показало, що поведінка 45% дітей КГ та 50% дітей ЕГ під час ігрової діяльності відповідає загальноприйнятому духовно-моральному етикету: вони гуманно ставляться до однолітків, діляться іграшками, не ображають один одного, у разі потреби надають допомогу, хто з нею звертається до них. Під час збирання на прогулянку допомагають друг другу одягнутися, у дверях пропускають дівчаток вперед: допомагають накрити столи на сніданок, обід, убрати зі столів; вихователям допомагають розкласти

на столи дидактичний матеріал. Поведінка 15% дітей КГ та 5% – ЕГ не відповідає загальноприйнятому духовно-моральному етикету: вони намагаються взяти себе кращі іграшки, б'ються з однолітками, ображають інших дітей, не бажають допомагати вихователю, няні, одноліткам. Під час трудовій діяльності ці діти ухиляються від праці, або починають її виконувати після багаторазового нагадування вихователя. Поведінка 40% дітей КГ та 45% – ЕГ була різною: вони могли надати допомогу на заняттях з образотворчої діяльності однієї дитині і відмовити іншій; могли з захопленням взятися за роботу, потім різко у них зникало бажання трудитися; могли ввічливо звернутися з проханням, а могли і забути про ввічливість. Отже, спостереження за дітьми в різних режимних моментах показало, що не всі діти поведуться дружелюбно, ввічливо з однолітками, допомагають молодшим, дорослим, одноліткам.

Ситуаційні задачі допомогли нам з'ясувати зміни, які відбулися у здатності дітей поступатися власними інтересами заради загального благополуччя. Було виявлено, що кількість дітей, які готові поступитися власним інтересом заради загального благополуччя в експериментальній групі збільшилась на 25%, в КГ – 10%. Ці діти готові залишити цікаву гру задля запрошення молодших дітей на свято. Так, Олена Т., яка показала середній рівень на констатувальному етапі, зараз дала відповідь що готова залишити цікаву гру і віднести запрошення, щоб малята побували на святі. Діти готові поступитися власними принципами і вибачити кривднику задля спокою у групі, готові віддати іграшку другу, а самим взяти іншу або грати разом однією іграшкою.

55% дітей ЕГ та 50% – КГ спочатку дограли гру, а потім віднесли запрошення; але вони готові вибачити того, хто їх образив, щоб не перервати гру, усунути конфліктну ситуацію; іграшку їм теж хотілося віддавати, тому вони з другом вирішили грати по черзі з однією іграшкою.

Решта дітей (5% – ЕГ та 15% – КГ) не готові поступатися власними інтересами заради загального благополуччя: вони уникали доручення віднести

іграшку (попросили це зробити друга); не вибачили кривдника: вимусили його просити вибачення; не віддали другу улюблену іграшку – запропонували йому іншу, таку ж саму. Отже, здатність дітей поступатися власними інтересами заради загального благополуччя залишилася переважно на середньому рівні (55% –ЕГ, 50% – КГ).

Узагальнені результати досліджень рівнів розвитку духовності за поведінко-діяльнісним критерієм на контрольному етапі дослідження подані у таблиці 2.9. і діаграмі 2.8.

Таблиця 2.9.

Рівні розвитку духовності в дітей ЕГ та КГ за поведінко-діяльнісним критерієм на контрольному етапі дослідження

	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
ЕГ, 20 дітей	3	40	8	55	9	5
КГ, 20 дітей	4	35	9	50	7	15

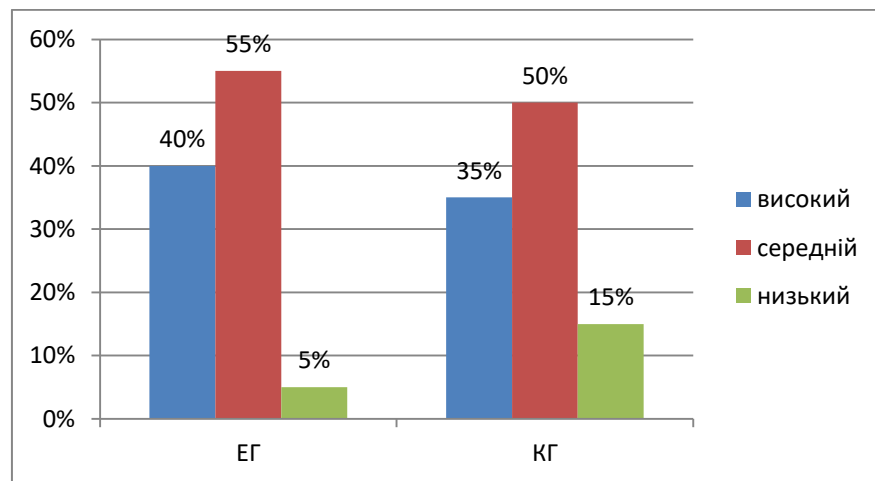

Рис. 2.8. Рівні розвитку духовності в дітей ЕГ та КГ за поведінко-діяльнісним критерієм на контрольному етапі дослідження

Дані таблиці 2.9. та діаграми на рис. 2.8. свідчать про те, що рівень розвитку духовності за поведінко-діяльнісним критерієм у дітей ЕГ переважно знаходиться на середньому рівні (55% – ЕГ, 50% – КГ). За час проведення експерименту позитивні зміни відбулися в обох групах. Визначимо їх. Для

цього порівняємо результати контрольного етапу з результатами констатувального (табл. 2.10, рис. 2.9).

Таблиця 2.10.

Динаміка змін у рівнях розвитку духовності за поведінково-діяльнісним критерієм за час проведення експерименту

	Високий		зміни	Середній		зміни	Низький		зміни
	до	після		до	після		до	після	
ЕГ	15	40	+25	40	55	+15	45	5	-40
КГ	20	35	+15	55	50	-5	35	15	-20

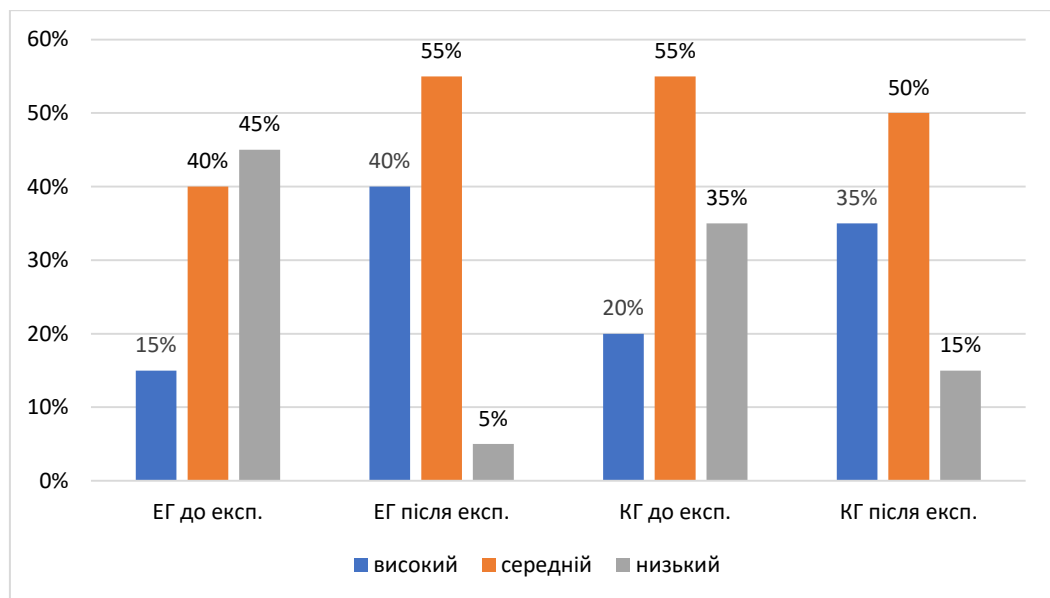

Рис. 2.9. Динаміка змін у рівнях розвитку духовності за поведінково-діяльнісним критерієм за час проведення експерименту

Дані таблиці 2.10. та діаграми на рис. 2.9. свідчать про позитивні зміни в обох групах: високий рівень розвитку духовності в дітей експериментальної групи за даним критерієм зріс на 25%, контрольної – на 15%; середній рівень в ЕГ збільшився 15%, в КГ – зменшився на 5%; низький рівень у дітей ЕГ зменшився на 40%, у дітей КГ – на 20%. Отже, позитивні зміни за поведінково-діяльнісним критерієм більш суттєві в експериментальної групи.

Середнє значення рівнів розвитку духовності в дітей експериментальної та контрольної груп за трьома критеріями контрольного етапу дослідження подано на рис. 2.10.

Рис. 2.10. *Рівні розвитку духовності в дітей ЕГ та КГ на контрольному етапі дослідження*

Порівнюємо рівні розвитку духовності, отримані на контрольному етапі дослідження з даними констатувального етапу дослідження (рис. 2.11).

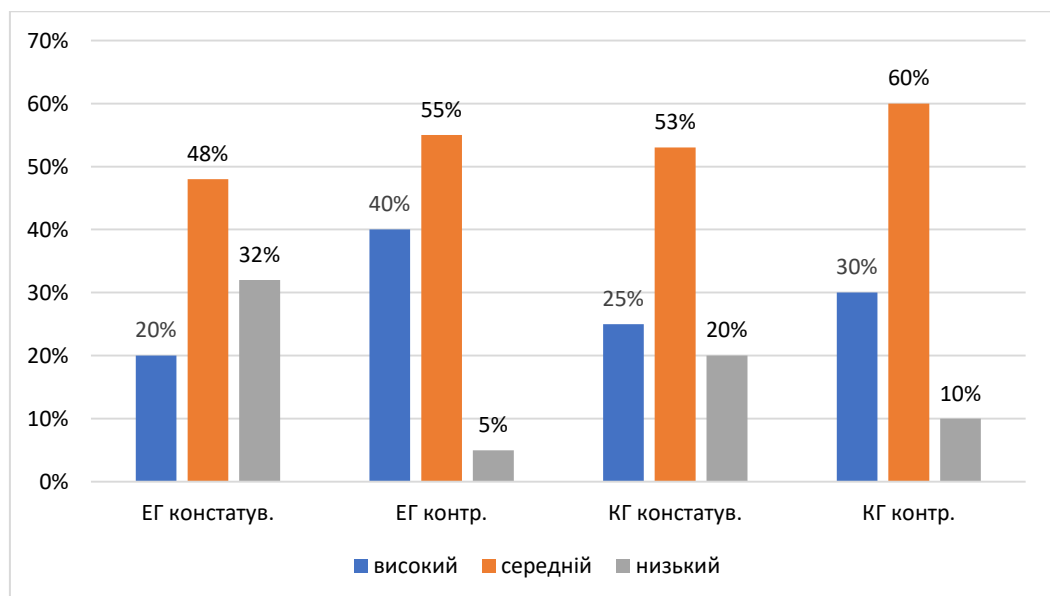

Рис. 2.11. *Порівняння рівнів розвитку духовності в дітей ЕГ та КГ контрольного етапу експерименту з констатувальним*

Отже, за даними діаграми на рис. 2.11. рівень розвитку духовності в дітей ЕГ збільшився порівняно з констатувальним етапом на 20% (КГ– на 5%); середній рівень збільшився на 7% (в КГ – на 7%), низький рівень зменшився на 27% (в КГ – на 10%). Як бачимо, за час проведення експерименту в дітей

експериментальної групи відбулися суттєві зміни, у дітей контрольної – незначні. Такі результати підтверджують ефективність використання духовної педагогіки в процесі духовного розвитку дітей дошкільного віку.

Висновки до другого розділу

З метою дослідження впливу духовної літератури на розвиток духовності в дітей старшого дошкільного віку був проведений педагогічний експеримент на базі ЗДО «Оленка» м. Конотопа. Експеримент проводився у три етапи: констатувальний, формувальний, контрольний. Для проведення констатувального етапу дослідження визначені критерії розвитку духовності, їх показники, розроблені рівні розвитку (високий, середній, низький), підбрані методики. Констатувальний етап дослідження засвідчив середній рівень розвитку духовності в експериментальній і контрольній групі за всіма критеріями (45% – 55%).

На формувальному етапі розроблена система роботи з підвищення рівнів розвитку духовності в дітей експериментальної групи засобом духовної літератури. Система роботи включала проведення занять, читання Біблії з наступним обговоренням змісту прочитаного, розмальовування Біблії, малювання біблійних персонажів, виготовлення подарунків для молодших дошкільників, ознайомлення дітей з християнськими святами Великдень, Святого Миколая, Різдва Христового та інших.

Ефективність розробленої системи роботи була перевірена контрольним етапом дослідження. Контрольний етап дослідження показав, що рівень розвитку духовності дітей експериментальної групи підвищився порівняно з констатувальним етапом на 20% (КГ– на 5%); середній рівень збільшився на 7% (в КГ – на 7%), низький рівень зменшився на 27% (в КГ – на 10%). Тобто, за час проведення експерименту в дітей експериментальної групи відбулися суттєві зміни, у дітей контрольної – незначні. Такі результати підтверджують ефективність використання духовної педагогіки в процесі духовного розвитку дітей дошкільного віку, тому її можна використовувати як ефективний засіб розвитку духовності в дітей дошкільного віку.

Методичні рекомендації вихователям щодо розвитку духовності в дітей дошкільного віку засобами духовної педагогіки

На основі проведеного теоретичного аналізу літературних джерел та проведеного дослідження розроблені наступні рекомендації щодо розвитку духовності у дітей старшого дошкільного віку засобом духовної педагогіки.

1. Враховуйте наявний рівень розвитку духовності дитини в процесі її духовного розвитку.
2. Враховуйте інтерес дітей до певної тематики духовної педагогіки під час підготовки до заняття.
3. Добирайте та органічно поєднувати декілька засобів розвитку духовності в дошкільників.
4. Здійснюйте духовний розвиток систематично та послідовно.
5. Проводьте з дітьми бесіди за змістом прочитаного матеріалу.
6. Закріплюйте у дітей поняття про добрі і погані вчинки за допомогою казок «Добрі справи важкими не бувають», «Ось такі пироги», «Хто переможець?».
7. Проводьте заняття «Добро і милосердя Святого Миколая» з метою формування у дітей бажання робити добрі вчинки на прикладі життя і милосердя Св. Миколая.
8. Навчайте дітей мудрості, вмінню поступатися, поважати думку інших людей на прикладі заповіту Ярослава Мудрого.
9. Розвивайте у дітей чуйність і милосердя на прикладі Ісуса Христа.
10. Розвивайте у дошкільників любов до ближнього, пояснюючи заповідь Ісуса Христа.
11. Розвивайте у дошкільнят здатність турбуватися про рідних, слабких, людей похилого віку, розповідаючи про турботливість Ісуса про народ.
12. Ознайомлюйте вихованців з заповідями «Не заздри і не бажай чужого», «Не заздри і не бажай чужого».

13. Ознайомлюйте дітей з християнськими святами: «Благовіщення Діві Марії», «Великдень», «Різдво Христове».
14. Закріплюйте набуті християнські чесноти ігровою, образотворчою, театралізованою діяльністю.

ВИСНОВКИ

Літературний аналіз літературних джерел та проведене експериментальне дослідження дозволяють зробити наступні висновки

З'ясовано сутність поняття «духовність», «духовний розвиток дітей дошкільного віку». Встановлено, що науковці вважають поняття «духовність» складним і багатокомпонентним. Психологами воно трактується як внутрішня якість особистості, як її духовно-моральні цінності. Педагоги під духовністю розуміють високоморальну, фізично досконалу та естетично розвинену особистість, віддану своєму народу, не байдужу до горя і бід інших людей, яка співчуває іншому і в разі потреби надає допомогу. Нами поняття «духовність» тлумачиться як *духовне «Я», яке спрямоване на духовне самовдосконалення, життєтворчість за законами Краси, Добра, Істини та розвиток своєї причетності до Всесвіту.*

Дізналися, що в процесі духовного розвитку необхідно враховувати особливості дітей даного вікового періоду, а саме: здатність оцінювати свою поведінку та поведінку оточуючих їх людей; потребу в визнанні їх чеснот і досягнень дорослим; здатність усвідомлювати ставлення до себе інших людей, прагнення до визнання своєї значущості в колективі, схильність до прояву самоповаги, вміння дитини діяти по совісті, справедливо, розрізняти добро і зло, моральні і аморальні вчинки, її дисциплінованість, стриманість, здатність обмежувати свої бажання.

Встановлено, що в процесі духовного розвитку в дитини формуються духовно-моральні цінності, які сприяють формуванню в дитині стійкої духовно-моральної поведінки, духовно-моральних почуттів, активної життєвої позиції, духовно-моральні уявлення, судження та оцінки.

Обґрунтовано методи та засоби духовно-морального розвитку: приклад дорослого або позитивного літературного герою, персонажу Біблії, спостереження за працею дорослих, ігрова, трудова, образотворча, театралізована діяльність, методи схвалення, спонукання, заохочення, створення проблемних ситуацій тощо.

Виявлено різниця між світським і релігійним духовним вихованням: метою світського виховання є тимчасові, ситуативні, життєві цілі; метою релігійного – духовний розвиток дитини, який ґрунтується на вічних Божественних Істинах: Добрі, Красі.

Нами поняття «духовний розвиток дітей дошкільного віку» тлумачиться як опанування загальнолюдськими моральними, духовними, етичними та естетичними цінностями; сприймання краси, здійснення добра, справедливості, усвідомлення себе і Всесвіту.

Проведено педагогічний експеримент з метою дослідження впливу духовної літератури на розвиток духовності в дітей старшого дошкільного віку. Експеримент проведений на базі ЗДО «Оленка» м. Конотопа у три етапи: констатувальний, формувальний, контрольний. Для проведення констатувального етапу дослідження визначені критерії розвитку духовності, їх показники, розроблені рівні розвитку духовності (високий, середній, низький), підібрані методики для діагностики. Констатувальний етап дослідження засвідчив середній рівень розвитку духовності в експериментальній і контрольній групі за всіма критеріями (45% – 55%).

На формувальному етапі розроблена система роботи з підвищення рівнів розвитку духовності в дітей експериментальної групи засобами духовної педагогіки. У систему роботи включено проведення занять, читання Біблії з наступним обговоренням змісту прочитаного, обговорення основних заповідей Ісуса Христа, ознайомлення дошкільників з християнськими святами Великдень, Святого Миколая, Різдва Христова, розмальовування Біблії, малювання біблійних персонажів, виготовлення подарунків для молодших дошкільників.

Ефективність розробленої системи роботи була підтверджена контрольним етапом дослідження, який засвідчив суттєве зростання рівнів розвитку духовності в дітей експериментальної групи: порівняно з констатувальним етапом у дітей ЕГ високий рівень підвищився на 20% (у КГ – на 5%); середній рівень збільшився на 7% (у КГ – на 7%), низький рівень

зменшився на 27% (у КГ – на 10%). Такі результати підтверджують ефективність використання духовної педагогіки в процесі духовного розвитку дітей дошкільного віку, тому її можна використовувати як ефективний засіб розвитку духовності в дітей дошкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Базовий компонент дошкільної освіти (державний стандарт дошкільної освіти). Нова редакція / під керівн. Т. О. Піроженко. URL: <https://mon.gov.ua/app/media/rizne/2021.pdf> (дата звернення 25.01.23).
2. Бех І. Д. Гідність як духовний геном особистості. Педагогіка і психологія. 2009. № 1(62). 168 с.
3. Бех І. Д. Духовні цінності як надбання. *Рідна школа*. № 1–2 (985–986). 2012. С. 9–12.
4. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності : наук. видання. Київ : Либідь, 2006. 272 с.
5. Білан О. І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля». Тернопіль : «Мандрівець», 2017. 256 с.
6. Біблійні історії для дітей. URL : <https://www.jw.org/uk/%D0%B1%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D0%B0/%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B6%D0%BA%D0%B8/%D0%B1%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%97/> (дата звернення 25.08.23).
7. Біблія для дітей. URL : <https://bibleforchildren.org/languages/ukrainian/stories.php> (дата звернення 26.08.23).
8. Богуш А. Духовність у вимірі мистецтва. *Дошкільне виховання*. 2013. № 9. С. 3-5.
9. Богуш А. Духовність і моральність: виховний аспект. *Дошкільне виховання*. 2009. № 10. С. 4–7.
10. Богуш А. М. Дефініції «Дитинство», «Духовність» і «Довкілля» у педагогічній спадщині В. Сухомлинського. *Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Т. Шевченка*. Пед. науки. Луганськ, 2000. № 7. С. 14–19.
11. Богуш А. Патріотичне виховання починається з доброти. *Дошкільне виховання*. 2016. №11. С. 4–7.

12. Бондаренко Н. Особливості формування духовних цінностей у старших дошкільників засобами регіональної культурно-історичної спадщини. *Дошкільне виховання*. 2010. № 1. С.75–82.
13. Ващенко Г. Виховний ідеал : підруч. для педагогів, вихователів, молоді і батьків. Т. 1. Полтава : Полтавський вісник, 1994. 191 с.
14. Велика українська енциклопедія. URL : <https://vue.gov.ua/%D0%94%D1%83%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C> (дата звернення 26.04.23).
15. Гавриш Н. Книга – незамінний засіб духовно-морального виховання. *Дошкільне виховання*. 2013. № 9. С. 9-12.
16. Гофф Б. Любити всіх і завжди / пер. А. Колодніцької. Київ : Дитяча література, 2023. 232 с.
17. Гончаренко С.У., Мальований Ю. І. Гуманізація і гуманітаризація освіти. *Шлях освіти*. № 3. 2001. С. 2-8.
18. Дитина. Освітня програма для дітей від 2 до 7 років / кер. проекту Огнев'юк В.О.; наук. ред. Г.В. Беленька, М.А. Машовець; Мін. осв. і науки України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. 419 с
19. Долинна О., Низковська О. Розвивати духовний потенціал особистості дошкільника / О. Долинна, О. Низковська. *Дошкільне виховання*. 2013. № 9. С. 6–8.
20. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія. Навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
21. Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку на християнських цінностях: навч. прогр. та календарно-темат. план / А. М. Богущ, І. Л. Сіданіч, В. Є. Сучок [та ін.]. Київ : ВБФ «Східноєвропейська гуманітарна місія», 2019. 164 с.
22. Енциклопедія освіти / головний ред. В.Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 1144 с.

23. Жуковський В. М., Москальова Л. Ю. Теорія і методика викладання предметів духовно-морального спрямування. Навчальний посібник Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія». 2013. 364 с.
24. Заброцький М. М. Основи вікової психології : навчальний посібник. Тернопіль : Навчальна книга - Богдан, 2001. 112 с.
25. Закон України «Про освіту» URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page6> (дата звернення 5.04.23).
26. Концепція національно-патріотичного виховання. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5d5/279/7ca/5d52797ca746c359374718.pdf>. (дата звернення 25.04.23).
27. Клід І. По Україні з краю в край ходить Святий Миколай. Київ : Дитяча література. 2022. 25 с.
28. Крутий К. Л. Дошкільна освіта: словник-довідник: понад 1000 термінів, понять та назв. Запоріжжя: ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2010. 324 с.
29. Лохвицька Л. Моральне виховання: нові чи старі проблеми? *Дошкільне виховання*. 2014. № 7. С. 12-16.
30. Лохвицька Л. В. Програма з морального виховання дітей дошкільного віку «Скарбниця моралі». Тернопіль: Мандрівець, 2014. 128 с.
31. Макаренко А. С. Вибрані педагогічні твори / За ред.: Є. Н. Мединського, І. Ф. Свядковського. Київ : Радянська школа, 1997. 289 с.
32. Михайліченко Т., Кладієва Е., Шапаліна О. Народознавство як засіб духовно-морального виховання, або Дерево мого родоводу. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2017. № 9. С. 37-45.
33. Монке О. С. Українська література для дітей дошкільного віку. Одеса, 2010. 349 с.
34. Національна програма «Діти України». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/63/96> (дата звернення 25.06.23).
35. Нечасва Л. В. Духовно-релігійна культура – основа морального виховання учнів. *Наука і освіта*. 2000. № 5. С.5-16.

36. Освітня програма «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного віку / [Н. В. Гавриш, Т. В. Панасюк, Т. О. Піроженко, О. С. Рогозянський, О. Ю. Хартман, А. С. Шевчук]; За заг. наук. ред. Т. О. Піроженко. Київ : Українська академія дитинства, 2017. 80 с.
37. Павелків Р. В Дитяча психологія: навч. посібник. Київ : Академвидав, 2010. 432 с.
38. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка, 4-е видання, перероблене. Київ : ВЦ «Академія», 2018. 408 с.
39. Про дошкільну освіту : (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 9, ст.259) {Із змінами, внесеними згідно із Законами № 8030 від 29.09.2022}. URL : <https://osv-osvita.gov.ua/zakon-ukraini-pro-doshkilnu-osvitu-12-14-05-13-05-2020/> (дата звернення: 8.04.23).
40. Репетій С. Т. Розвиток духовності у дітей дошкільного віку. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 12. Психологічні науки. 2018. Вип. 7. С. 134–143.
41. Русова С. Дошкільне виховання. Вибрані педагогічні твори : Київ : Освіта, 1996. С. 34–185.
42. Сабадишин Р. О., Коробко Л. Р., Масюк П. М. Філософські основи духовно-морального виховання. *Наукові записки*. Серія «Психологія і педагогіка». Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія». 2018. Вип. 21. С.149–150.
43. Стежини у Всесвіт. Комплексна програма для дітей раннього і передшкільного віку / наук. кер. К. Крутій. Запоріжжя: ТОВ «ЛПКС» ЛТД. 2020. 224 с.
44. Суслова І. В. Розвиток духовності шляхом формування духовних цінностей. *Актуальні проблеми психології*. Т. 12. Психологія творчості. Вип. 15. Ч. 1. С. 358–365.
45. Сухомлинський В. Т. 2. Київ : Радянська школа, 1974.
46. Сухомлинський В. Т. 5. Київ : Радянська школа, 1978.
47. Сухомлинский В. А. Духовный мир школьника. Москва, 1961. 223 с.

48. Сухомлинский В. А. О воспитании / сост. С. Л. Соловейчик. Москва : Политиздат, 1975. 177 с.
49. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори: у 5-ти т. Т. 3. Київ: Рад. школа, 1977. 670 с.
50. Сухомлинська О. В. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей. *Шлях освіти*. 2002. № 4. С. 13–17.
51. Сухомлинська О. В. Що таке духовність сьогодні? *Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах* (теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді) : зб. наук. праць. Київ : Педагогічна думка, 2000. Кн. 1. С. 7–9.
52. Сухомлинська О. В. Духовно-моральне виховання дітей та молоді: загальні тенденції й індивідуальний пошук. Київ : Всеукраїнський фонд «Добро», 2006. 43 с.
53. Сучасний психолого-педагогічний словник / авт. кол. за заг. ред. О. І. Шапран. Переяслав-Хмельницький (Київська область) : Домбровська Я.М., 2016. 473с.: URL : <http://ephsheir.phdpu.edu.ua/bitstream/handle/8989898989/2580/%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення 2.09. 23).
54. Туженкова Ю. Духовно-моральне виховання дошкільників. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2013. № 9. С. 31–36.
55. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори. Київ : Рад. школа, 1983. 548 с.
56. Химич Н.Є. Християнські цінності у вихованні дошкільників: Методичний посібник. Київ: Видавничий дім «Шкільний світ», 2012. 183 с.
57. Юзвак, Ж. М. Духовність: психологічні аспекти. Українська психологія: сучасний потенціал. Київ :Освіта, 1996. Т. 3. С. 112–117.
58. Я у Світі. Програма розвитку дитини від народження до шести років / О. П. Аксьонова, А.М. Аніщук, Л.В. Артемова [та ін.]; наук. кер.. О. Л. Кононко. Київ : ТОВ «МЦФЕР–Україна», 2019. 488 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для вихователів

Мета: з'ясувати які методи, засоби використовують вихователі в процесі морально-духовного розвитку

Будь ласка, дайте відповіді на поставлені нижче запитання:

1. Як Ви розумієте поняття «духовний розвиток»? _____

2. Які духовно-моральні якості Ви виховуєте у дітей? _____

3. Які методи Ви використовуєте для формування базових духовних якостей? _____
4. Які засоби Ви використовуєте у процесі духовного розвитку?

5. Чи використовуєте Ви духовну літературу в процесі духовного розвитку вихованців? _____
6. Яку саме духовну літературу Ви використовуєте для духовного розвитку дітей?

7. Як часто Ви використовуєте духовну літературу в освітньому процесі? ____

8. Які труднощі виникають у процесі духовного розвитку дошкільників засобом _____ духовної _____ педагогіки?

Дякую за співпрацю!

Діагностичний матеріал для виявлення рівня розвитку духовності за емоційно-ціннісним критерієм

1. Методика «Коробка пожертвувачь»

Мета: виявити здатність дитини співчувати горю іншого

Тестовий матеріал: репродукції картин «Заплакані (засмучені) діти»

Проведення дослідження:

Дітям показують зображення дітей, які видаються чимось засмученими або скривдженими і проводять коротку бесіду за наступними запитаннями:

- Яких дітей ми бачимо на картині? Який у них настрій?
- Чим можна зарадити в такій ситуації?
- Чи варто щось подарувати дітям, щоб вони стали веселішими?
- Чи помічаєте ви тих, хто потребує співчуття?
- Що ви відчували, коли утішали того, хто потребував підтримки і турботи?

«Чи хочемо ми допомогти таким дітям, щоб їхній настрій поліпшився і вони не плакали? Ви можете подарувати дітям свою улюблену іграшку. Вони будуть раді отримати такі подарунки. Ви не повинні віддавати улюблену іграшку, якщо не хочете, її вам подарували батьки». Після цих слів експериментатор виходить з кімнати, нібито у справах.

– Оцінювання:

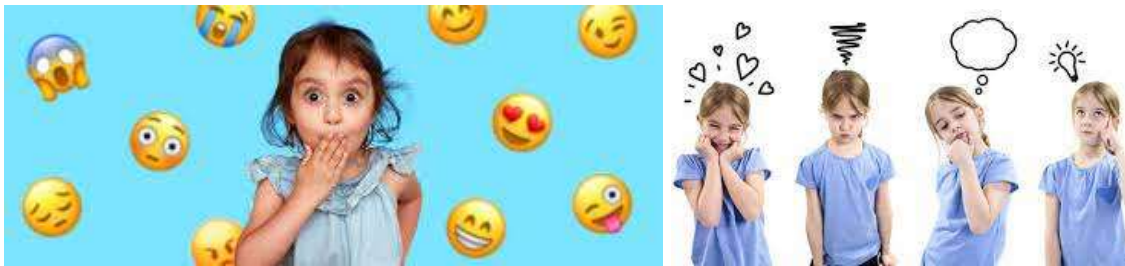
- 3 бали – дитина визначає свій настрій як радісний від того, що подарувала свою улюблену іграшку;
- 2 бали – відчуває себе добре, від того, що надала допомогу іншим дітям;
- 1 бал – співчуває лише на словах (іграшку не віддала);
- 0 балів – не проявляє співчуття до інших.

2. Бесіда за сюжетними картинками

Мета: розуміння внутрішнього стану інших людей, усвідомлення чужих емоцій та відгуки на них

Тестовий матеріал: картинки з дітьми, у яких різний емоційний стан «

Проведення дослідження. Дітям показують картинки

Запитання до дітей

1. Який емоційний стан у персонажів картинок?
2. Які події могли викликати цей емоційний стан?

Оцінювання:

Високий рівень (3 бали) – Правильна самостійна відповідь

Середній рівень (2 бали) – У відповідях допущені неточності, які виправлені з незначною допомогою дорослого.

Низький (1 бал) – відповіді дані зі значною допомогою дорослого.

0 балів – відмовлення відповідати.

3. Методика «Знайди схожість»

Мета: визначити визнання дитиною загально прийнятих духовно-моральних цінностей як своїх власних

Тестовий матеріал: розповідь про хлопчиків:

«Жили собі троє хлопчиків – Так, Тек, Нік. Їм дуже подобалося гратися, але поводитися в грі вони по-різному. Так завжди ділився своїми іграшками, був веселим і добрим, намагався всіх здружити і пробачав кривдників.

Тек повадився в грі по різному, іноді він давав іншим дітям свої іграшки, а іноді ховав їх; якщо його кривдили – він пробачав, коли в нього просили

пробачення, але наполягав, щоб кривдника обов'язково покарали, аби більше так не робив. Нік у грі міг образити друзів, рідко був привітним, намагався помститися кривдників».

Проведення дослідження:

Дитині читають розповідь про хлопчиків і проводять бесіду за запитаннями:

Запитання до дітей

1. Які емоції виникають у тебе від поведінки хлопчиків?
2. Як ти поводишся, коли граєшся з дітьми – як Так, Тек чи Нік?
3. Який хлопчик поводитьсь гідно? На кого ти хотів би бути схожим?
4. Можливо, не слід одразу пробачати кривдника, а варто дочекатися, коли він попросить вибачення, усвідомивши свою провину?
5. А може варто не прощати кривдників і зробити їм теж що-небудь погане, щоб вони зрозуміли, як це неприємно?

Оцінювання:

Високий рівень (3 бали) – дитина обрала першого персонажа (Така); дитина визнає загальноприйняті духовно-моральні цінності як свої власні. Позитивно реагує на поведінку Така і негативно – на поведінку Ніка.

Середній (2 бали) – дитина обрала другого персонажа(Тека); дитина частково визнає загальноприйняті духовно-моральні цінності як свої власні. Не досить яскраво виражає позитивні емоції на поведінку така і негативну – поведінку Ніка.

Низький рівень (1 бал) – дитина обрала третього персонажа (Ніка). Дитина не визнає загальноприйняті духовно-моральні цінності як свої власні. Не виражає позитивні емоції на поведінку така і негативну – поведінку Ніка.

Високий рівень розвитку духовності за емоціно-ціннісним критерієм має дитина, яка набрала 8-9 балів; середній – 4-7 балів; низький – 0-3 бали.

Діагностичний матеріал для виявлення рівня розвитку духовності за інформаційно-пізнавальним критерієм

1. Методика оціни вчинок

Мета: виявити знання та уявлення дітей про норми і правила моралі, способи їх прояву

Тестовий матеріал: 10 сюжетних картинок.

Проведення тестування: дитині пропонують розглянути малюнки і дати оцінку їх вчинкам. Хто з дітей вчиняє погано? А хто добре? Чому? Як би ти вчинив?

Оцінювання:

1 бал – поведінка персонажа картинки орієнтована на дотримання морально-етичних норм, диференціацію понять «добре» та «погано»;

0 балів – поведінка персонажа картинки суперечить нормам моралі;

(8–10 балів) – високий рівень;

(5–7 балів) – середній рівень;

(0–4 бали) – низький рівень.

2. Бесіда «Яку поведінку можна назвати доброю, а яку поганою?»

Мета: виявити розуміння дитиною духовно-моральних (аморальних) вчинків, пояснити та оцінити свою поведінку;

Питання для бесіди:

1. Які ти знаєш твори, у яких персонажі роблять добрі вчинки? Поясни, чому ти так вважаєш?
2. Як ти вважаєш, чим добрі вчинки відрізняються від поганих? Наведи приклади.
3. Під час гри ти образив товариша? Оціни свій вчинок.
4. Які повинні бути відносини між дітьми у грі?
5. Як, на твою думку, проявляються гуманні відносини під час гри? Поясни свою відповідь?
6. Яку дитину можна назвати скромною? Як вона поводить себе під час гри?

Кожна правильна самостійна відповідь оцінюється 3 балами. Неповна відповідь, або відповідь з незначною допомогою дорослого – 2 балами, відповідь зі значною допомогою дорослого – 1 балом. Неправильна відповідь або її відсутність – 0 балів.

Високий рівень – 15-18 бал;

Середній рівень – 6-14 балів

Низький рівень – 0-5 балів.

3. Методика Г. Урунтаєвої та Ю. Афонкіної «Справжній друг».

Мета: виявити вміння дитини ініціювати допомогу та підтримку тим, хто її потребує.

Проведення тестування: дитині пропонується поділитися думками про дружбу та справжніх друзів.

1. Що таке дружба?
2. Яким повинен бути справжній друг?
3. У тебе є друг?
4. Розкажи про свій добрий вчинок, який допоміг твоєму другу?
5. А ти справжній друг? Чому ти так вважаєш?
6. Чи треба допомагати друзям? А ти часто допомагаєш друзям?
7. Чи потрібно захищати менших? Чому?
8. Чи потрібно захищати тварин? Чому?
9. Як ти захищаєш тварин?

Оцінювання:

(7 – 9 балів) – високий рівень (демонструє бажання, розуміння, вміння ініціювати допомогу друзям та підтримку тим, хто її потребує, намагається захистити менших, слабших за себе);

(4 – 6 бали) – середній рівень (має часткові поняття про дружбу, друга, правила дружби; піклування та захист менших, слабших пояснює згідно морально-етичних норм, прийнятих у суспільстві);

(0 – 3 бали) – низький рівень (відчуває труднощі або не виявляє вміння ініціювати допомогу та підтримку тим, хто її потребує, не захищає менших та слабших).

Рівні духовного розвитку за трьома методиками інформаційно-пізнавального критерію:

Високий рівень – 10 – 13 балів.

Середній рівень – 6– 9 балів.

Низький рівень – 0 – 5 балів.

Діагностичний матеріал для виявлення рівня розвитку духовності за поведінково-діяльнісним критерієм

1. Методика «Чарівник» (методика Г. Урунтаєвої та Ю. Афонкіної)

Мета: виявити вміння дітей свідомо дотримуватися духовно-моральних норм, аналізувати свою поведінку

Тестовий матеріал: 3 набори кружечків: жовті, чорні, бузкові.

Проведення тестування: дитині пропонують «перетворитися» на чарівника.

Чарівник може здійснювати бажання, якщо воно йому подобається. Дитина відмічає *жовтим* кружечком ті бажання які буде здійснювати, *чорним* – ті які здійснювати не буде; якщо Чарівник не може прийняти рішення – у нього є кружечок *бузкового* кольору.

1. Не буду звертати увагу на того хто плаче.
2. Допомогати мамі, бабусі, комусь іншому.
3. Відібрати силою те що хочу.
4. Казати привітні слова (або компліменти), щоб у людини покращився настрій.
5. Не хочу займатися господарською роботою.
6. Турбуватися про тварин.
7. Не хочу турбуватися про тварин, рослини.
8. Піклуватися про маленьких і слабких.
9. Не хочу бути уважним до стареньких і малих.
10. Допомогати стареньким.
11. Не хочу пам'ятати про свої обіцянки.
12. Якщо когось образили – захистити, заспокоїти.
13. Хочу, щоб всім стало страшно: буду кричати, тупотіти ногами, ламати, бити, кидати речі, навіть битися.
14. Хочу завжди робити те, що хочу, поводити себе шумно, навіть якщо хтось відпочиває.

15. Якщо комусь боляче – пожаліти, погладити те місце, де болить, при необхідності надати допомогу.

Оцінювання:

За кожне бажання, яке відповідає морально-етичним нормам поведінки – 1 бал; за бажання, яке не відповідає нормам моралі – 0 балів.

Високий рівень – 6-7 балів.

Середній рівень – 3-5 балів

Низький рівень – 1-2 бали.

2. Спостереження за дітьми в режимних моментах

Мета: виявити у дитини вміння свідомо дотримуватись гуманних, дружніх відносин, безкорисно надавати допомогу одноліткам.

Спостерігається: дотримання дитиною духовно-моральних норм (надання допомоги тим, хто її потребує, дружнє гуманне ставлення до однолітків та дорослих, вміння розуміти емоційний стан інших дітей, дотримання етикету культурного спілкування) в процесі ігрової діяльності, самостійній діяльності, на заняттях, спілкування з однолітками в інших режимних моментах ЗДО.

Оцінювання:

Свідоме дотримання дитиною моральних норм оцінюється 3 балами (високий рівень).

Епізодичне дотримання моральних норм – 2 бали (середній рівень).

Дотримання моральних норм після нагадування дорослого – 1 бал (низький рівень).

3. Розв’язання проблемних ситуацій

Мета: виявити вміння дитини поступитися власними інтересами заради загального благополуччя

Ситуація 1. Вихователька звернулась до тебе з проханням сходити до молодшої групи і віддати їм запрошення на свято. Але ти бажаєш пограти з друзями у цікаву гру. Як ти вчиниш?

Ситуація 2. Під час гри тебе образили і не вибачилися. Діти почали примушувати кривдника вибачитися, почалася сварка. Як ти вчиниш?

Ситуація 3. Ти і твій друг бажаєте гратися однією іграшкою. Як ти вчиниш?

Оцінювання:

3 бали – дитина поступається власним інтересом заради загального благополуччя.

2 бали – не виявляє особливого бажання поступитися власним інтересом заради загального благополуччя.

1 бал – дитина не поступається власним інтересом заради загального благополуччя.

Високий рівень – 7 – 9 балів.

Середній рівень – 4 – 6 балів.

Низький рівень – 0 – 3 бали.

Рівні духовного розвитку за трьома методиками поведінко-діяльнісного критерію:

Високий рівень – 6 – 7 балів.

Середній рівень – 3 – 5 балів.

Низький рівень – 0 – 2 бали.

**План заходів
по проведенню «Тижня духовності»
з 20.09.23 по 23.09.23**

№	Зміст заходу	Дата
1.	<p>«Школа добра та духовності» за творами В.Сухомлинського.</p> <p>1. Читання та бесіди за творами В.Сухомлинського. (наприклад: «У кого радість, а в кого горе», «Скажи людині «Добрий день!», «Яблуко в осінньому саду», тощо)</p> <p>2. Виставка малюнків робіт дітей та батьків ✓ «Добрі справи, гарні вчинки»</p>	Вівторок 20.09
	<p>День Біблії</p> <p>1. Перегляд мультфільмів, спрямованих на формування духовних цінностей.</p> <p>2. « Таємний друг»</p> <p>Вихователь готує скриньку для сюрпризів кожен учасник має зробити приємний подаруночок таємному другові якого отримує при жеребкуванні. Завдання – зробити подарунок не виказуючи своє ім'я . Це вчить дітей дарувати ближнім добро не очікуючи винагороди.</p>	Середа 21.09
2.	<p>Тематичні заняття, бесіди на теми: «Чемний - усім людям приємний», «Допомога і підтримка», «Добро та милосердя», «Подяка», «Християнські чесноти людини», «Як виглядає ввічливість», «Краса людини: зовнішня та внутрішня» тощо)</p>	Протягом тижня
3.	<p>Тренінг для педагогів : «Джерела духовності»</p>	Четвер 22.09
4.	<p>Консультація та Поради для батьків : <u>«Гарні книги для всієї родини»</u>, «Сторінки мудрих порад».</p>	Протягом тижня
5.	<p>Тематична розвага "Незвичайна мандрівка добрих дітей"</p>	Четвер 22.09
6.	<p>Онлайн-екскурсії у музеї, виставкові зали міста.</p>	Протягом тижня

Казки, що вчать доброти

Добрі справи важкими не бувають

Мурашки Тім і Том були слухняними і працюючими. Одного разу Королева звеліла їм принести до мурашника по глечичку солодкого березового соку.

- Повертайтеся до заходу сонця, адже з останнім промінчиком усі двері мурашника зачиняються! - нагадала Королева.

Тім і Том, наспівуючи, вирушили через усю галявину до старої берези. Десь на півдорозі їм зустрілася пані Сонечко. Вона ніяк не могла дати собі раду з великим листком подорожника.

- Чи не допоможете мені дотягти цей листок додому? - звернулася пані Сонечко до мурашок.

- Не можемо, - відповів Тім, - у нас обмаль часу, треба поспішати, аби встигнути до заходу сонця виконати завдання Королеви. Правда, Томе?

Том подумав-подумав і відповів:

- Ти йди, а я тебе наздожену.

- Ну, як знаєш, - сказав Тім і пішов далі сам.

Тим часом Том разом з пані Сонечко дотягнули листок до її хатинки і навіть змайстрували з нього чудовий дашок над ганком.

- Дякую тобі, друже! Заходь на гостину, коли забажаєш! - подякувала пані Сонечко.

- Будь ласка, - скромно відповів Том. - Та мені час іти. Мабуть, Тім уже дістався до старої берези.

- Тепер я тобі допоможу! Сідай мені на спину, домчимо туди вмить!

Сказано - зроблено. За кілька хвилин Том уже набирав березовий сік у свій глечик. Аж тут почув знайомий голос:

- Том? Як ти тут опинився? Я тільки дійшов!

- Та я ж умію літати! - пожартував Том.

Друзі набрали повні глечики соку і встигли повернутися до мурашника вчасно.

Затанання до дітей

- ◆ Як ви гадаєте, чи правильно вчинив Тім? Чим він керувався?
 - ◆ Чому Том вирішив допомогти пані Сонечко? Що було б, якби він не встиг виконати завдання Королеви?
 - ◆ Якби ви могли перетворитися на мурашок, на кого з двох приятелів ви були б схожими? Чому?
 - ◆ Чому Том не так сильно втомився, як Тім?
 - ◆ Чи змінив би своє рішення Тім, якби знав, що пані Сонечко допоможе йому швидко дістатися до берези?
 - ◆ Як ви розумієте прислів'я “Добрі справи душу гріють”?
 - Яким важким і довгим був сьогоднішній день! - позіхнув у ліжечку Тім.
 - А мені він видався легким і приємним! - відказав Том, уже засинаючи.
- Чому, як ви вважаєте?

Ось такі пироги

Зайченята Побігайчик та Пострибайчик приїхали на канікули до бабусі. Наступного ранку бабуся вирішила почастувати онучат пирогом з яблуками, тож запропонувала зайченяткам узяти кошики і піти до лісової яблуні.

Онуки охоче взялися виконати приємне доручення. На яблуневій галявині зайчики зустріли своїх давніх знайомих - білченят. Вони вже назбирали повні торбинки смачних фруктів і тепер весело грали з м'ячем.

- Привіт, друзі! - вигукнули зайченята.

- Ура! Ви нарешті приїхали! - зраділи білченята і запросили товаришів до гри.

Побігайчик одразу погодився, ще й запропонував трохи змінити правила гри у футбол. Білченята були у захваті! А Побігайчика обрали капітаном команди.

Пострибайчик нагадав братові про бабусине завдання - принести яблучок для пирога.

- Нічого, ще встигнемо! - відповів той і побіг гратися.

Пострибайчик постояв, подумав, а потім узяв кошик і пішов збирати яблука.

Наповнивши кошик ущертъ, зайчик приєднався до веселої компанії.

Коли всі нагналися досхочу і почали збиратися додому, Побігайчик згадав про бабусине завдання.

- Ой-ой, мабуть, не встигнемо і залишимося без пирогів, - стривожився він.

- Я вже все зробив! - відповів братик.

- Який ти молодець! Ходімо швидше додому!

Вони разом принесли кошик з яблуками, бабуся їх похвалила, і за якусь годинку на столі вже стояв рум'яний та запашний яблучний пиріг.

- Пригощайтеся, мої любі помічники! - приголубила бабуся онуків.

Беручи шматочок пирога, Побігайчик винувато зиркнув на брата. А Пострибайчик спитав у бабусі:

- А можна пригостити білченят? Ми з ними сьогодні так весело грали у футбол, коли ходили по яблука!..

- Авжеж, мої любі! - дозволила бабуся. - Це добра справа. Я дуже рада, що ви такі дбайливі друзі.

І вона знову їх приголубила.

Братики мовчки презирнулися. Пострибайчик усміхнувся, а Побігайчик почухав вушко і зітхнув.

Як ви гадаєте, чому?

Запитання до дітей

- ◆ Якими словами можна описати характер кожного з братиків?
- ◆ Хто з братиків повівся як справжній лідер: Побігайчик, який організував гру і став капітаном команди, чи Пострибайчик, який про всіх подбав? Чому ви так гадаєте?
- ◆ Чи підходить до цього випадку прислів'я "Зробив діло – гуляй сміливо?".
- ◆ Що б ви порадили Побігайчику на майбутнє?
- ◆ Чи пошкодував Побігайчик про свою поведінку? Як він міг подякувати братику?
- ◆ Поміркуйте: на кого із зайченят ви більше схожі?
- ◆ Як можна дбати про інших?

Хто переможець

На лісовій галявині було весело і гамірно. Тут зібралися звірята з усіх усюд, аби взяти участь у змаганнях з бігу.

Першими на старт вийшли ведмедик Мишко і вовчик Сірко. Суддя тітонька Ворона дала сигнал - і перегони почалися! Звірята мчали хутко, як вітер, і коли перетнули фініш, Ворона голосно каркнула:

- Нічия: ви обидва - дуже спритні бігуни!

Потім попарно бігали наввипередки інші звірята: білченята, лисенята, оленята, лосенята. Аж ось дійшла черга до зайчика Сіровуха.

- А з ким я буду змагатися? - роззирнувся він на всі боки.

- Давай зі мною! - тихо промовив їжачок Гострячок, якого попервах ніхто й не помітив.

- З тобою?! - зверхньо розсміявся Сіровух. - Лишень поглянь на свої маленькі ніжки: як із такими взагалі можна ходити, не те що бігати? Та я тебе тричі встигну обігнати! Краще сиди собі нишком і дивися, як майстри змагаються.

- А мені матуся казала, що до інших треба ставитися з повагою, - відповів їжачок, помітно почервонівши.

Зайчик на те навіть вухом не повів. Тоді Гострячок мовив голосніше:

- Ну що, будемо змагатися?

- Гарзд, сам напросився! - кинув йому у відповідь Сіровух.

І ось на старті опинилися двоє незвичайних бігунів: їжачок Гострячок - маленький, на коротких ніжках, стриманий, трохи розгублений - і зайчик Сіровух - більший, з довгими лапками, упевнений у собі, енергійний. Решта звірят притихли, і тітонька Ворона тричі каркнула, оголосивши початок змагання.

Першим щодуху помчав Сіровух. їжачок трішки забарився на старті, але потім побіг з усіх сил, так, що його лапки ледь торкалися травички. Проте як він не намагався, але наздогнати зайчика йому не вдалося.

Не спиняючись, Сіровух озирнувся, щоб подивитися, чи далеко їжачок, і в

цю ж мить перечепився через корч і впав. Скоро Гострячок був уже біля зайчика, що через забиту лапку ніяк не міг підвестися, їжачку раптом дуже захотілося добігти до фінішу першим, щоб усі звірята йому аплодували. Аж тут він згадав матусині слова і зупинився. Підійшов до Сіровуха, допоміг йому піднятися.

- Ти можеш іти сам? - запитав Гострячок.

- Здається, можу, - засопів Сіровух і здивовано запитав суперника: - Чому ти не біжиш до фінішу?

- Краще ходімо разом, потихеньку. Можеш спиратися на мене, - запропонував їжачок, не відповівши на запитання.

Так вони вдвох і дійшли до фінішу. Тітонька Ворона голосно каркнула:

- Нічия: обидва чемпіони ледве ноги пересувають!

- Ні! Переміг їжачок Гострячок! - несподівано для всіх вигукнув зайчик. - Він - справжній чемпіон! Пробач мені, будь ласка, - звернувся він до їжачка. - Я зрозумів слова твоєї матусі.

І Сіровух зааплодував. Усі звірята радісно підхопили оплески. А Гострячок лише знову почервонів.

Чому, як ви гадаєте?

Запитання до дітей

◆ Які риси характеру притаманні їжачку, а які — зайчику? Хто з них має лідерські якості?

◆ Як слід ставитися до тих, хто слабший, менший або не такий вправний, як ви?

◆ Чому, на вашу думку, ніхто зі звірят не заступився за Гострячка, коли Сіровух з нього насміхався?

◆ Чому їжачок почервонів перед перегонами? А після них?

◆ Чому Сіровух здивувався, коли суперник запропонував йому допомогу?

◆ Чи слушно Сіровух назвав Гострячка справжнім чемпіоном? Чому?

◆ Чи зміниться після цих змагань ставлення Сіровуха до інших звірят?

◆ Що б ви зробили для їжачка, якби опинилися на казковій галявині?

Конспект заняття з духовно-морального виховання для дітей

«Людина починається з добра»

Мета: Формувати у дітей поняття «доброта і добрі вчинки», вчити розрізняти «добре і погане», викликати бажання дарувати добро; розвивати в дитині духовно-моральні якості, вміння сприймати і створювати позитивні емоції; виховувати культуру спілкування.

Матеріал: Свічка, зернятка, насіння, жива квітка, зламана іграшка, порвана книга, брудна чашка.

Хід заняття:

Діти заходять в групу під музику, на екрані зображення сонечка з посмішкою.

Давайте привітаємося. Ви знаєте, що є хороша прикмета всім з ранку дарувати посмішку. Давайте і ми так зробимо.

Усміхнемось всім навколо –

Небу, сонцю, квітам, людям –

І тоді обов'язково

День для вас привітним буде !

Кожен новий день треба починати хорошим настроєм. А щоб настрої був хорошим і веселим, давайте встанемо в коло, візьмемося за руки, закриємо очі, і передамо один одному, ту іскорку тепла і любові, що живе в нашому серці. Відчуйте, як по наших руках, з долоньки в долоньку, переходить доброта. (Беремо в руки запалену (безпечну) свічку і діти передають один одному свічку). Подивіться, як іскорка запалилася від наших сердець. Нехай вона супроводжує вас все заняття. Посміхнемось і побажаємо один одному доброго ранку і радісного настрою. Сідайте діти, будь ласка, на стільчики. Сьогодні на занятті піде розмова про доброту. Дивовижне, чарівне слово! А як ви дітки розумієте, що таке доброта?

Давайте хором повторимо і уважно вслухатися в це слово - доброта. У давні часи, як розповідають книги, це слово вимовляли м'яко - доброта. Ласкаво тобі

- добро від тебе, як це вірно! Діти подумайте і скажіть, про кого або про що можна сказати «добрий»?

Про людину, вчинок, шлях, зустріч і т. д.

Добра людина, значить вона ще й якась?

Уважна, дбайлива, не жадібна, ласкава.

А якщо людина недобра, віна яка?

Зла, груба, жадібна.

Як ви думаєте, доброту можна помацати, чи є у неї запах, смак?

Дітки доброту можна побачити, побачити у вчинках, почуттях людини.

Згадайте, будь ласка, свої добрі вчинки і розкажіть нам.

Відповіді дітей.

Чи легко бути добрим? (Відповіді дітей). А зараз я попрошу вас послухати вірш і за допомогою вірша ми дізнаємося — чи легко бути добрим?

Добрим бути - зовсім це не просто,

Не залежить доброта від зросту.

Не залежить доброта від віку,

Добрим треба бути нам довіку.

Тільки треба, треба добрим бути

І в біді про друга не забути,

І закрутиться Земля скоріше,

Якщо будем я і ти добріші.

Добрим бути - зовсім це не просто,

Не залежить доброта від зросту.

Доброта нещира не буває,

Нагород вона не вимагає.

Доброта з роками не старіє,

Доброта від холоду зігріє.

Якщо доброта, як сонце світить,

То радіють і дорослі й діти.

Прекрасний вірш.

Гра «Так- таки- так, о-ні»

Діти, я буду читати, яке добро може зробити ваш одногрупник. Якщо ви згодні кажете: «Так-таки-так», якщо не згодні, то «О-ні!»

1. Допомогати мамі мити посуд.
2. Робити комусь зле, якщо цього ніхто не бачить.
3. Не вмиватися.
4. Берегти рідну природу та охороняти її.
5. Шанувати інших людей.
6. Галасувати, коли хтось відпочиває.
8. Обманювати, хвалитися.
9. Не слухати батьків.
10. Допомогати друзям у біді.
11. Ділитися тим, що в тебе є.
12. Ображати інших.
13. Захищати слабкого.
14. Допомогти бабусі донести сумку.
15. Поступитися місцем в автобусі.
16. Пожаліти дівчинку, яка впала на сходах.

Молодці дітки!

Тепер трохи відпочинемо

Фізкультхвилинка «Дружби добрий знак»

Коли людина робить добрі справи і вчинки, яке в нього обличчя буває в цю хвилину?

Незле, приємне, з добрими очима, з посмішкою.

Зараз подаруйте один одному добро, посміхніться, подивіться один на одного ласкавим поглядом.

Діти, дивіться, як багато тут різних предметів - зернятка, квітка, зламана іграшка, порвана книга, брудна чаша. Скажіть, добрий вчинок можна зробити з їх допомогою?

Зернятками нагодувати пташок, квітку подарувати, іграшку відремонтувати, книгу підклеїти, брудну чашку вимити.

Молодці! Доброта це важливе людська якість, яка має чарівні слова, що це за слова?

Спасибі, будь ласка, вибачте, вибачте, добрий день ранок і т. д.

Дітки, а за що потрібно вибачатися?

За поганий вчинок, за образливі брутальні слова.

Так, потрібно вибачатися і просити вибачення, щоб тебе пробачили, не ображалися. Треба помиритися і тоді веселіше буде грати.

Дорогі мої дітки, давайте встанемо в коло, візьмемося за руки, починаємо гру «Ми з тобою одна родина».

Гра «Ми з тобою одна родина»

Діти стають в коло, тримаючись за руки, вихователь пропонує повторювати всім разом текст і рухи до нього.

Ми з тобою одна родина:

Ви, ми, ти і я.

Потримайся ніс сусіда праворуч,

Потримайся ніс сусіда зліва,

Ми з тобою — друзі!

Ми з тобою одна родина:

Ви, ми, ти і я.

Обійми сусіда праворуч,

Обійми сусіда зліва,

Ми з тобою друзі!

Ми з тобою одна родина:

Ви, ми, ти і я.

Поцілуй сусіда праворуч,

Поцілуй сусіда зліва,

Ми з тобою друзі!

Підсумок зняття:

Дітки, ви сьогодні добре постаралися, дізналися про дивовижну людську якість - доброту. Давайте міцно візьмемося за руки і подаруємо один одному добро, посміхнемося і з поклоном всім скажемо чарівне добре слово «Дякую, до наступної зустрічі!»

Конспект заняття з духовно-морального виховання та емоційного розвитку «Чарівна сила доброти»

Мета:

- **пізнавальний розвиток:** розширювати знання дітей про емоції, добрі та погані вчинки, добро
- **соціально-моральний розвиток:** виховувати терпіння, доброзичливе ставлення до однолітків; заохочувати бажання дитини підтримувати діалог з дорослими;
- **фізичний розвиток:** учити передавати в русі ігрового персонажа у фізкультхвилинці
- **зв'язне мовлення дітей;** вчити виражати свої думки про добро емоційний стан, вміння вислухати однолітків. Підвести до усвідомлення того, що кожна людина приходить у цей світ творити добро. Виховувати доброту, навички добрих, ввічливих відносин один з одним, удосконалювати вміння грати в колективі, діяти разом, знаходити у речах хороші і погані ознаки, вміння користуватися набутими знаннями.
- **емоційно-ціннісний розвиток:** знижувати психологічне напруження; сприяти емоційному розвитку вихованців; створювати в групі веселу, доброзичливу атмосферу; сформувати поняття про емоції; тренувати вміння розпізнавати емоційний стан за мімікою; вчити дітей самостійно створювати емоції за допомогою дидактичної гри «Збери емоцію», вчити співпрацювати та допомагати один одному; розвивати емоційну сферу, творчу уяву, уміння розмірковувати, самостійно робити висновки;

Попередня робота: розгляд ілюстрацій на тему «Добрі справи»; бесіди з дітьми про добро, добрі та погані вчинки, як і мій настрій.

Матеріал: музична фізхвилинка «Якщо весело живеться..», презентація «Добре чи погано», шаблони для дидактичної гри «Збери емоцію», три склянки з водою, чорна фарба, блискітки, дерево з тканини з липучками, долоньки зі

смайликами на липучках, маски для дидактичної гри «Маска», відео «Повтори емоцію», смайлики-посміхайчики подарунки для дітей.

Методи і прийоми:

наочні (демонстрація ілюстрацій, слайдів, показ презентації);

словесні (бесіда);

ігрові (ігрові завдання);

практичні (дидактичні ігри, музично-ритмічні рухи).

ІКТ різних видів: презентація «Добрі та погані вчинки», відео «Емоції», музична фізхвилинка, голосні ефекти.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вихователь. Діти, до нас прийшли гості, давайте привітаємося з ними.

Діти: Доброго ранку.

Вихователь: Діти, ми з вами знаємо, що день треба починати з гарного настрою, для того, щоб на протязі усього дня було добре і гарно -Сьогодні ми з вами поговоримо про таку якість людського характеру як ДОБРОТА. Без доброти людина не може називатися людиною

Вихователь. Як ви розумієте, що таке добро, доброта? Діти, ось подивіться на мене-я доросла, а ви-маленькі діти, як ви можете сказати, що ми добрі? Мама вас обнімає? Тато вас обнімає? Мама вас цілує? Тато вас цілує? Коли вас обнімають, то передають своє тепло, добро.

Вихователь. Діти, а звідки ми дізнаємося про добро? Вчимося бути добрими, узнаємо, що таке добре і що таке погано? *(Від батьків, вихователів, з казок, мультиків).*

Вихователь. Діти, прикладіть свої долоньки до свого сердечка, відчуваєте тепло? Тепло завжди у ваших долоньках.

Діти, чи можемо ми відчути ДОБРО?

Комунікативна гра «Кращий друг»

Я – твій кращий друг, (торкаються долонькою до своїх грудей)

Я – подивлюсь навкруг (розводять руки в сторони)

Краще тебе нема (торкаються до грудей друга)

Ми з тобою друзі! (потискають один одному руку)

Ти мій кращий друг. (торкаються долонькою до грудей друга)

Ти подивись навкруг! (розводять руки в сторони)

Краще тебе нема! (торкаються долонькою своїх грудей)

Ми з тобою друзі! (обнімаються).

(лунає плач)

Вихователь. Діти, а ви чуєте хтось плаче? *(звучить музика і піднімається сумне дерево)*

-Подивіться, це плаче дерево. Давайте підійдемо до нього та запитаємо, що сталося.

(Діти підходять до дерева ,звучить голос дерева)

Дерево. *(голос, запис).* Добрий день , малята.

Діти. Добрий день

Вихователь. Скажи, дерево, що трапилося ? Чому ти таке сумне?

Дерево. *(голос, запис).* Діти, у світі так багато добра і зла. Є погані вчинки, а є й добрі. Ви допоможете мені розібратися де погані вчинки, а де хороші.

Діти. Допоможемо.

Дерево. *(голос, запис).* Ось моя чарівна книжечка , вона покаже вам малюнки, а ви скажіть, де погані вчинки, а добрі.

Дидактина гра «Добре чи погано»

(діти дивляться малюнки на презентації)

Дерево. *(голос, запис).* Ой, які ж ви молодці.

Вихователь. Діти. а давайте подаруємо дереву наші долоньки с нашим теплом, щоб йому було тепло, добре і не сумно.

(Діти підходять до столу ,беруть кольорові долоньки зі смайликами на липучках та чіпляють на дерево)

Дерево. *(голос, запис).* Діти, дуже дякую вам, від ваших долоньок мені стало дуже тепло і добре.

(звучить музика і в цей час з верху дерево випускаються мильні бульбашки,

діти ловлять їх)

Вихователь. Діти, а давайте з вами пограємо в гру «Маска» і покажемо нашому дереву, що ми вміємо розпізнавати різні настрій.

Дидактична гра «Маска»

Вихователь: Діти, я буду маскою і буду показувати різні настрій, а ви повинні сказати, яка я сумна, сердита чи весела.

(діти кажуть, який настрій показує вихователь)

Вихователь. А тепер діти, ви будете «маскою», і всі будуть казати, який у вас настрій.

(вихователь підходить до кожного з дітей та маскою закриває обличчя, а діти кажуть який у кого настрій.)

Дерево. *(голос, запис).* Ой, діти, які ж ви молодці, а ви знаєте, що з нами відбувається, коли у нас різні настрій? А хотіли б дізнатися?

Сюрпризний момент (три склянки з водою). Дослід з водою.

(перед дітьми на столі стоять три склянки з водою.)

Вихователь. Діти, подивіться, ось склянка з чистою водою, вона схожа на нас, коли ми спокійні.

Ось друга склянка з водою, подивіться, що з нами відбувається, коли ми злі, неспокійні, коли кричимо.

(вихователь додає в воду чорну фарбу або землю)

Вихователь. А ось подивіться, що відбувається з нами, коли ми веселі, добрі.

(вихователь додає в третю склянку блискітки, все що блищить)

Вихователь. Діти, а давайте з вами трішечки відпочинемо.

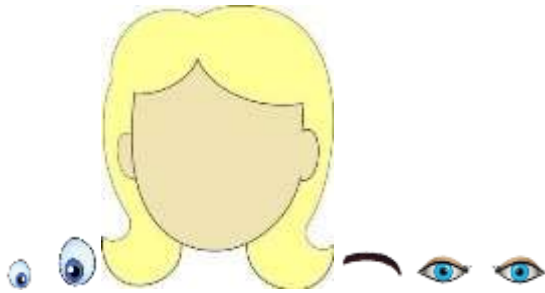
Фіз.хвилинка «Якщо весело живеться..» *(Застосування елементів танцювальної терапії, відео-терапії, сміхотерапії.*

Мета: сприяти зниженню м'язових затисків, напруги, тривожності, розвивати довільну поведінку. Формувати емоційний позитивний настрій.

Вихователь. Діти, які ж ви веселі, як чудо танцювали з героями.

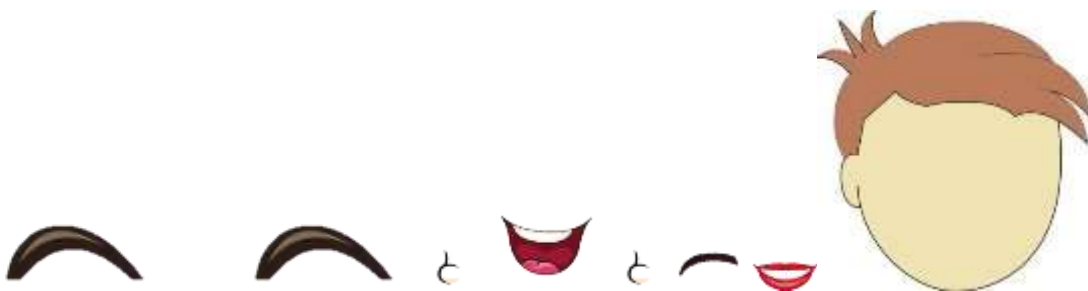
Вихователь. А давайте з вами разом пограємо в гру «Повтори емоцію»

(на екрані відео емоцій різних дітей, а діти повинні повторити за нами емоції)

👁️ **Вихователь.** А давайте з вами складемо свої посмішки.

👁️ *Дидактична гра-контрукція «Збери настрій»*

Вихователь: Діти, покажіть усім гостям та нашому дереву свої посмішки, які у вас вийшли.

Дерево (*голос, запис*). Діти, які ж ви молодці. Ви сьогодні дуже добре попрацювали. Тепер ви знаєте, що таке добре, що таке погано. Який настрій у нас повинен завжди бути. І я вам хочу подарувати подаруночки. посміхайчики, щоб ви завжди були добрими і веселими.

(вихователь роздає дітям смайлики)

Тема: Добро і милосердя Святого Миколая.

Мета: Показати дітям велич світу, який для нас створив Господь, вчити жити у злагоді із собою, оточуючими та природою; розуміти добро, розрізняти добро і зло; виховувати бажання робити добрі вчинки на прикладі життя і милосердя Св. Миколая. Викликати в дітей позитивний емоційний настрій і поглиблювати знання про свято Миколая; розвивати комунікативну, інформаційну компетентності та компетентність творчої діяльності.

Хід заняття

(Звучить тиха музика).

Вихователь. Любі діти! Світ, у якому ми живемо, цікавий, незвіданий, казковий. Є в ньому місце дрібним комашкам і великим та малим звірятам, пишним травам і запашним квітам, сонцю ясному і місяцю блідому, а головне – найрозумнішим істотам на землі – людям.

То ж оберігайте, цінуйте і прославляйте Великого Творця цього дива – Господа Бога і живіть за його заповідями. На нашому занятті ми поговоримо про добро і милосердя великого чудотворця – Святого Миколая.

Девізом сьогоднішнього заняття у нас будуть слова «Твори добро».

Вихователь. Людина починається з добра,

З уміння співчувати, захистити.

Це зрозуміти всім давно пора,

Бо ми прийшли у світ добро творити.

Вихователь. Всі ми знаємо, що протилежність добру – зло. І нажаль, воно трапляється у житті. Як же зробити, щоб тільки добро було в наших серцях, у наших ділах? (відповіді дітей).

Вихователь. Є золоте правило життя: «Стався до людей так, як хочеш, щоб вони ставилися до тебе» (із скарбниці Божого Слова). Воно – ключ у виборі між добром і злом.

Пропоную вам гру «Скажи навпаки». Я називаю слова, а ви – протилежні за значенням:

Добро – ... (*зло*),

Щедрість – ... (*скупість*),

Чесність – ... (*брехня*),

Любов – ... (*ненависть*),

Турбота – ... (*байдужість*).

– А тепер використайте слова із гри, щоб продовжити мою думку.

– Як погано, що у житті є ... (*зло, скупість, брехня, ненависть, байдужість*).

– Яким прекрасним стане світ, як буде тільки... (*добро, любов, турбота, щедрість, чесність*).

Отож, ми зібралися сьогодні, щоб саме про це й поговорити. А приводом до цього послужить свято, яке чекають всі люди, особливо діти.

Тож сідайте зручно і слухайте уважно:

Ось послухайте, що я дізналася про Чудотворця. Святий Миколай народився в містечку Патарі 280 р. в родині багатих, благочестивих та благородних батьків Феофана і Нонни.

У дитинстві хлопчик зустрічався з нужденними, голодними. Він тяжко сприймав бідність. Миколай змалку щиросердно молився Богові, просив добра і справедливості. А сам таємно вночі носив до дверей осель бідняків дарунки, а особливо до тих, в кого були маленькі діточки. У місті Міри був висвячений на єпископа. Будучи молодим священником вирушив до Єрусалиму.

На честь пам'яті Св. Миколая ми святкуємо два празники 19 грудня і 22 травня.

Ім'я Микола з грецької означає «переможець народу».

Моці Миколая знаходяться у м. Барі, а Київський чудотворний образ Миколи-Мокрого знаходиться у Софіївському соборі.

– Діти, як звали батьків Миколая?

– Кому він носив вночі подарунки?

– Через що Всевишній взяв Миколая на небо?

Всім серцем любив Миколай дітей і кожному хотів подарувати бодай крапельку своєї любові.

В Україні з давніх-давен відзначали свято Миколая з особливим шануванням. Щороку приходить він у кожную господу з миром і дарунками. Для маленьких стає чарівною казкою, коли невидимо з'являється вночі і кладе під подушку такі бажані гостинці. Виростають діти – і добра казка зникає, а Миколай залишається.

Наслідуймо добро і вчинки Миколая! Нехай це свято стане для нас святом Милосердя, святом Доброти, Прощення, Любові до ближніх.

Фізкультхвилинка (може провести дитина)

Білий сніг, білий сніг

Заміта стежинки (колові рухи руками).

Цілий день, цілий день

Падають сніжинки (присідання).

Вітерець-жартівник

Віхолу здіймає (повороти навколо себе).

А мороз-чарівник

З діточками грає (стрибки).

– Сідайте, діти, на свої подушечки і трішки відпочиньте.

Вихователь. Діти, ще Миколая називають чудотворцем. Як ви вважаєте чому?

(Бо він допомагав недужим, зцілював хворих, рятував людей від нещастя.)

(На дошці висять картки зі словами, вихователь пропонує прочитати і обрати картку відповідно слову. Дитина обирає і висловлює свою думку про це почуття).

Милосердя

Щирість

Добро

Любов

Чуйність

Вихователь. Готовність співчувати і допомагати іншим у нещасті. (милосердя).

Бути відвертим, правдивим, довіряти – це означає бути... (щирим)

Готовність допомагати іншим і не вимагати взамін якоїсь плати означає робити це...

(безкорисливо).

Вихователь. А чи можемо ми з вами зараз зробити якусь безкорисливу справу? (Пропозиції дітей зробити подарунки для малят).

Вихователь. Дуже добре. Тож перед тим як стати до роботи виконаємо веселу пальчикову вправу.

Вправа «Лижі».

Вранці на лижах кататись пішли

Швидко до лісу на лижах дійшли.

Час вже й обідати – весь ліс обійшли,

Дружньо додому на лижах прийшли. *(діти ставлять великий і вказівний пальчики на палички для рахування. На столі виконують рухи «як на лижах».)*

Вправа «Ковзани».

Зимонька, де ти?

Намети замети.

Ми тебе стрічаємо

З лижами й санчатами,

З ковзанами на льоду,

А зима гукає – йду! (вправа з двома кришечками).

А тепер давайте тихенько подякуємо і попросимо Святого Миколая:

Святий Миколаю, тебе ми благаєм!

Обдаруй нас теплотою, ласкою і добротою!

Щастя дай нашому роду, і країні, і народу!

(Практична частина, діти виготовляють подарунки для дітей ясельної групи)

Тема: Вчимося мудрості

Мета: вчити дітей розуміти поняття мудрості; виховувати вміння поступатися, поважати думку інших людей, виконувати ті справи, які до снаги виконати; вчити логічно мислити; відповідати за свої вчинки.

Матеріал: ілюстрації (Україна, Київ, Ярослав Мудрий, монастир Св. Юрія, Золоті ворота), м'яке серденько.

Словник: християнство, мудрість.

Біблійний текст: Івана 13–34; 2 Хронік 1:10; Матвія 7:7.

Хід заняття

Вихователь пропонує дітям подивитися ілюстрації або презентацію:

– Діти, як називається наша країна? А столиця? (Відповіді.) Колись давно у Києві жив Київський князь Ярослав Мудрий, що прославився своєю мудрою політикою. За 35 років правління він зміцнив Українську державу, наполегливо дбаючи про її єдність і культурний розвиток. Окрім Софійського собору збудував у Києві церкву Св. Ірини, монастир Св. Юрія, Золоті ворота, а над ними – церкву Благовіщення. За його правління християнство поширилося всією Україною. Про його багатодітну родину розповідають написи та малюнки на стінах, мозаїки і фрески Софійського собору. У вірші «Ярослав Мудрий» поет Олександр Олесь наділяє Ярослава найвищими людськими чеснотами. За мудрість, за любов до книг князя Ярослава стали називати Мудрим.

І усю свою увагу

Ярослав звернув на лад.

І небавом Україна

Зацвіла, як пишний сад.

– Звичайно, головне у вірші – це заповіт Ярослава Мудрого своїм дітям. Мудрість заповіту полягає у єднанні синів, у необхідності жити в злагоді, разом іти до спільної мети:

Не сваріться, живіть у згоді:

Тільки мир збереже усе,

А незгода, наче вітер,

Все по полю рознесе.

– Мир дуже потрібен людям. Ви згодні, діти?

Руханка

Мир на землі – це дім, і мама, й тато, (Руки «дашхом» над головою.)

Й любові стільки – просто через край! (Руки в сторони, повороти тулуба вправо-вліво.)

Це та земля, де щастя є багато (Нахил, руки вниз, встати, руки до серця.)

І в кожному домі – хліба коровай! (Показати «коровай».)

Це та земля, де сміх і пісня лине, (Посміхнутися один одному.)

А діти йдуть до школи знов і знов. (Крокуємо.)

Й ніколи у боях ніхто не гине, (Заперечувальний рух.)

Бо там господар – щастя і любов! (Обійняти один одного.)

(Сідаємо в коло.)

Вихователь: Діти, в Біблії написано: «Нову заповідь Я вам даю: Любіть один одного! Як Я вас полюбив, так любіть один одного й ви!» (Ів. 13–34).

Бог любить нас і хоче, щоб ми теж були люблячими.

Кого ви любите? (Відповіді.)

Давайте пограємо в гру.

– Донька моєї мами – то моя... (Сестра.)

– Найбільше в нашій хаті свято, коли приходять з роботи... (Тато.)

– Своїх онуків розуму навчає старенький ... (Дідусь.)

– Найбільше пестять та голублять своїх дітей... (Мами.)

– Батькам на потіху росте здоровий, розумний їхній ... (Син.)

– Твою матусю донечкою кличе твоя ... (Бабуся.)

Гра «Подаруй серденько»

По колу діти передають м'яке серденько, кажучи добрі слова один одному.

Вихователь: Від Бога світ нам дістався надзвичайно прекрасний, чарівний. І треба любити цю диво-природу, захоплюватись і вміти милуватись, переживати, спостерігати і знати, для чого ми прийшли у світ. А приходять

людина для добра і радості. Тому завдання у всіх людей на землі одне – творити добро!

Гра «Добре сонечко»

Зображення: сонечко закрили хмарки. Сонечко треба врятувати. Для цього треба, щоб кожна дитина по черзі назвала по одній позитивній якості людини. Дитина називає позитивну якість людини і знімає хмарку. (Доброта, смирення, щедрість, доброзичливість, милосердя, порядність, оптимізм, сміливість, ввічливість, чесність.)

Коли сонечко врятоване від хмарок, воно посміхається і дякує дітям.

Під звуки музики та пташок дивимось презентацію або ілюстрації:

Поглянь, дитино, світ такий, як казка! У пахошах, у звуках, в кольорах.

Від сонечка до нас струмить любов і ласка, Земля, як у віночку, вся в квітках!

Відчуй, дитино, запахи чарівні,

Що від землі ідуть, від квітів і від трав.

А поять нас струмки й джерела дивні...

Я хочу, щоб ти серцем це ввібрав!

Послухай пісню пташки на світанні і звуки лісу, поля і небес.

Яка гармонія! Яке міцне єднання краси і щастя, радості й чудес!

– Діти, в Біблії написано про мудрого царя Соломона. (Дивимось ілюстрацію в дитячій Біблії.) Мудрий був цар Соломон, коли просив Бога: «Дай тепер мені мудрість та знання». Але є мудрість вища від мудрості Соломона, і цю мудрість ви можете мати, якщо будете її прохати в Бога. Якщо ви будете знати Бога і любити Його. Ісус Христос сказав: «Просіть і буде вам дано, шукайте і знайдете, стукайте і відчинять вам...». Серце моє радіє, коли я бачу, що ви правильно відповідаєте на запитання і гарно поводитесь, але понад усе бажаю, щоб ви любили Бога і намагалися Йому догодити. Це ще краще, ніж мудрість Соломона.

Стаємо в коло, робимо плавні танцювальні рухи під час проспівування тексту:

Ми всі є Божа сім'я, Він з любов'ю створив весь наш світ.
Ось моя рука, подай руку свою, разом жити у мирі нам слід.
Ми всі Божа сім'я, Бог є з нами завжди,
Його славим ім'я на Землі я і ти.
Він дарує життя, щастя, радість та сміх,
Його щира любов зігріває нас всіх.
Хай живе радість в серцях, Божа милість і Божа любов,
Слово Господнє наше життя
Наповняє знову і знов.

Робота над тематичною розмальовкою. Доцільно використати розмальовки з видання «Розмалюй Біблію» К. Маккензі.

Тема: «Люби ближнього, як самого себе»

Мета: пояснити значення слів «любити ближнього, як самого себе»; виховувати в дітей любов та повагу до оточуючих людей, родини; розвивати вміння поступатися; вчити не сваритися та не наполягати на своєму.

Матеріал: гарна квіточка, фланелеграф, ілюстрації до казок.

Словник: молитва, тварини, співчутливі.

Біблійний текст: Матвія 6:9–13; До ефесян 4:32.

Хід заняття

Вихователь:

Мир вам, браття! Мир вам, друзі!
 Мир хай буде у рідні,
 У великій, славній, дружній,
 Що зібралася в ці дні.
 Ми – найменші християни,
 Поклоняємось Христу.
 За любов, що є між нами,
 Дуже вдячні ми Йому.
 За погожу, теплу днину,
 За єднання у цей час,
 Дякуємо, Спасе, щиро,
 Що живеш Ти поміж нас (Автор невідомий).

– Доброго ранку, діти! Бог нам сьогодні дарує новий день. Подякуємо Йому!

(Діти по черзі дякують Богу за маму, за тата, за сонечко тощо.)

– Кожного ранку ми зустрічаємось з Богом у молитві.

(Кажемо з дітьми «Отче наш».)

«Отче наш, що єси на небесах! Нехай святиться Ім'я Твоє, нехай прийде Царство Твоє, нехай буде воля Твоя, як на небі, так і на землі. Хліба нашого насущного дай нам сьогодні. І прости нам борги наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим. І не введи нас у випробовування, але визволи нас від лукавого. Бо Твоє є царство, і сила, і слава навіки. Амінь».

Гра «Будемо знайомі»

Вихователь: Візьмемось всі за руки та пограємо в гру.

У мене є гарна квіточка, ми будемо передавати її один одному та розповідати про себе.

Я починаю. Мене звати (ім'я та по-батькові), я вихователь і дуже люблю дітей.

А як звати тебе? Що ти любиш? (Відповіді.) Ось ми й познайомились. Сідайте, будь ласка.

Фланелеграф, викладені картинки (Ісус, діти)

– Подивіться на фланелеграф. Кого ви бачите? (Відповіді.) Ісус Христос. Хто до нього прийшов? (Відповіді.) Ісус сказав: «Пустіть дітей приходити до мене, бо їх є Царство небесне».

Послухайте, діти, будь ласка, пісню «Прийдіть, діти, до Ісуса».

– Чи хочете ви зустрітися з Ісусом? А хто такий Ісус? (Син Божий.)

– А хто такий Бог? (Бог – це любов.)

– Що ще ви знаєте про Бога? Бог – це наш небесний Отець. Він створив нашу землю; повітря, яким ми дихаємо; місяць, сонце та зірки; Бог створив моря та океани, заселив їх рибами та морськими тваринами; на землі Він створив різні дерева та квіти, заселив землю різними тваринами; Бог створив і нас – людей. Першими людьми були Адам і Єва. Бог наповнив серця людей любов'ю. (Педагог бере до рук Біблію.)

– В нас є мудра книга, яку ми любимо читати. Як вона називається? (Біблія.) Читаючи її, ми дізнаємося, що наш прекрасний світ створив хто? (Бог.)

– А ще Бог для людей дав правила, за якими треба жити на землі. Як вони називаються? (Заповіді.) Ось ми бачимо, як Ісус Христос навчав людей.

Найголовніші заповіді:

1) Люби Господа Бога свого всім серцем своїм (повторюємо). Чи любите ви Бога? (Відповіді.)

2) Люби ближнього свого, як самого себе. (Повторюємо.)

– Всі ми любимо себе. Ми себе не ображаємо, не робимо собі боляче, не говоримо собі поганих слів. Так? Так само треба ставитись і до інших людей, любити ближніх, як самих себе, робити іншим добро, допомагати їм.

У казці «Рукавичка» всі звірята дружні. У казці «Ріпка» всі допомагають одне одному.

А у казці «Котик та півник» котик рятував свого друга від лисиці. У казці «Троє поросят» Наф-Наф пробачив Нуф-Нуфа та Ніф-Ніфа і врятував їх від вовка.

Треба всім жити дружно. Допомогати одне одному, любити одне одного.

Гра «Я люблю тебе»

Вихователь: Станемо у коло. Скажемо одне одному: «Я люблю тебе».
(Передаємо одне одному сердечко.)

Чи приємно вам чути ці слова? Коли люди говорять гарні слова, то це завжди приємно та добре. А від поганих слів люди інколи гірко плачуть.

Є таке прислів'я: «Добре слово краще за цукор та мед».

Чи любите ви цукор та мед? А добрі слова – це ще краще за всі солодощі.

В Біблії написано: «А ви один до одного будьте ласкаві. Співчутливі, прощаючи один одному, як і Бог у Христі простив вам». Коли люди ввічливі, ласкаві й люблять одне одного, то це приємно Богові.

Гра «Чарівні слова»

Пограємо у гру «Чарівні слова» (Дякую, будь ласка, вибач, доброго дня, на добраніч тощо.)

Гра «Дім любові» (хороводна)

У нашому домі всі живуть в любові.

Ти до мене посміхнись, у таночку звеселись, обнімімося!

Любіть своїх ближніх, не кривдіть нікого,

З любов'ю у серці до неба дорога.

«Любов'ю живіть всі», – Господь нас навчає,

В єдиній родині любов нас єднає.

Вихователь: Я хочу всім вам побажати жити в мирі та злагоді й любити один одного, як заповідав нам Господь Бог

Тема: Заповідь «Не заздри і не бажай чужого»

Мета: ознайомити дітей із заповідями Божими як джерелом моральних правил життя, отриманих через Мойсея на скрижалях; презентувати заповіді «Не говорити неправди», «Не заздрити»; виховувати чесність, правдивість, відкритість, поважати чужу власність, радіти за інших, вміння прощати; вчити використовувати знання Божих заповідей у житті.

Матеріал: фланелеграф, фігурки Ісуса, дітей, дитяча Біблія з малюнками, оповідання М.Д. Онисько «Ложка».

Словник: скрижалі, заповіді, заздрість, неправда.

Біблійний текст: Марка 10:14; Вихід 20:17.

Хід заняття

Вихователь: Діти, давайте розглянемо ці малюнки у Біблії: ось Ісус Христос та люди, що прийшли до нього. Він любив дітей і, хоча був дуже зайнятий (а Він лікував людей, вчив, допомагав їм), Ісус знаходив для них час. У Біблії написані Його слова: «Пустіть діток до Мене приходити, і не бороніть їм, бо таких Царство Боже!» (Мр. 10:14). Звернення людини до Бога називається молитвою. «І Він їх пригорнув, і поблагословив, на них руки поклавши». І ви можете звернутися до Ісуса Христа з подякою чи з проханням. Господь почує вас і допоможе.

– Що робив Ісус Христос, коли Він ходив по землі, розмовляв з людьми? Звідки ми знаємо, що Він любив дітей? Що Він сказав про діток? Як ми можемо звернутися до Ісуса Христа?

– Ось, послухайте, будь ласка, вірш:

Боже мій Всевишній, все в Твоїх руках.

Сонечко сміється в синіх небесах.

Бачиш все і чуєш, нас прощаєш знов,

Щедро всім даруєш Ти Своєю любов.

Я твоє створіння, ангельське, земне.

Милістю своєю огорни мене!

Розкажи, як жити, шлях мій освіти,

Я ж такий маленький, будь зі мною Ти...

– А ще у Біблії написано: «Діточки, – любімо не словом, ані язиком, але ділом та правдою!»

Ділом та правдою! Діти, якими ділами ви можете показати свою любов? Так, слухатися, допомагати, вчитись...

– Пригадаймо, діти, на чому були записані правила для людей – заповіді Божі? Подивимось: це скрижалі (Повторимо.)

Заповідь 9: «Не свідкуй неправдиво на свого ближнього!»

«Всяка неправда є гріх», – написано у Біблії. І якщо ти, знаючи правду, говориш про когось неправду, вона все одно коли-небудь впливе, і тоді тобі буде дуже соромно і незручно. Господь сказав: «Недобре звинувачувати того, хто правий і бити чесних за правду...». «Той, хто виправдовує нечестивого, і той, хто звинувачує праведного, – обидва мерзенні перед Богом». Ісус Христос навчав: «...бо яким судом судити будете, таким же осудять і вас...» (Мт. 7:2).

Господь навчає нас не йти на зло за більшістю і не відхилятися від істини; судити миролюбно і по правді; шукати правду, щоб бути живими і отримувати у спадщину землю.

Руханка

Брехня очі опускає, (Нахилити голову вперед.)

Від брехні щока палає. (Руки до щічок.)

Буду правду я казати (Руки в боки, повороти тулуба вправо-вліво.)

І не буду пліткувати! (Закрити ротик руками.)

Заповідь 10: «Не жадай...»

«Не жадай дому ближнього свого, не жадай жони ближнього свого, ані раба його, ані невільниці його, ані вола його, ані осла його, ані всього, що ближнього твого!» – сказав Бог у заповідях людям.

Заздрість – це дуже небезпечне і недобре почуття. Через заздрість, як ми читаємо в Біблії, Каїн вбив свого брата Авеля; через неї фарисеї і священники бажали смерті Ісуса, через заздрість відбувається багато крадіжок та вбивств.

Також пригадаймо історію про Йосипа. Біблія нам розповідає про те, що Йосип був улюбленцем свого батька, Бог був із ним. Брати ж його заздрили йому. Через це продали Йосипа в рабство до Єгипту. Але згодом Бог повернув Йосипу добро.

Руханка

За все, що маєш, вдячним будь, (Руки вперед і до серця.)

Про чорну заздрість ти забудь. (Заперечувальні рухи руками.)

Не заздри! Не бажай чужого, (Повороти тулуба в сторони, руки на пояс.)

Великий гріх це перед Богом. (Руки вгору.)

Будь задоволений тим, що в тебе є, і Боже благословення завжди буде на тобі!

Прослуховування оповідання «Ложка»

«У цей вечір Люся ніяк не могла заснути. Вона часто розплющувала очі і дивилася через вікно на кінчик місяця, який виглядав з-за хмарки.

– Нічого виглядати! – шепотіла Люся. – Все одно ти нічого не знаєш! І ти, годиннику, тікай не тікай, теж нічого не знаєш! І нічого нікому не скажете! І Мурка нічого не скаже, мама подумає, що це Мурка з'їла половину торта – я навмисне залишила дверцята буфету відкритими... Торт був такий смачний і солодкий, що я не змогла утриматися! Мені дуже соромно, що я так зробила, але тепер нічого уже не вдієш!

Почувши шепіт і схлипування маленької донечки, мама ввійшла в кімнату, схилилася. Люся обійняла маму за шию і все-все розповіла.

– Я це знала, – посміхнулася мама.

– Хіба ти не подумала, що це зробила Мурка?

– Ну що ти, Мурка ніколи не лишила б поруч вимазану ложку.

Питання до дітей:

Перед якою спокусою не встояла Люся?

Як мама дізналася про те, що Люся їла торт?

Як би ви вчинили на місці Люсі?

Для чого потрібна людині совість?

Прислів'я

Залізо іржа з'їдає, а заздрий від заздроців помирає.

Заздрий від чужого щастя сохне.

Заздрість здоров'я їсть.

Робота над тематичною розмальовкою. Доцільно використати розмальовки з видання «Розмалюй Біблію» К.Маккензі.

Консультація для педагогів «Розвиток духовності у дошкільників»

Тип консультації: груповий

План консультації

1. Завдання духовного розвитку дошкільників.
2. Прояви духовного потенціалу дитини.
3. Елементи християнства як засіб формування духовності.
4. Методи духовного розвитку дошкільнят.
5. Ефективні засоби духовно-морального виховання.
6. Підготовка педагогів.
7. Робота з батьками вихованців.

Завдання духовного розвитку дошкільників

Духовність – найвища сила внутрішнього світу людини, яка проявляється, зокрема, і в громадськості, і в моральності: сердечності, доброти, щирості, відкритості до інших людей.

Духовний розвиток – чи не найскладніший напрям у педагогічній роботі з дошкільнятами. Як правильно й ненав'язливо відкрити дітям одвічні духовні цінності, спрямувати на шлях постійного самовдосконалення, прищепити прагнення творити добро і красу? Які методи обрати? Яка підготовка потрібна педагогам?

Проблеми розвитку духовного потенціалу особистості дошкільника – ціннісно пріоритетні на тлі загального занепаду духовної культури суспільства.

Саме поняття духовність має складні, багатокомпонентні трактування філософського, психологічного, педагогічного спрямування, через що нечітко усвідомлюється педагогами і батьками, а відтак практика формування духовного потенціалу особистості дошкільника нерідко обертається тенденцією зводити формування духовності до прилучення малюків до релігійних традицій.

Формувати духовність маленьких українців на засадах християнської моралі, доброти, людяності, милосердя, чесності, працьовитості, на основі

традицій, досвіду своєї родини та народу в цілому – основна мета духовно-морально-виховання дошкільників.

Тож завданнями педагогів є:

- *розкрити* дітям неоціненне багатство, глибину народної мудрості, національних надбань через використання народного фольклору;
- *поглиблювати* знання про розмаїття народних свят, обрядів, традицій українського народу як духовної скарбниці наших пращурів;
- *розширювати* уявлення про сім'ю, рід;
- *сприяти* гармонійному вихованню дітей на основі дотримання родинних традицій;
- *збагачувати* досвід доброзичливих взаємин з однолітками, турботливого ставлення до рідних та близьких людей, дотримання моральних та етичних норм під час різних видів діяльності;
- *розвивати* здатність до оцінювання й самооцінювання, критичного ставлення до власної поведінки; уміння обмежувати свої бажання, дотримуватися встановлених норм поведінки, у своїх вчинках керуватися позитивним прикладом.

Під час занять педагоги збагачують словник дітей формулами ввічливості, виховують скромність, чуйність, бажання бути справедливим, надавати допомогу іншим.

Основні форми роботи, які проводяться з дітьми, є:

- заняття;
- бесіди;
- розв'язання проблемних ситуацій;
- ігри – дидактичні, сюжетно-рольові, рухливі, театралізовані;
- свята й розваги.

Отже, завданнями духовного розвитку дошкільників є:

1. Розкривати особистісні духовні потреби та здібності дитини.

2. Формувати прагнення до творчості, саморозвитку і самореалізації.
3. Виховувати морально-етичні риси характеру.
4. Формувати адекватне ставлення дітей до соціуму.
5. Формувати усвідомлення причетності до культурної спадщини народу.
6. Формувати громадянську самосвідомість.

Оскільки духовний потенціал особистості проявляється через її духовні потреби та цінності (інтелектуальні, моральні, естетичні), емоційну культуру, моральні та естетичні ідеали, світогляд, здатність до творчості, основні шляхи його формування у дошкільному дитинстві лежать у площині соціально-морального, емоційно-ціннісного, пізнавального, художньо-естетичного і креативного розвитку дитини. Реалізація духовного потенціалу і дорослої людини, і дитини можлива на основі сформованої (у дошкільника – закладених основ) духовної культури, компонентами якої (за П. Щербанем) є інтелектуальна, моральна, комунікативна, художньо-естетична, національна, родинно-побутова, екологічна, правова, християнська, морально-етична культури тощо.

З урахуванням можливостей і потреб розвитку особистості в період дошкільного дитинства процес цілеспрямованого формування духовного потенціалу малюка має орієнтуватися передусім на такі головні прояви.

Прояви духовного потенціалу дитини

1. Прагнення пізнавати навколишній світ і себе у ньому, глибше ознайомлюватися з творами різних видів мистецтва.
2. Бажання сприймати й творити прекрасне, самостійно займатися мистецькою діяльністю.
3. Розуміння основних морально-етичних норм і здатність дотримуватися їх у власній поведінці.

4. Шанобливе та бережне ставлення до всього живого, неживої природи і предметів рукотворного світу, відповідальність та інші базові якості особистості.

Родини вихованців і педагоги дошкільного закладу – це оточення, яке справляє найістотніший вплив на духовний світ дитини в силу свого постійного й тісного контакту з малятами, високого авторитету і довіри з їхнього боку.

Тож головне завдання найближчого соціуму – створювати умови для накопичення дошкільниками першого позитивного загальнолюдського духовного досвіду через активне залучення їх до різних видів діяльності: ігрової, пізнавальної, комунікативно-мовленнєвої, предметно-практичної, образотворчої, музичної, рухової, театралізованої тощо.

Як засоби розвитку духовного потенціалу дітей у дошкільному навчальному закладі та сім'ї варто широко застосовувати твори мистецтва (образотворчого, музичного, декоративно-вжиткового, літературного тощо). Обов'язковою є також опора на культурні та історичні традиції народу, окремого роду і сім'ї, дошкільного закладу і групи, а також природне довкілля.

Зазначені засоби особливо інтенсивно впливають на емоційну сферу дитини, а відтак найефективніші у справі формування інтересу до доступних вікові елементів духовної спадщини людства, прилучення до духовної практики пізнання світу людей, природи, речей, свого «Я», набуття малюками власного досвіду.

Елементи християнства як засіб формування духовності

Що стосується релігії як засобу духовного розвитку особистості в дошкільні роки маємо зазначити, що в масовій свідомості неправомірно ототожнюються поняття «духовний розвиток» і «релігійне виховання», хоча виховання на релігійних засадах є водночас і складовою формування духовної культури, і засобом цієї роботи. Педагоги і батьки мають розуміти: за Законом України «Про дошкільну освіту» виховання і навчання дітей у дошкільних навчальних закладах має світський характер, тож виховання на релігійних

засадах реалізується за вибором батьків переважно в умовах родини, під впливом і за участі церкви, релігійних організацій.

Сьогодні, коли в Україні головні християнські свята (Різдво, Великдень, Трійця) відзначаються на державному рівні і християнські традиції дедалі впевненіше входять до нашого повсякдення, діти з перших років свого життя опиняються у середовищі, насиченому інформацією про Христа, Біблію, Заповіді Христові, Святого Миколая тощо, а також стають свідками дотримання національних традицій: новорічно-різдвяних, Великодніх святкувань, обрядів Водохреща, Вербної неділі, Зелених Свят, Спаса та інших, широко залучаються дорослими до участі в цих заходах.

Так, і в дитсадках, і в родинях дітям розповідають біблійні історії, легенди і віршики про Святого Миколая, складають листи до нього, розігрують театралізовані дійства та готують подарунки малятам від цього святого, розучують колядки й щедрівки, прикрашають приміщення освяченими вербовими гілочками, клечальним зіллям, маківочками як оберегами, малюють і дарують близьким писанки.

Згодні з науковцями і практиками, які пропонують інтегрувати в контекст духовного розвитку дітей дошкільного віку елементи релігійної просвіти, не вдаючись до власне релігійного виховання і дотримання релігійних обрядів, поклоніння іконам, заучування молитовних текстів тощо. Водночас такі духовні запити можуть задовольнятися в умовах родинного виховання, адже право батьків – визначати, до якої релігії та в який спосіб залучати свою дитину (звісно, не порушуючи жодних її прав, без насилля та примусу).

Методи духовного розвитку дошкільнят

Серед методів освітнього впливу на духовну сферу дитини, формування проявів духовного типу поведінки перевагу варто надавати іграм та ігровим вправам: організовувати в дитячому садку і родинях творчі ігри (сюжетно-рольові, драматизації за літературними творами, конструкторсько-будівельні), розробляти і вводити у повсякденне ділове й особистісне спілкування з вихованцями дидактичні ігри і вправи, проблемно-пошукові ситуації не тільки

інтелектуального, а й морального, емоційно-ціннісного, художньо-естетичного, творчого спрямування.

Значні потенційні можливості мають спостереження і милування у природному, культурному, соціальному докiллі; екскурсії; читання художньої літератури; слухання народної, класичної, сучасної музики; розглядання творів мистецтва (декоративно-вжиткового, живопису, графіки, скульптури, архітектури); бесіди і розмови з дітьми на різні теми, зокрема й обговорення реальних ситуацій дитячого буття та взаємин з однолітками, старшими за віком людьми. Продовженням обговорення таких реальних вражень зі старшими дошкільниками можуть бути бесіди про філософські поняття добра і зла, справедливості й кривди, сміливості та боягузтва, чесності та обману, гарного і потворного тощо. Ефективним також є самостійне складання дітьми розповідей-міркувань духовної тематики, що сприятиме виробленню у них власних ставлень і оцінок, суджень, цінностей. Усе це стане підґрунтям для формування переконань, світоглядної позиції особистості.

Закріпленню та унаочненню духовних сентенцій сприятиме розглядання картинок, що ілюструють події та явища, причини і наслідки дій та вчинків людини, обговорення моделей поведінки, варіантів розв'язання морально-етичних ситуацій за допомогою фігурок фланелеграфа, засобами анімації на інтерактивній смарт-дошці.

Виходячи з того, що діяльнісний підхід один з пріоритетних в організації освітньої роботи з дошкільниками і що тісна інтеграція набутих знань і уявлень з життєвим досвідом дітей – важлива педагогічна умова їхнього особистісного зростання, дорослі мають систематично давати дітям можливість самопроявлятися та самореалізовуватися в різних видах вільної, самостійної діяльності.

Книга – незамінний засіб духовно-морального виховання.

Робота з книгою – традиційний засіб прилучення дошкільнят до духовної культури. Водночас педагоги не завжди використовують увесь потенціал художнього твору, зводячи роботу до формального опрацювання тексту.

Під впливом соціокультурного оточення в період дошкільного дитинства, коли дитина найбільш вразлива, найбільш відкрита змінам, вона не стільки завдяки цілеспрямованому навчанню-вихованню, а переважно природним чином вбирає в себе духовно-моральні цінності, норми поведінки, правила взаємин між людьми. Причому моральний розвиток дошкільника багато в чому залежить від його емоційної чутливості, розвиненої здатності співвідносити власні вчинки з етичними еталонами.

Як засіб презентування дітям етичних еталонів особливе місце серед інших видів мистецтва посідає художнє слово. Прислів'я, приказки, казки, гуморески, оповідання, навіть колискові – в усіх цих творах закладено вироблену віками народну мудрість. З них дізнаємося про ті риси характеру, вчинки, які завжди цінувалися й цінуються людьми, а також про ті, які викликали й викликають осуд.

Духовно-моральні традиції фольклору різних часів збереглися в літературних творах для дітей кращих письменників – Т. Шевченка, Л. Українки, І. Франка, К. Ушинського, Л. Костенко, В. Сухомлинського. Автори намагаються розмовляти зі своїми юними читачами сучасною, зрозумілою і близькою їм мовою. Саме у цих творах дошкільник знаходить духовні та етичні орієнтири, приклади для наслідування.

Але самого тільки ознайомлення з літературними творами замало. Соціально-моральний клімат і рівень духовності соціокультурного середовища, в якому зростає дитина, мають сприяти закріпленню в ній набутих духовних орієнтирів.

Якщо ж стан духовності й моральності соціального оточення дитини не відповідає суспільним нормам, може статися так, що вона обере для себе цінності, далекі від духовно-моральних орієнтирів, сприйнятих нею з кращих літературних творів.

Ефективні засоби духовно-морального виховання

Ефективними засобами духовно-морального виховання є:

- рідна мова та усна народна творчість;

- народна гра та іграшка;
- пісенне та хореографічне мистецтво;
- кращі зразки народного та авторського декоративно-прикладного мистецтва;
- календарно-обрядові свята;
- народні звичаї, традиції, символи;
- родинно-побутова культура.

Підготовка педагогів

З початком формування в малюка Я-образу (2–3 роки) настає сензитивний період для закладання духовних засад особистості. Батьки і педагоги мають максимально ефективно використати дошкільне дитинство й сприятливу ситуацію розвитку, аби формувати духовну культуру кожної дитини на рівні її вікових та індивідуальних можливостей.

Та чи всі дорослі, причетні до справи виховання дошкільника, готові до цієї відповідальної місії?

Тож як підготувати наставників, щоб вони змогли пронизати духовністю своє щоденне спілкування з малюками, не зводячи водночас виховну роботу до постійних повчань, нотацій, моралізаторства і натаскування?

Звісно, підготовка фахівців з дошкільної освіти має починатися зі студентської лави. Окрім вузівської підготовки, велике значення й післядипломної освіти у формі курсів підвищення кваліфікації для різних категорій педагогічних працівників дошкільної освіти.

У міжкурсний період провідне місце відводиться самоосвіті й методичній роботі з педагогами, які організують методичні служби всіх рівнів.

Робота з батьками вихованців

Ефективно здійснювати духовний розвиток дітей у дитсадку можливо лише за тісної взаємодії з їхніми батьками. І тут у пригоді стануть усі відомі, усталені форми співпраці дошкільного закладу з родинами.

Для того щоб підвищити психолого-педагогічну компетентність батьків з питань духовно-морального виховання дошкільників, ми активно залуцаємо їх до освітньої роботи, обговорення й спільного розв'язання проблем і завдань цього аспекту виховання.

Педагоги, організовуючи роботу з батьками, сприяють обміну найліпшим досвідом сімейного виховання, формуванню довірчих стосунків та демократичного стилю спілкування дорослих з дітьми у родині, а також наголошують на важливості узгодження вимог сім'ї та дошкільного закладу в інтересах дитини.

Ефективними є різні форми роботи та взаємодії з батьками, зокрема:

- загальні та групові батьківські збори;
- анкетування й тестування;
- консультації фахівців;
- бесіди;
- круглі столи;
- семінари-практикуми;
- психолого-педагогічні тренінги;
- організація та проведення спільно з батьками свят, розваг, вистав, днів іменинників тощо.

Головне – зацікавити батьків, зробити їх своїми однодумцями у пошуку шляхів збагачення духовно-морального досвіду наших вихованців.

Окремо наголосимо на необхідності оптимізувати діяльність консультативних центрів (пунктів) на базі дошкільних закладів та методичних центрів при управліннях освіти на місцях як форму надання державної психолого-педагогічної допомоги батькам та особам, що їх замінюють.

Невід'ємним компонентом змісту такої консультативної допомоги мають стати і проблеми використання потенційних можливостей родинного виховання для прищеплення дітям елементів духовної культури з перших років життя. Варто відзначити також і роль засобів масової інформації у формуванні адекватної суспільної свідомості.

Хотілося б зазначити, що дошкільний період життя є визначальним для формування духовно-моральної культури особистості, адже в цьому віці дітям притаманна надзвичайна пластичність психіки та значна емоційна чутливість. Тож педагоги й батьки мають об'єднувати зусилля на шляху до цілеспрямованого й послідовного виховання свідомої особистості, якій притаманні високі духовно-моральні якості.

Лише власним небайдужим ставленням кожного до розв'язання проблем виховання духовності, бажанням, готовністю та вмінням особисто долучитися до цієї благородної справи, об'єднанням зусиль педагогічної і батьківської громадськості можна досягти успіхів у подоланні негативних тенденцій у стані духовності нашого суспільства.

Отже, чи буде дитина моральною, великою мірою залежить від того, які дорослі супроводжують процес її зростання.